

JÕELÄHTME

AJALOOST

I

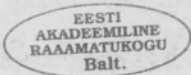
JULIUS PÖLDMÄE

JÕELÄHTME KIHELKONNAST
JA SAMANIMELISEST VALLAST

I OSA

JÕELÄHTME KIHELKOND

MscK1-738

99-526

S A A T E K S

Igale inimesele on iidsetest aegadest alates olnud armaaimaks paigaks ta kodu, s. o. koht, kus ta sündinud ja kasvanud, elanud või töötanud pikemat aega. Teda huvitab kõik, mis koduga seotud, mis seal toimunud, mis läbi elatud. Et aga kodu on osa teda ümbritsevast või ümbritsenud paikkonnast, tunneb inimene huvi ka oma ümbruse ja olude ning nende arenemise vastu. Teda huvitab selle ümbruse omapära, majanduse- ja kultuurilugu, huvitavad ajaloolised sündmused, mis on omased ainult antud paikkonnale. Siit tulebki vajadus koduarmastuse kõrval, aga ka selle süvendamiseks õppida tundma selle paikkonna ajalugu, selle erinevaid murrangulisi etappe, mille kohapealsed elanikud on sajandite jooksul läbi käinud ja mille jätkajaks ning kujundajaks on tänane põlvkond.

Ent inimene elab antud paikkonnas mitte üksinda vaid ühiskonna osana, kuuludes liikmena haldusüksustesse - maakonda, valda ja poolhalduslikku kihelkonda. Kõik need mõisted on alles nüüd, meie silme all, taastunud, sest üsna pikka aega elasime elukorralduses, kus maakonda asendas rajoon, valda külanõukogu, kihelkonnast oli aga soovitatav hoopiski mitte rääkida. Kihelkond oli seotud kirikuga, kirik aga oli ju nõukogude korra ajal institutsiooniks, mille vastu võitlemist peeti heaks tooniks, teatud kildkonnale isegi kohustuslikuks. Nõukogude kord oli teinud kõik selleks, et neid mõisteid rahva mälust ja teadvusest kaotada. Kirjandus ja allikmaterjalid, mis puudutasid maakondade, kihelkondade ja valdade teemat, olid tavalistest raamatukogudest viidud suletud uste taha, nende teemadega trükisõnasse pääsmine oli raskendatud. Alles maa ja rahva taasiseseisvumine avas ukсед nende teemade juurde.

Käesolevas ajaloolises ülevaates "Jõelähtme kihelkonnast ja samanimelisest vallast" on käsitletud lähemalt kahe üksuse piires

läbikäidud teelõike ning sellel teekonnal juhtunut. Miks kihelkond ja vald?

Kihelkond on rahvale hoopis omasem territoriaal-halduslik üksus kui vald. Kihelkonna juured ulatuvad tagasi Eesti muinasaega, seega vähemalt tuhande aasta pikkusele eale, vald seevastu on organiseeritud võõra võimu, maa valitsejate poolt hoopis hiljem maa-rahva valitsemiseks ja vaos hoidmiseks. Kuigi eestlaste muinaskihelkonnad olid hiljem muudetud kirikukihelkondadeks võõraste poolt ja tegeles samuti kogudese haldamisega, jäi ta ometi organisatsiooniks, mis pakkus vaevatud maarahvale midagi ka hingele ja südamele, vald aga jäi külmaks ja puhtametlikuks kroonuasutiseks, kus reguleeriti talupoja majanduslikke ning riigikaitselisi vahetkordi valitsusega. Ainult üks osa valla koosseisus - vallakohus - tegeles ka laiemas mõttes inimesega, ning selle kaudu reguleeriti vallaelanike omavahelisi suhteid, olgu need siis varanduslikud, perekondlikud või kõlbelis-moraalsed. Isegi kohalik mõisasaks sõandati sirgeseljaliste kohtumeeste poolt vahel kohtulaua ette kutsuda, kui ta ilmselt oli eksinud ühiskonnaelu reeglite vastu.

Kihelkond oli sajandeid usulise üksuse kõrval ka kommunaalseks üksuseks, mis täitis mitmeid ülesandeid. Kirik hoolitses vaeste eest, ehtas ja korrastas teid, korraldas postiulusid, arendas kohalikku klhtukorraldust. Kihelkond oma sümboli kirikuga kujunes laia ümbruskonna vaimseks keskuseks. Siia tuldi küll peamiselt pastori jutlust kuulama ja hingele kosutust saama, selle kõrval aga rahuldama ka seltskondlikke huve. Siin saadi kokku kihelkonna ääremaade elanikega, kellega sulhtlemine muidu oli raskendatud, siin vahetati omavahelisi mõtteid, peeti plaane, algatati uusi ettevõtmisi ja siit algas mõnegi mehe seltskondliku elu vajaduste rahuldamine pärast kirikuteenistust kirikukõrtsis. Oli ju kõrts

tollal mitte niivõrd joogikoht kui mõnusa äraolemise paik, kust leiti lõdvestust pärast rasket nädalatööd. Kihelkonnast sai aluse eestlaste koolikorraldus, siin hakkasid tekkima laulu- ja pasunakoorid, et siis varsti kanduda küladesse, külavainule, vallamajadesse ja hiljem ka selleks ehitatud seltsimajadesse. Ent kiriku- teel või kirikukõrtsis arutati ka tähtsaid poliitilisi küsimusi ja peeti plaane vastuhakuks mõisavõimule (nt. Eeru kõrts "Mahtra sõja" ajal).

Kihelkonna tugev osakaal paikkonna ajaloo tingis pikema peatuse ka Jõelähtme ümbruskonna arenguloos käesolevas töös, kuna selle vaatluseta poleks saanud täieleikkku ülevaadet ka Jõelähtme vallaelu kujunemisloost.

Käesolevas töös on pikemalt käsitletud ka Jõelähtme kihelkonna mõisate ja külade tekke- ning arengulugu ja küllap sellelgi lõigul on oma otstarve. Tähistasime ju alles hiljuti paljudes Põhja-Eesti külades Eesti muinaskülade esmanimeta mist kirjasõnaw, kuid kahjuks selgus, et mõnigi küla oli alles hiljuti kaardilt kustutatud. Maaelu taasärkamisel enam-vähem endisel kujul pole ehk kaugel aeg, kus mõnigi 1977. aastal surmaunne suigutatud küla jälle ellu äratatakse. Käesolevate kaante vahele kogutud materjal Jõelähtme kihelkonna külade kohta võiks olla sobivaks materjaliks endiselu taastamisel.

Mõisad on eestlaste elukorralduse kujunemises ning kultuurilises arengus etendanud sajandite vältel küllaltki suurt osa, suuremat, kui mõnigi kord oleme julenud tunnistada. Nad on viinud meid, olgugi küll läbi raskuste, lähemale Lääne Kultuurile, igal juhul kaugemale Idast.

Käesoleva töö kirjutamisel on materjali kogumiseks tulnud kasutada hulgaliselt mitmeid algallikaid, milliste juurde juhib

lugeja tekstilõigu kõrvale paigutatud indeks. Indeksiga viidatud algallikate loetelu Jõelähtme kihelkonna kohta leiame töö I osa lõpust. Alates Jõelähtme valda käsitlevast osast on viide algallikale toodud sulgudes lause või tekstilõigu lõpus.

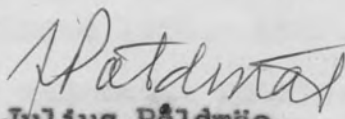
Kõrvalmärkmena olgu lisatud, et Jõelähtme valla dokumentatsioonis on pikema aja vältel kasutatud valla nimena "Jõelehtme" vald ja alles 7. märtsil 1939. aastal muudetud "Jõelähtmeks". Et aga nüüd on kasutamisel sõnakujuna "Jõelähtme" ja sama nimekuju kannab kihelkond koos vallaga ka Eesti Entsüklopeedias 1934. aastal (Eesti Entsüklopeedia 4, Tartu 1934, veerg 155), olen käesolevas töös kogu ulatuses jäänud sõnakuju "Jõelähtme" juurde.

Tingituna töö laiast haardest ja ulatuslikust materjalist on ajalooline ülevaade Jõelähtmest kujunenud kolmeosaliseks:

- I osa: Jõelähtms kihelkond,
- II osa: Jõelähtme vald 1866 - 1917 ja vallakohus,
- III osa: Jõelähtme vald alates 1917. aastast.

Ajaloolise ülevaate kirjutamisel on peetud silmas eesmärki: anda ülevaatlik pilt Jõelähtme kihelkonnas ja samanimelises vallas pikema aja jooksul toimunud, samas aga luua võimalikult objektiivne pilt Eesti Vabariigi perioodist aastail 1918 - 1940, seda enam, et see periood on nüüd juba mitmele põlvkonnale muutunud tundmatuks maaks, sealjuures aga mitmelgi juhul ebaõiglaselt tõlgendatuks. Seda perioodi peame õppima tundma õigel kujul just nüüd, mil oleme taas jõudnud ISESEISVASSE EESTI VABARIIKI.

September,
1934.

Julius Põldmäe

J Õ E L Ä H T M E

KIHHELROOND JA VALD

1. PILK MUINASAEGA

1. 1. Asustuse kujunemine

Esimesed jäljed inimasustuse eksistentsist Eesti alal pärinevad VIII - VI aastatuhandest enne meie ajaarvamise algust (edaspidi e. m. a.). Vanimad arheoloogilised leiud on avastatud 1967. aastal Pärnu jõe paremal kaldal Pulli asulas, mis asub poolteise kilomeetri kaugusel sindist ülalpool. Nende leidude päritolu dateeritakse kaheksandasse aastatuhandesse e.m.a., s.o. kümme tuhat aastat tagasi ning nende leidude hulgas avastatud tulekivitükid lubavad oletada, et esimesed asukad on siia tulnud lõuna või kagu poolt, kuna samasugust tulekivi tuleb esile Lõuna-Leedus ja Valge-Venes.¹

Kümme tuhat aastat tagasi oli meie ala vabaneenud jäätaktest ning siin hakanud tärkama elu. Esimesed asukad sellel alal olid kütid, korilased ja kalamahed, kes oma esimesele, nähtavasti ajutisele peatuspaigale Pullisse on jätnud mahatulekivist, luust ja sarvest esemeid ning toiduks tarvitatud loomade ja kalade luid. Tulekivi kui väga kõva kivim oli eelistatud materjaliks tööriistade valmistamisel. Lühike tulekivist oadots, vanuselt teine Eesti, on leitud ka ühest hauast Keila lähedalt Tuulast.

Vanuselt täiseks asulakohtaks on Kunda asulakoht, mis on avastatud juba 1870. aastal, täiendavalt uuritud 1886. aastal ning ulatuslikumad kaevamised läbi viidud 1933.- 1937. aastail. Rikkalikud leiud (ligi 3600) lubavad dateerida kütide ja kalameeste asulakoha tekkimise Kunda Lammasmäele VII tuhandesse e.m.a ning siit pärineb ka vanema kiviaja üldnimetus Läänemere idaranniku alajel - **K u n d a k u l t u u r .**

Kunda kultuuri hõimude etniline kuuluvus ei ole teada. Nende keelemurrete kohta ei ole säilinud kindlamaid andmeid. Akadeemik Paul Ariste uurimuste tulemuste kohaselt tuleb siiski arvestada võimalust, et rühm läänemeresoome keeltes kodunenud sõnu, mis on omandatud läänemeresoomlaste asumisaladel varem olnud ja nende hulka sulandunud hõimudelt, on pärit Kunda kultuuri asukate murdeist. Need on (või on varem olnud) enamikus kahe silbilised sõnad, mis tähistavad maastiku elemente nagu "mets", "mägi", "neem", "oja", "nõmm", "soo", "sammal"; kalaliike, näiteks "haug", "rääbis", "koger", "siig", "vimb", "koha", kehaosi, näiteks "nahk", "turi", "rind", "koib", "rusikas", "huul", või mitmesuguseid muid mõisteid.²

Tõenäoline on, et Kunda kultuuri jooksul tuli siia alale juurde siirdlasi nähtavasti ida poolt, kelle hulk ei olnud ilmselt kuigi suur ja kes sulasiid varasemate asukate hulka. III aastatuhande lõpul e.m.a. ilmusid neile lisaks jällegi lõuna poolt uued asukad ning siin varem asunutega seguneses kujunegi neist välja eesti hõimud.³

Olgu II aastatuhande keskpaigast e.m.a., kui Läänemere idaranniku rahvail oli juba kasutusel metallist (pronksist) esemeid, hakkas Eesti alal asustus nihkuma veteäärseilt aladelt madalike ääremaaadele, kuivematele, hõreda metsa ja võsaga rohumaadele. Anastava majapidamise kõrval hakkab levima viljelav majapidamine looduslike rohumaade kasutamisel karjatamiseks. Võib arvata, et II aastatuhande algul e.m.a. peeti neil juba algeliselt koduloomi (lammas, kits) ning I aastatuhandel e.m.a. arvatakse see olevat kujunenud Eesti alal nagu Baltimail üldse, peamiseks elatusalaks. I aastatuhande lõpul e.m.a. peeti siin kõiki praegu tuntud koduloomi (hobune, veis, lammas, kits, siga, kana). Koduloomi peeti

algul vabalt ja need püüdi tõenäoliselt ka talvel ise endale toitu muretseda. Lisasõodaks olid lehisviinad ja pilliroog lahustistes varjualustes.⁴

Algeline maaviljelusseelistas kergesti hlesharitavaid õhukese kuumaskihiga ja nõrgalt kamarduvaid muldi, kus mets oli hõre. Selliseid maid leidsid rohkem Põhja-Besti lavamaal, Läänestis ning Läänemaal. Maaviljeluse areng ja külvipindade suurendamise vajadus kutsus varase rauaaja (I aastatuhande keskosa e.m.a. - I saj. m.a.j.) keskpaiku esile nähtavasti liikuvama asustuslaadi. Seda tingis üha uute maade kasutusalevõtmine, kuna vanad, väljakurnatud maad jäeti kas päriselt või ajutiselt maha. Sedamööda, kuidas kujunesid välja sobiv viljelussüsteem ja -^htenika, hakkas areng kinnistuma. Põhiliseks maaharimissüsteemiks kujunes tõenäoliselt söödiviljelus, pärast ühe- või paarikordset kasutamist jäeti viljelusmaa mõneks aastaks sööti, mille jooksul see uuesti kamardus ja tema mullastruktuur uuenes. Viljeluse taastamisel etendas vististi teatud osa söödi kasutamine karjamaana (sellele osutab ka sõna - "sööt" ise), millega kaasnes maa loomulik väetamine.

On võimalik, et just nendel aladel tekkisid söödimaast suhteliselt varakult ka esimesed algelised põllupõllud. Muistis-terikkad varase rauaaja asustuskeskused Põhja-Bestis paiknesid Tallinna lähikonnas, eriti aga sellest idapool, kus kerkivad esile Irus, Maardus, Jõekähtmes, Valklas ja Kehala ümbruses oma arvukate kalmete ja kultusekividega.⁵

Keskmise rauaaja (6. - 7. saj.) algupoolel püsis Bestis vististi niiske, sademeterohke mereline ilmastik, mis oli kestnud juba mitu sajandit. Arvatavasti on just siis hakanud kujunema selline kliima, mis mitmesuguste kõikumistega on siin põhj

joontes püsinud tänapäevani.⁶

Asustus on sel perioodil üldiselt püsinud eelmisel perioodil väljakujunenud asustuspiirkondades, kusjuures asustuse juurdekasv ja laienemine on jälgitav Loode- ja Lääne-Eestis. Loode-Eesti vana asustustuumiku moodustab rohkete muististe järgi tuntud Tallinna ümbruskond. See piirkond püsis suhteliselt tihedasti asustatuna ka läbi keskmise rauasaja. Veelgi enam. Näib, et just siit on asustus levinud mõnevõrra kaugemale idas ja lõuna poole. Seda tõendavad näiteks mõned keskmise rauasaja leiud hilisema Kose kihelkonna põhjaosast (Alavere kalmest) ja sellega liituvast Harju-Jaani ümbrusest.⁷

Nagu mitmesugused muinasleidud näitavad, on siinvasdeldavas piirkonnas püsinud aastatuhandete vältel tihe side lähimate ja kaugemategi rahvastega. Keskmisel rauasajal hakkas kasvama Skandinaaviapöolsete ühenduste osatähtsus. Skandinaaviapöorsete esemete (vööosad, n.n. agraffnööbid jm.) rohkuselt paistab silma Saha-Loo kaimel Tallinna lähedal. Samal ajal arenesid ka sidemed Dnepri piirkonnaga, kust meile alani on jõudnud teatavat tüüpi haagi ja aasaga suletavad hõbekaelavõrud, mõned sõled jm. Mainitagu neist eraldi 6. - 7. sajandisse kuuluvat sõlge Jägala linnamäelt.⁸

1. 2. Muistised kõnelevad.

Skilunud kinnismuistised ja mitmesugused arheoloogilised leiud kõnelevad sellest, et Tallinna lähim ümbrus on muinasajal^x olnud tihedasti asustatud. Keskmisele rauaajale saab iseloomulikuks asulate paiknemine vahetult linnuste läheduses, millisesse vormi kuulub esindajana Iru linnus ja selle asula kompleks.⁹ Iru

^x Muinasaeg ehk esiajalugu hõlmab ajavahemikku VIII sajandi keskpaigast e.m.a. kuni 13. sajandini m.a.j.

linnuse ja selle ümbruskonna iga ulatub tagasi juba II aastatuhande keskpaika e.m.a. (pronksiaeg). Siinsed viljakate kergete muldadega paepealsed olid muinasajal kergesti ülesharitavad ja tihedasti rahvastatud. Paelavade vahel leiduvad niidud ja luhad pakkusid häid võimalusi karjakagvatuseks.¹⁰ Hiljem, kui need õhukese mullakihi alla põhjavee taseme alanemisega muutusid põuakartlikeks loopealseteks, laienes asustus sisemaa paremate põllumaade suunas.

Kõigest sellest, s. o. asustuse tekkimisest, ümberpaiknemisest, elanikkonna suhtlemisest teiste maade rahvastega annavad ülevaatliku pildi muistised ja rikkalikud arheoloogilised leiud vaadeldavas paikkonnas. Leidude poolest tähelepanavaks tuleb pidada Saha-Loo kalmet endise Tallinna näidislinnavabrik-sovhoosi elamute lähedal asuvat mitmest kalmet koosnevat kalmistut (nimetatud ka Proosa kalmeteks), mille uurimised veel kestavad, kuid mis juba nüüdseks on andnud Resti ainulaadseima kogu 5. - 6. sajandi import-esemeid, mis pärinevad skandinaaviast, Läti-Leedu alalt ja Ida-Euroopa metsavööndi idaosast. Esmakordselt Restis leiti siit loomornamendiga kaunistatud hõbenaaste ja kullatud agraafnõõpe, samuti harakoräne mõõgapideme nupp. Antropomorfsed ja loomornamendiga kaunistatud ning kuldamisjälgedega mõõgavõõretele (?) on Põhja-Euroopas teada vaid ühest Norra vürstlikust hauast.¹¹

Leiud Proosa kalmetest võivad anda vastuse mitmetele küsimustele, olgu siis esivanemate matmisritustele ja uskumustele või neile eellastele kaubandussuhteile ning sidemeile lähimate ja kaugemate maadega. Erisuguse suuruse, kuju ja värvusega klaashelmed pärinevad skandinaaviast ja Vene linnadest, kus neid rohkesti valmistati väljaveeks. Kolmest pronksstraadist põimitud käevõrud

olid levinud Novgorodi alal. Proosal oli neid arvukalt - ligemale 70 katkendit. Osa leide on lohalikku päritolu. Peale tavaliste esemete oli nende hulgas peente töötlaste ja kanni ornamendiga ehteid (näiteks hoburand-sõlgi), tõendamaks arenenud käsitluskust ja esivanemate head maitset. Märkimist väärib veel rauast, pronksplekiist kattega 14,7 grammi raskune kaaluväht, mille tipus olevaid pisikesi ringikujulisi märke võib pidada meile tundmatuiks mõõtühikuiks.¹² Proosa laametest on seni leitud tuhandeid leide ja võib arvata, et edasised kaevamised toovad päevavalgele veelgi unikaalseid muinsuseleide.

Iru ümbruse tihedast muinsasustusest annavad tunnistust veel kalmerühmad Iru-Nõhutu loopealsel, Iru soojaus-elektrijaama territooriumil. Muististehnikas vana asustuskeskus on Saha jõla ja keskaegse kabeli ümber. Kabeli läheduses on mäerinnakul 300 meetri raadiuses 7 väikeste lohudega kultusekivi,^x kaheksas asub kabelist 400 m kirde pool põlluvahetee ääres. Saha külas on säilinud 15 kivikalmet ja paar kalmeest. Kõige esinduslikum kalmerühm - kuus kivikalmet - paikneb keset Saha legendikku "Välja" talu juures karjaaias. Need on rajatud meie ajaarvamise eelsel I aastatuhandel ja meie aja alguses.¹⁵ Peale mainitute asub kalmistuid veel "Vambola" ja "Mardi" talu maal. Kõiki neid kalmisturühmi on seni vähe uuritud. V. Lõugas ja J. Selirand kirjutasid raamatus "Arheoloogiga Eestimaa teedel" (lk. 129): "Saha rikkaliku muististekompleksi giendamiseks tuleks üles leida muistse asulakoha või kohtade jäljed. Neid võiks leiduda kusagil praeguse küla asemel või läheduses soo servas. Et siin kusagil on olnud

^x Kultusekivid on väikeste lohudega raudkivid hajali maastikul. Lohud paiknevad kivilidel enamasti pealispinnasel, mõnikord aga ka püstkülgedel. Jõelähtme Parasmae külas on mitu suuremat kultusekivi, millel enamik lohke asetsebki püstkülgedel, mis näitab, et nad ei olnud mõeldud ohverdamiseks.

asula juba kiviajal, sellele viitavad kabeli lähedal "Peetri" talu maalt lõhutud kivikaldest leitud tulekivikõvitsad, mis juba ajaloolisel ajal on oma leiukohalt üles korjatud ja kasutatud tulelõõmiseks. Selleks on kõvitsad varustatud tinaplekiist päraga."

Tihedast asustusest kõnelevad muistised ka Maardu ümbruses. Maardu mõisast kilomeeter ida poole asuvas külas tuuleveski ümbruses paikneb üks suurematest Tallinna ümbruse kivikalmete rühmadest (21 kangrut). Kalmeid ei ole arheoloogiliselt uuritud. Välimuse järgi otsustades on tegemist I aastatuhande teisel poolel e.m.a. ja m.a. algussajandel rajatud kalmetega. Kalmerühmast loodes ja kagus asub kolm väikeste lohudega kultusekivi.¹⁴

Muististerikkamaks kohaks vaadeldavas paikkonnas (Jõelähtme kihelkonna territooriumil) on ka Jõelähtme kiriku lähem ümbrus. Arheoloogidel on siin viimaseil aastail olnud huvitavaid leide. Jõelähtme muististest avaldas Peep Pillak 10. novembril 1984 ajalehes "Noorte MÄäl" ülevaatliku kirjutise¹⁵, millest teon järgnevalt mõningaid olulisemaid lõike. "Ainuüksi Rēbala-Jõekähtme-Kestivere piirkonnas on ligi kolm- ja poolsada arheoloogiamälestist. Viiekilomeetrise läbimõõduga alal asub seega rohkem muistiseid kui "Vabakumuseumis" Saaremaal või enamikus teistes rajoonides. Kinnismuistised pärinevad põhiliselt varasest rauaajast, s.o. 6. sajandist e.m.a. kuni 1. sajandini m.a.j., mil maaviljelus muutus eestlaste peamiseks elatusalaks. Maaharimine lõi eeldused püsiva asustuse tekkeks. Nii on Rēbala ja mitmed teisedki ümberkaudsed külad paiknenud ühel

ja samal kohal juba üle kahe tuhande aasta. Ligi viiskümmend kivikalmet, lisaks paarkümmend väikestelohulist kultusekivi ja muud muistised Rebala klla maalol kinnitavad asustuse muistset ja kestvat olemasolu. Arheoloogid Vello Lõugase juhtimisel avastasid hiljuti Rebalast põhjapool, ümberkaudsetest kõige võimsamate kivikalmete kaevamisel muistsed põllulapid. Need on Eesti vanimad seni teadaolevad põllid, ules haritud enne meie ajaarvamise algust. Need ümbritseti harimise käigus korjatud kividega. Siinsed lubjarikkad ja kõrge huumusesisaldusega loopealsed olid viljeluskultuuri arenguks soodsad.

Jägala jõe suudmest, Rebalast kolm ja pool kilomeetrit, asub Linnamägi. See oli rahvusvaheliselt tuntud sadama- ja kaubakohaks viikingite juurest kreeklaste juurde. Nimekuju "Refalano" on tuntud viikingiaegsetest Skandinaavia saagadest.

Nii püsis Rebala Põhja-Eesti tähtsaima keskusena kuni teise aastatuhande alguseni, mil hakkas esile kerkima Lindanise.

1. 3. Tallinna lähimast ümbrusest.

I aastatuhande keskosa ja teise poole muististe iseloomu järgi otsustades püsis neil keskmisel raudaajal (6.- 9. sajand) üldiselt jõus vanakogukondlik kord. Ei ole teada, kas ja mil määral taolise kogukondliku ühenduse aluseks oli veel tema liikmete omavaheline veresugulus, see tähendab sugukondlikud sidemed. Võib ainult oletada, et neil sidemetel oli veel teatav traditsiooniline tähtsus, mis aga ajaajooksul vähenes. Ajajärgu lõpuks olid kogukonnad oma ühiskondlikult olemuselt nähtavasti juba üsna lähedased noorema raudaaja territoriaalsele külakogukonnale.¹⁶

Ilmselt juba keskmisel raudaajal algas ka suuremate territoriaalsete ühenduste - kihelkondade kujunemine. Näib, et suur osa kihelkondadest on tekkinud põhiliselt varasemate hõimualade alusel, asustuse laienev jätkumine tegi aga sellesse üldreeg-

lisse teatud korrektiive. Loomulikult etendasid kogu kihelkondlikus korralduses veel pikka aega suurt osa hõimuvahekorrast pärit traditsioonid ja tavad (rahvakoosolekud ja.). Nagu arvatakse, oli kihelkondliku organisatsiooni aluseks leping, "kihl", millest on tulnud ka kihelkonna nimetus. ¹⁷

ENE määrangu kohaselt oli k i k e l k o n d nuietsete asukate halduslik-territoriaalseks üksuseks umbes 1. aastatuhande lõpust alates kuni 13. sajandini, kuhu olid liitunud ühiste majandus- ja kaitsehuvidega külad, mis 13. sajandil muutusid usulisteks üksusteks - kirikukihelkondadeks. ¹⁸ Külad omakorda moodustusid enam-vähem lähestikku paiknevatest majapidamistest (taludest, peredest), kus elanike rõhuv enamik oli rakendatud põlla-, metsa- või kalamajapidamises. Küla kui sealavorm tekkis juba esialgal, koos paikse eluviisiga, ning on maal üldine tänapäevalgi.

Ilmselt ulatub keskmaise ranaaega tagasi ka kihelkondade liitude - m a a k o n d a d e - kujunemise algus. Nagu kihelkonnad, nii olid maakonnadki algul suhteliselt väikesed, hõlmates ainult paari kihelkonda. Alles hiljem kujunesid välja pika arengu tulemusena suurmaakonnad, millestena mitmed esinevad 13. sajandi kirjalikes allikais. On tõenäoline, et ka näiteks Revala maakondlik liit Tallinna lähimas Umbruses moodustus esmalt ainult kahest kihelkonnast, mis asusid hilisemate Jüri, Jõelähtme ja Harju-Jaani piirides. Selle üheks keskuseks oli nähtavasti Iru, kes paiknevat linnust ajajärgu lõpul tugevasti kindlustati. ¹⁹

Üleminekuga territoriaalsele kogukondlikule korrale suurenes nähtavasti vabematest moodustuva ühikonna esatähtsus. Vanemate ühiskondliku seisundi määrasid üldiselt veel vanad sugukondlikku korda tagasiulatuvad tavad ja traditsioonid, kuid aja-joekul nende varanduslik ja ühiskondlik seisund tugevnes. On

loomulik arvata, et esijoones vanemad ja nende pered elasid asulate kõige tugevamini kindlustatud osades - linnustes, moodustades viimaste alalise elanikkonna.²⁰ Esineb aga ka linnuseid, kus nähtavasti pole olnud alalist elanikkonda ja mida on kasutatud ainult ajutiselt. Selline on tõenäoliselt muistne Tallinna linnus Toompeal, mida Liiivimaa kroonikas nimetatakse Lindaniseks ehk revalaste linnuseks. Mainitud kroonikast nähtub, et taanlaste tungimisel Revalasse 1219. aastal püüdis linnuses kaitseseekond, mistõttu taanlastele ei osutatud vastupanu.

L i n d a n i s e linnuse rejaamiseg ei ole teada. Vanim teade temast arvatakse sisalduvat aastast 1154 pärinevas araabia geograafi Idrisi atlases ja viimase juurde kuuluvast tekstis Idrisi kirjapandud arvata muistse Tallinna linnuse nime on tõlgendatud kui "Kolavan", mille lähedane nimevorm (kölövan) on tuntud ka mõnedest vana allikatest. 1952. aastal Toompeal ettevõetud arheoloogilistel kaevamistel saadud vanimad leiud võib dateerida 12. sajandisse, esijoones selle teise poole. Paistab, et Toompea muistne linnus oli mitte ainult ümbruskonna tähtsam sõjaline tugipunkt, vaid pidi ühtlasi kaitsma sadamat ja selle lähedusse tekkinud kaubitsemis- või turukohta.²¹ Võimalik, et samalaadset funktsiooni täitis ka varasemast ajast edasi püsinud Jägala jõesuu linnus, rajatud noorema rauasaja (10. - 11. sajand) alguses.

Tallinna ümbruse tugevama kindlustatud punkti - I r u linnuse ja selle ümbruse asustuse iga ulatub tagasi hoopis kaugemasse aega - II aastatuhande esimesse poole e.m.a. Arheoloogilistel kaevamistel on tehtud kindlaks sellel ajal Iru lähemat aega asunud asula, mille kohale üle tuhande aasta hiljem, s.o. I aastatuhande teisel poolel (7. sajandil) e.m.a. on tekkinud uuesti asula, millest on säilinud juba rohkesti märke.

Linnus on hävinud tules.²²

Iru linnus oli looduslikult hästi kaitstud, kuid seda oli ka ehituslikult tugevdatud. Mõlvade kõrgus ulatus kuni 18 meetrini ning linnust piiras kolmest küljest sügav ja järskude kallastega Pirita jõeorg ning Pirita jõe veeseis oli ajal, mil inimesed hakkasid mäge kasutama, arvatakse 1 meeter kõrgem kui praegu.

Iru linnuse väljaehitamine (paeplaatide murdmine, samuti nende kohalevedu ca 1 km kauguselt) nõudis palju tööjõudu, mis pärast linnuse püstitamiseks pidi liituma külakonnad, hilisemal ajal veelgi suuremad ühused - kihelkonnad.

Iru linnus jäeti maha 11. sajandil ~~11~~-a-j. hoolimata ta soodsast asukohast tähtsa kaubatee ääres ning väga heast kaitseasendist. Miks? Mahajätmise üheks põhjuseks peetakse Pirita jõe veetaseme alanemist maatõusu tagajärjel ja laevutamiseks ebavõimalikuks muutumist, samuti uue tähtsa asustuskeskuse ehitamist praeguse Tallinna kohal,²³ samuti ka ebavõimalikust Cerialae kihelkonna keskasena, kuna pealegi ta sadam asus nägunii Tallinna ja Pirita suudme vahel, kuhu kihelkonna lõunapoolsetest keskustest oli sobivam otseühendus.²⁴ Kuna Tallinn eksisteeris juba Iru linnuse olemise ajal, sai Iru linnus nime "Linnapära", s. t. endise linnuse jäänus. See tahtlik linnuse kui keskuse ülekandmine on seda usutavam, et veel orduajal Viimsi-Iru-Nehatu-Väo-Lagedi-Saha suursaraskonnal oli kasutamiseõigus Pirita jõe suudme piirkonnas asuvatel maadel ja Lagedil otseselt Tallinna idakülje all, mille järglasena seal veel praegugi püsib Laanmäe (saksa keeles Laaktberg) nimetus.²⁵

Arheoloogilisi leide Iru linnuselt on väga rikkalikult. Leiude hulgas on esvinõude kilde, rauast ja luust tuge, raua-

konkse, neete, rauast šablunšöelu ja. Luuleid näitavad, et jahti on peetud hülgele ja mereotkale, karule, jänesele, metsseale, metslindudele nagu laanepüü, mõtus, teder, piilpart ja teised partlased. Hinnalistest karksloomadest on kütitud kobrast, oravat, lahitsat ja nugist. Kalapüügist on tõendeid nii luudena (haug, ahven, koger) kui ka šngekonksudena; kaubandusega tegelenist tõendavad münäid ja importesemed; tööaladest on jälgi jätnud sepa- ja metallitöö, kudumisest on mälestusmärk telgede savist raskusvihiku näol, ketrusest värtnaketrade kujul. Palju jälgi on linnusel põllundusest (viljaterad), koduloomadest ja -lindudest on luudega esindatud hobune, veis, kits, lamma, siga, koer^x, kass, kana, part. On leitud ka ükdiuid jäänuseid inimluudest, mis võisid jääda siia ühenduses võitlusega ja linnuse hävinisega. Tegeldud on ka spordiga, millest annab tunnistust hobuse sääreluust uisukatken²⁶.

1. 4. Maa-ala halduslik-territoriaalne jaotus.

Nagu juba märgitud, olid meie muistsete asukate maa halduslik-territoriaalseteks üksusteks kihelkonnad (kiligunda) ja neist suuremad üksused - maakonnad. Eestlaste poolt asustatud maa-alesse kuulus muinasaaja lõpul kaheksa suuremat ja neli väiksemat maakonda, kusjuures suuremate hulka kuulusid Tallinna ümbruses, hilisesse H a r j u maakonda ühinenud maakonnad Rävalla (Revele, Revalia) ja maakonna lõunapoolne, kolmnurgakujuline Harjumaa (Harris).²⁷ Käesolevas ajaloolises ülevaates käsitletav kihelkond - Repel - kuulub Rävalla maakonda.

Rävalla maakond koines kolmest muinaskihelkonnast: Womentaka (Womentakae), Ocriela (Ocrielae) ja Rebala (Repel). Need kihelkonnad ei olnud oma struktuurilt ühtsed, vaid jagunesid

soode ja metvadega eraldatult suhteliselt iseseisvateks asustusrühmadeks.

V o m e n t a g a (Võhmataga) kihelkond seetõttel maakonna läänepoolses osas, hõlmates hilisema Keila, Harju-Madise ja Risti ning osaliselt ka Kissa kihelkondade maa-alad. Asustus oli tihedam kihelkonna idaosas, eriti Keila-Vanamõisa-Saue ümbruses, kus lisaks kalmetele on teada terve rida suuri aardeleide (Ääsmäe, Kumna). Pole kahtlust, et see oli kogu kihelkonna kandvamaid ja majanduslikult jõukamaid osi. Kihelkonna lääneosas oli asustus märksa hõredam ja kiltustatum.²⁸ Kihelkonna maa-ala kogus 484-st adramaast.^x

Kihelkonna nime - Vomentaga -, mis ilmselt peab tähendama eestikeelset vastet "võhmatagune", peab ajaloolane dr. Paul Johansen mitmete arvamuste põhjal pilkenimeks. See olevat pärit maastiku iseloomust (palju soid, mitai ja võhmaid), tulenevat aga rohkest elanikkonna omapärast. Nimelt olevat selle kihelkonna elanikud olnud vähemsõjaka ja võõraste sissetungil maale kui teiste kihelkondade elanikud ning nad põgenenud vaenlase kohaleilmumisel võitluse asemel varju soodesse ja võhmaste ning võsastiku taha.²⁹ Raske on nii kauge aja tagant midagi täpsemat elanike

^x Adramaa oli maakasutusühik. E. Tarvel oma raamatus "Adramaa" (Tallinn, 1972, lk. 31-32) ütleb selle kohta: "Taoline mõtteline adramaa esines juba enne Saksa-Taani valitust. Kõik andmed kõnelevad selle kasuks, et 13. sajandi esimesel poolel oli maakasutusühik - adramaa - välja kujunenud nii Eesti kui Läti alal. ... Üldiselt kehtivaks seisukohaks on kujunenud arvamus, et too mõtteline adramaa tähistas majandusühikut, s.o. normaal-talu, mille põllumaa harimiseks oli tarvis üks ader, s.o. üks rakend juurdekuuluva põllumajandusliku inventariga." Adramaa suurus on ajalookäigus olnud alaliselt muutuv ja seepärast on raske teha kindlaks selle õiget suurust. Üldiselt tundub, et see vastab tavalisele Põhja-Eesti vanatalule 8 - 12 ha suuruse põllumaaga ja muu juurdekuuluvaga. Adramaa tähistas ainult põllumead, kuna heina- ja karjamaa olid küla ühispidamisel.

... ja ...

... (Võneste) ...

... Kõige ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

Mõituse kohta eriolukordades teada saada ning selle üle otsustada, kuid mitmed allikad räägivad tõepoolest teiste kihelkondade - Ocriela ja Repeli elanike väga südist vastupanust vallutajatele, s. o. taanlastele 1219-1220. aastate võitluses.

O c r i e l a kihelkond haaras endasse praeguse Jüri kiriku kihelkonna maa-ala, s.o. Rävåla maakonnakeskosa, millele liisandusid Viinsi, Nehatu, Iru, Proosa ja Saha küla. Kihelkonna maa-ala koosnes 336-st adramaast. Kihelkonna põhjansa ulatus Tallinna laheni, mille kaldal asus sõjaliselt tugevasti kindlustatud Iru linnus. Ka praeguse Tallinna linna-ala kuulus suures osas Ocriela kihelkonda koos mainaseestlaste Lindanise linnusega.

Kihelkonna nimi - Ocrielae - on härmiselt salapärane. See esineb ainult ühes kirjalikus allikas - Tasni hindamisraamatus, ja kaob siis jäädavalt. Kaob isegi rahvatraditsioonist. Mitme ajaloolase (P. Johansen, P. Wassar, L. Meri jt) poolt on aegade jooksul püütud seda nime lahtimõtestada, kuid seni kahjuks rahuldavate tulemusteta. Jüri kihelkonnas (s.t. muinaskihelkonna Ocrielae) sündinuna-kasvanuna olen kokkukihelkonna patrioodina pakunud välja ka omapoolse lahenduse, mille toon lühendatult esile ka siinkohal.

Eesti tõenäoliselt vanim rauasulatamise leiukoht asub Jüri kiriku lähedal, kuhu on püstitatud kahest suurest graniitkivitahtust koosnev mälestusmärk. Rauda sulatamiseks kasutasid meie esivanemad soodest saadud rauamaaki, mille teiseks nimetuseks on c o k e r. See sõna tuleb kreeka keelsest sõnast o c h r o s mis keskaegses ladina keeles kõlas o c h r e. Kuna 1219/20. aasta talvehakul selle ümbruskonna elanikkonda ristitud mungad leidsid sulatamisahjud parajasti suitsemas (sõjalaulukord nõudis

palju relvi, mida valmistati rauast), nimetasid munged selle küla, kus parajasti rauda sulatati, o c r i e l a e ' ks, s.o. ookeri (raumaagi) sulatamise külaks, kusjuures kätte alusvorm oli "ochre" (ochros) = soomask, millele lisandus küla tähistav lõpp - e l a e, nagu seda esineb Taani hindamisraamatus paljude külade puhul. Et ristivad mungad olid taanlased, kellel keelebarjääri tõttu puudus otsene side kohalike elanikega, fikseeriti "Ocrielae" ainult Taani hindamisraamatus ning nimi ei pääsenudki seetõttu rahvasuhtu.³⁰

Rävala maakonna idapoolses osas asus R e p e l i kihelkond. Selle läänepiir ulatus Irani, idapiir aga Virumaa piirideeni. Kihelkond oli maa-alalt maakonna suurim, enades kokku 587 adramaad. Kihelkonna nimi tuleneb tõenäoliselt samanimelisest külast - Reppeļ, nimetuse enda tähendust ei ole seni suudetud rahuldavalt seletada. Repeli mainaskihelkond ühendas endasse hilisema Jõelähtme, Kuusalu ja Harju-Jaani kirikukihelkonnad oma maa-aladega. Repel jagunes võralemisi selgelt eraldatavaks osadeks: läänepoolsem vastas pärastisele Jõelähtme ja Harju-Jaani idapoolsem aga Kuusalu kihelkonnale. Mõlemaid alasid lahutas teineteisest Kaberla ja Valkla vahelt kulgev metsade vöönd. Seda kaheosalisust kinnitab tõsiasi, et kohe pärast maa vallutamist ehitati Jõelähtmesse kui ka Kuusalusse omaette kirik. Viljakasvatamiseks sobivaid maaid oli rohkem läänepoolsem osas, idaosas oli asustust vähem. See kordus esijoones Kuusalu-Valkla ümbrusse.³¹

Repeli ja Ocriela kihelkondadel paistab juba keskmisel taasaajal olevat kujunenud omavahelise koostöö. See puudutab eriti Repeli kihelkonna läänepoolset ja Ocrielat. Võibolla moodustasid nad juba teinud meeskondliku liidu. Juhtivat osa selles liidus

(1) The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work done during the year. It is divided into two main sections, the first of which deals with the general situation and the second with the progress of the work done during the year.

(2) The second part of the report deals with the results of the work done during the year. It is divided into two main sections, the first of which deals with the results of the work done during the year and the second with the results of the work done during the year.

(3) The third part of the report deals with the conclusions drawn from the results of the work done during the year. It is divided into two main sections, the first of which deals with the conclusions drawn from the results of the work done during the year and the second with the conclusions drawn from the results of the work done during the year.

(4) The fourth part of the report deals with the recommendations made during the year. It is divided into two main sections, the first of which deals with the recommendations made during the year and the second with the recommendations made during the year.

(5) The fifth part of the report deals with the summary of the work done during the year. It is divided into two main sections, the first of which deals with the summary of the work done during the year and the second with the summary of the work done during the year.

(6) The sixth part of the report deals with the appendixes. It is divided into two main sections, the first of which deals with the appendixes and the second with the appendixes.

(7) The seventh part of the report deals with the index. It is divided into two main sections, the first of which deals with the index and the second with the index.

(8) The eighth part of the report deals with the bibliography. It is divided into two main sections, the first of which deals with the bibliography and the second with the bibliography.

(9) The ninth part of the report deals with the list of tables. It is divided into two main sections, the first of which deals with the list of tables and the second with the list of tables.

(10) The tenth part of the report deals with the list of figures. It is divided into two main sections, the first of which deals with the list of figures and the second with the list of figures.

etendas nähtavasti Repeli kihelkond, mille järgi maakondki sai oma nime Repala (Rävälä). Tõenäoliselt 11. sajandi paiku ühines Repeli-Ocriela liiduga ka Vomentaga kihelkond. Samal ajal hakkas maakonnakeskosas esiplaanile tõusma muistne Tallinn (Lindanise), mis asetses kohal, kus puutusid kokku Rävälä maakonna kolme kihelkonna piirid.³²

Muinas-Eesti maakonnad olid nii maa-alalt kui ka elanikkonna poolest küllalt suured. Ühiskondlike koondistena oli neil juba teatav riiklik iseseisvus. Maakondlikul administratsioonil tuli otsustada hulk mitmesuguseid küsimusi, millistest mainigem tähtsamatena: maa kaitse ning sellega ühenduses sõjaväe kogumine, piiride ja teede valve, rahu sõlmimine iseseisvalt või koos teiste maakondadega, ühenduse pidamine naabermaakondadega, kihelkondade omavaheliste vahekordade lahendamine jm. Kuidas toimus maakondade tegelik valitsemine on raske öelda, kuna pole selge, kas maakonnaeesotses seisid maavanem või tõusis mõni kihelkondade vanemaist oma mõjuvõimu tõttu, seda eriti sõja ajal, maakonna juhiks.

Kihelkondlik korraldus oli välja kujunenud maakondade korraldusest varem. Kihelkonna nimetus näib ulatuvat tagasi kuni vanemasse rauaajaga (1. - 4. sajand m.a. j.) ning kihelkonnad olid tõenäoliselt meie esivanemate riikliku elu esimesteks kujunditeks. Igal kihelkonnal oli oma linnus või linnused, mida tuli ühiselt ehitada ja korras pidada. Peale selle lasusid kihelkonnal muud sõjakoormised, teede valve, vägede seonastamine jne. Kõigi nende korralduste juhatajaks oli kihelkonna vanem või vanemad.

Kihelkonnast veel väiksemaks üksuseks olid suursaraskond ja külakond, mis oma ülesannete pealest kuulusid kahtlemata

enam majanduslike huvialade kui riiklik-ühiskondliku ala piir-
konda. Suursaraakond ja külakonnad andsid kihelkonnale nende
naturaalset vahendit ja elava jõu.³³

Kõik muistised ning nende kaudu meieni ulatunud andmed,
samuti poliitiline korraldus kõnelevad selget keelt sellest, et
meie esivanemad on muinasajal elanud täisväärtuslikku v a b a -
m e h e elu ning suhelnud paljude maade elanikega nagu võrdne
võrdsega.

2. REETLASED KAOTAVAD VABADUSE

2. 1. Eellood.

Üleminek muinasajast ajaloolisse aega täimub Baltimail ühenduses nende maade kokkupuurumisega ristiusulise maailmaga, eriti aga ristiusu levitamisega. Selles mõttes algab ajalooline aeg meie kodumaal alles 13. sajandi esimeste aastakümnetega. Kui selle ajani tuleb ajaloo tundmaõppimiseks juhinduda ainult muististest, saab siit alates kasutada juba kirjalikke allikaid.

11. ja 12. sajandil oli eestlaste osatähtsus mereäärse rahvana Baltimere-maade teiste rahvaste hulgas tänu Skandinaavia riikide nõrgemisele sisekriiside tõttu tugevasti tõusnud. Kuna ka lähedalne naaber oli killustatud olekus troonitülide tõttu vürstide vahel ning venelaste huvi käändus pealegi rohkem lõuna suunda, avanesid eestlastel vabamad võimalused tegutsamiseks maal kui merel, s. o. kogu Baltimere ulatuses. Eestlaste reisisid osutusid tihtigi sõjaretkedeks ühmeremaadele, mille kroonika kujunes Rootsi linna sigtuna vallutamise ja hävitamise 1187. aastal. Linna häving oli nii põhjalik, et sigtuna ei suutnud linnana enam kunagi taastuda, rootslased aga meenutavad eestlaste rüüsteretke siiani.

Ent eestlastele ei saanud osaks kasutada pikemaalt rahuaga oma maal. 12. sajandil teevad venelased siia raskete tagajärgedega sõja- ja röövkäike, 13. sajandi alguses astuvad esile sakslased. 1180. aastal jõuab Lätimaale Vēna (Daugava) jõe ka dale munk Meinhard, saksa misjonär, kes alustab küll rahulikku misjonitööd, tema järglane piiskop Albert võtab aga ristiusu levitamisel kasutusele juba tule ja mõõga. Tema veriseks tööriistaks saab 1202. aastal asutatud rüütlifordu, millele Rooma paavsti poolt antakse 1204. aastal nimetuseks "Kristuse

2. EESTI RAHVAMAJANDUS

2.1. Eeltoot

Üldine ülevaade eeltootest ja sellest saadavast

Üldine ülevaade eeltootest ja sellest saadavast. Eeltootest saadavast saadakse tootmis- ja tööstusmaterjali, mis kasutatakse eeltootmiseks. Eeltootest saadavast saadakse ka tootmis- ja tööstusmaterjali, mis kasutatakse eeltootmiseks. Eeltootest saadavast saadakse ka tootmis- ja tööstusmaterjali, mis kasutatakse eeltootmiseks.

Üldine ülevaade eeltootest ja sellest saadavast. Eeltootest saadavast saadakse tootmis- ja tööstusmaterjali, mis kasutatakse eeltootmiseks. Eeltootest saadavast saadakse ka tootmis- ja tööstusmaterjali, mis kasutatakse eeltootmiseks. Eeltootest saadavast saadakse ka tootmis- ja tööstusmaterjali, mis kasutatakse eeltootmiseks.

sõjateenistuse vennad". 1208. aastal alustab Albrect (Albert) sõjakäiku eestlaste vastu ning alles 1210. aastal sõlminud lepingu venelaste Polotski vürdtiga, kes loobub sõudlastest Alberti kasutuses olevate alade suhtes, saab ta vabad käed võitluseks Eestimaa vallutamiseks. Ning, nagu teada, lõppeski see üritus talle edukalt.

Samal ajal ilmutab Eestimaa vastu ^{huvi} tugevaks riigiks kujunenud Taanmaa. Taanlaste ja sakslaste vahel toimub eelnevalt reeturlik kokkulepe ühiseks tegutsamiseks eestlaste vastu. Kokkuleppe kohta kirjutab sõjaretkest Eestimaale osa võtnud preester Henrik oma "Liivimaa kroonikas", mis on üheks tähtsamaks ajalooallikaks eestlaste vabadusvõitluses ajast: "Sel aastal tulid ülalnimetatud piiskop ja ühtlasi ka Eesimaa oma ja abt Bernhard, kes samal aastal pühitseti piiskopiks Zengalasse, koos Liivimaalt tagasipöörduva krahv Albertiga Taani kuninga juurde, paludes teda anuvalt, et ta pööraks järgneval aastal oma laevaväe Eestimaale, et eestlased enam alandatud saaksid ja jätaksid järele koos venelastega kallale kippumist Liivimaa kirikule. Ja kui kuningas sai teada venelaste ja eestlaste suurest sõjast liivimaalaste vastu, lubas ta järgmisel aastal tulla oma sõjaväega Eestimaale niihästi ündsä neitsi auks kui oma pattude andeksandmiseks. Ja röömustasid piiskopid. Ja lahkus jälle auväärne Liivimaa kiriku Albert, kogudes ristisõdijaid, ja saates nad Liivimaale, et nad seisaksid Issanda kuhu eest lahjagu päeval ja kaitsesid noort kirikut paganate runnakute eest."

Mainitud läbirääkimised piiskop Alberti ja Taanik kuninga Waldemar II vahel toimusid 1218. aastal juuni kuus Schleswigis. Piiskopid pakkusid kuningale kompensatsiooniks sõjalise abi eest eestlaste vastu maa-allasid Eestimaa ja nii sõlmiti leping

saklaste ja taanlaste vahel üle eestlaste pea, kusjuures lepingu tingimused jäid esialgu laiematele ringidele teadmata (salapakt).^x

Salalepingus kirjapanda hakkab ka tööpoolest järgmisel aastal ellu rakendama ning seda kõike uue usa toomise tähe all.

Soome-ugrihaste, sealhulgas ka eestlaste, enda usund oli tõllal animistlik, s. o. nad pidasid peale inimese kogu muudki looast hingestatuks. Ennast pidas inimene mitte mingiks kõrge-
maks olendiks, vaid ainult ümbritseva looduse osaks. Loodushingede eest hoolitseti, toodi neile ande nagu muudele loodushingedele igal pool. Inimese eku ei arvatud surnuga lõppevat, kuna hing arvati edasi elavat. Surnuid püüti lepitada ning neile toodi samuti ande nagu muudele loodushingedele. Kuni III aastatuhande lõpuni e-m.a. surnuid ei maetud, vaid nad jäeti lihtsalt maha kasagile kõrvalisse paika. Surnute matmist alustati II aastatuhande algusest ning nagu muudele loodushingedele pandi ka surnule kaasa hauapanuseid tarberistade või ehete näol, mis võimaldavadki nüüd teha oletusi ja järeldusi kaugete esivanemate elu ja kommete kohta, matmispaigad - kalmed - aga muutusid eestlaste pühapaikadeks.

Ent ajaajooksul hakkab eestlaste usundis tekkima uusi jooni. Endiste mitmepalgeliste hingede asemele või nende kõrvale on tekkinud nooremal raaajal ka juba jumaluse mõuste konkreetsemas tähenduses kui üksikleodus või surnuhing. Muuk Henrik märgib

^x Schleswigiis sõlmitud leping meenutav väga lähedalt 721 aastat hiljem sõlmitud Moletov-Ribbendropi kuulsat pakti, milles samuti üle lepingualuste peade - eestlaste, lätlaste, leedulaste - sõlmiti maid ja rahvaid jaotav häbiväärne sobing sakslaste-venelaste vahel. Lepingupoolel oli Schleswigi lepingust küll erinevad, ent mõlemal juhul olid üheks pooleks sakslased.

oma "Liivimaa Kröonikas" viiel korral eestlaste Tarapita-nimelise jumalat, selle kõrval aga ka Tarapita puust kuju Muhu linnuses ning jumalakajusid virulaste pühal Hiiesmäel. Neis kujudes usuti peituvat ka jumala üleloomulikku jõudu. Enamasti igal külal või külade liidul oli oma püha h i i s, eraldatud puutumatu metsasalu. Selles olid oma ohvrikivid ja pühad puud, nende juurde toodi oma ohvriannid ning pehmendati jumalate süda palumisega.²

Selline oli lühikokkuvõttes muinaseestlaste usund, sellised olid usundikombed ning kõike seda hakkasid müüa välja juurima maa vallutamisele asunud kristlased läänest ja lõunast - taanlased Põhja-Eestis, sakslased Lõuna-Eestis.

3. 2. Tallinna ja selle ümbruse vallutamine.

Skandinaavia-maades oli 11. - 13. sajandil kestnud pikaajaline võitlus sinuvõimu pärast kuningate poolt väikekuningate ja talupoeglike suurnike vastu. Kuningavõimu toetisel püüses kuningale abiks olnud rooma-katoliku kirik 11. sajandil Skandinaavia-maal igal pool võidule. Esimesena oli ristiusu kirik organiseerunud Taanimaal ning suurriigiks tõusnud Taani hakkas seda 12. - 13. sajandil "eksportima" ka ülemeremaadele Baltimere idakaldale. Oli ja kuningas Waldemar II pealegi andnud 1218. aastal piiskop Albertile kindla lubaduse tulla järgmisel aastal sõjakäiguga Rootimaale "kaitsta noort kirikut paganate rünnakute eest."

Waldemar II oli "sõnapidaja mees". 1219. aasta juunis tuleb ta suure laevastikuga, milles mõningail andmeil olevat olnud 1500 laeva, Tallinna alla ning maandub oma sõdalastega eestlaste Lindenise linnuse all. Nähtavasti aja võitmiseks ja

ja vaenlase valvsuse nõrgendamiseks läksid taanlaste laagrisse rüvalaste ja harjulaste vanemad, kes laskisid ennast ristida. Samal ajal koguti Rävallas ja Harjus malevat. Need maakonnad astusid vabadusvõitlusse alati üheskoos ja hiljem hakataksegi neid käsitlema ühe maakonnana. Kõla päeva pärast taanlaste maa-
bumist ründasidki harjulased-rävallased nende laagrit korruga viies kohas. Taanlaste peajõud löödi põgenema.³ Ent eestlaste jõud osutusid siiski nõrgaks taanlaste lõplikuks löömiseks. Taanlaste peajõududele appi rudenud linajõud osutuivad harjula-
sist-rävallalasiist tugevamaks, lahing Lindenises kaotatakse ning sellele järgneb alistumine. Võitlused kestavad küll veel pike-
mat aega Tallinna lähistel, kuid need ei suuda takistada taan-
lasi asumast rahva ristimisele Rävallas ja Virumaal.

Pärast Lindenise vallutamist lahkuvad Waldemar II oma pea-
jõududega Eestimaaalt, jättes kohale väiksema osa sõjaväest ning
asehaldurina kogenud riigimehe, Lundi peapiiskopi Andreease
(Andreas Sunesen = Andreas Sunepoeg). Andreeasele antakse üles-
andeks kehtestada taanlaste võim Eestimaaal, ristiusustada maa
põliselanikkond ja organiseerida maa halduslik korraldus.⁴

Andreas alustab oma ülesande täitmist - taanlaste võimu
kehtestamist maal koos elanike ristimisega tõenäoliselt Tallinna
lähimast ümbrusest juba 1219. aasta suvel, ristides külad Harku
piirkonnas, mereranna lähedal asuvates küldes. Edasine risti-
mine puudutab eelkõige Vomentaga kihelkonda, tõenäoliselt 1219-
1220. aastavahetusel jõutakse Ocrielasse ja Repeli. Arvatakse,
et ristimise alustamine Vomentagast on põhjendatud asjaoluga,
et kohalik elanikkond on selles kihelkonnas vähe sõjakas kui
mujal Rävallas. Ka puudusid selles kihelkonnas leiuldusel maa-alal
linnused peale ühe ("Vana-Linnamägi" Harju-Madises), mis aset-

ses kihelkonna kõige loodepoolsemas sopis. Siinsete rannakülade elanike ristimine on mõeldud tõenäoliselt rahulikult, hoopis raskem on olnud seda teostada mujal Rävala maakonna piirides. Ristimine on toimunud alles pärast raskeid lahinguid. F. Johansen oletab, et Rävalamaakonna saatuse otsustas tegelikult suurem lahing eestlaste ja taanlaste vahel, mis tõenäoliselt toimus Raasiku ligidal Peningi ümbruses (asus tollal Repeli kihelkonnas). Seal läbivoolava "Kääpa" oja mõlemal kaldal teab rahvasuu jutustada kalmeist ja suurest "mungalahingust", mis toimunud sealset "sõjakohal"⁵. Suurtest lahingutest neis paigus räägib ka rahva-traditsioon, mille kohaselt Raasiku lähedal Igavere küla maalil voolanud "igavene veri", millest siis tuletunud ka küla nimi - Igavere. Kunagisele lahingule viitavad ka arvukad inimluude ja relvade leiud Raasiku ümbrusest.⁶

Eestlastele õnnelt lõppenud Lindanise lahing oli otsustava tähtsusega. Just see kindlustas taanlaste suurejooneliselt korraldatud sõjakäigu järgnevad tulemused, võimsa daales neil teostada oma sõjalise baasi asutamise maa vallutamiseks ja võimu kinnistamiseks. Veel enne Valdamar II lahkumist Lindanisest ehitati siin valmis uus linn - Taani linn = Tallinn, mis jäi taanlaste ja järgnevate valitsejate võimukantsiks sajandeiks.

Kihelkonna ristimist toimetasid Taani preestrid. Nad väljusid Tallinnast mitmes grapis erisaundades, läbisid teekonnal külakülalt, märkisid ühes küla nime, suuruse adramaades ning valdaja nime. Kõik need märkmed koondati hiljem üheks tervikuks, selle redigeeris Tallinna piiskop Thorkill 1241. aastal, mispuhul täiendati preestrite ülestahendusi peamiselt valdajate nimede osas, kuna vahepeal oli selles liinis toimunud muudatusi. Sellele järgnevad mõned märkmed nime järel: remotus (eemaldatud), expulsus

(tagandatud), occissus (tapetud) jne. Redigeeritud koondisest kujunes väärtuslik ajalooallikas Eestimaa vallutusaja kohta - **L i b e r C e n s u s D a n i a e**, eestikeelses tõlke Taani hindamisraamat. Selles leiduv "Suur Eestimaa nimestik" toob ära Harju- ja Virumaalt ligi 500 küla nime, suuruse adramaades ja valdaja nime. Liber Censur Danica on säilinud algsel kujul ning see on hoiul Kopenhagens Taani Riiklikus Arhiivis.

Taani hindamisraamatu kohta on ajaloolane dr. Paul Johansen (Tallinna Linnaarhiivi töötaja aastail 1924 - 1938, alates aastast 1934 Arhiivi juhataja, emigreeris 1939. aastal Saksamaale) kirjutanud ulatusliku uurimuse "Die Estlandliste des Liber Censur Danicae", mis ilmus 1933. aastal (Kopenhagen-Tallinn) ning millest saab väga põhjaliku ülevaate eestlaste ristimiskäigust ning lisaandmeid asustuse hilisema kujunemise, eriti mõisate tekkimise kohta. Raami kokkahoitu mõttes on Taani hindamisraamat märgitud käesolevas töös lühendatult LCD.

2. 3. Elanikkonna ristimine.

Paul Johanseni uurimuse järgi väljusid preestrid Tallinnast ristimiskäigule mitmes grapis, millistest käesolevas töös vaadeldava paikkonna - Jüelähtse kihelkonna - puhul huvitab meid kaks gruppi - grupid A ja B. Meist grupp A alustas Iru külast (LCD-s Hirvase) ja läbis järgnevalt külad Nehatu, Proosa ka teised, lõpetades Pärasmaa külas (LCD-s Parenbychi), grupp B aga alustas Rootsi-Kallavere külast, läbis külad Maa-Kallavere, Võerla ja teised ning lõpetas Haljervas (LCD-s Halenabus).

Esitan järgnevalt preestrigruppide marsruute külade järjekorras P. Johanseni märgitud uurimuse järgi, kusjuures ülevaatlikuma pildi saamiseks on omapoolselt jaude lisatud küla eestikeelne nimi aastal 1900.

GRUPP - A⁷

Jrk. nr.	Küla nimi	LCD-s	Adramaad km	Kaugus km	Küla nimi 1900
1.	Hirwaä		7	15	Iru
2.	Nigattae		7	2	Nehatu
3.	Koski		4	1	Proosa talu (Proosa- Alliku)
4.	Uvaethe		13	1	Väe
5.	Lakethae		23	4	Lagedi
6.	Usikylae		16	2	Mahajäetud paik Lagedi mõisa juures
7.	Saga		12	3	Saha
8.	Kaersae		2	1½	Mahajäetud paik Saha mõisa juures
9.	Martaekilae		12	1½	Maardu
10.	Sarnae		6	½	Mahajäetud paik Maardu mõisa juures
11.	Uvanghaelae		8	2	Vainjala (ka Vandjala)
12.	Kostenerae		6	2	Kostivere
13.	Parenbychi		17	2	Paremaa
			133	23	

Läbitud on 13 küla kokku 133 adramaaga 23 km pikkusel teekonnal.

Grupp B tegi läbi pikema teekonna, peaaegu ringkäigu. Näib, et see grupp on Tallinnast väljunud samuti nagu Grupp A ning alustanud ristimist alles Rootsi-Kallaveres, talnud siia aga mitte maad mööda, vaid meritsi. Kuigi Tallinnast Rootsi-Kallavere külla oluks teekonna pikkus ainult 20 km, on eelistatud 36 km pikkust mereteed. Nähtavasti oli taanlastele kui merdsõitvale rahvale kergelt ületatav merelaht hoopis vastuvõetavam kui teekond läbi väga liivase ja tiheda metsaga kaetud rannikuala, mis pealegi peitis endas hoopis rohkem hädaohte võõraste vallutsajate suhtes.

GRUPP - B

Jrk. nr.	Küla nimi LCD-s	Adramaid	Kaugus km	Küla nimi aastal 1900
1.	Lillaenerae	9	36	Rootsi-Kallavere
2.	Pasies	6	2	Mahajäetud paik Maa-Kallavere juures
3.	Kallaenerae	15	1	Maa-Kallavere
4.	Waerael	17	2	Võerla (Võerla, Võerla)
5.	Reppel	8	1	Räbala, Rebala
6.	Jeeleth	14	2	Jõelähtme
7.	Kogael	10	2	Koila
8.	Jukal	8	1	Johküla
9.	Rutas	8	3	Ruu
10.	Jakowoldal	17	3	Jägala
11.	Saunõy	25	4	Saunja
12.	Sotal	10	5	Soodla
13.	Kouenerae	8	3	Aavere
14.	Hanaegus	7	2	Anija
15.	Kõhoy	15	2	Kõlu
16.	Pirso	13	1½	Mahajäetud Pirso küla
17.	Ketherae	10	3½	Kehra
18.	Kiumbala	5	4	Kihula
19.	Parjol	3	2	Parila
20.	Saintakae	43	5	Külade Mägise, Kesivere ja Veaso koondküla
21.	Keamol	3	2	Kaemla
22.	Kaeris	8	3	Kaersoo
23.	Sambas	10	1	Sambu
24.	Halenebus	8	2	Haljava
		280	55	

Marõruudi B pikkus kokku 55 km + 36 km + 91 km, läbitud

24 küla kokku 280 adramaaga.

2. 4. Muinasküladest lähemalt.

Taani hindamisraamatus märgitud muinaskülad on enamasti püsinud siiani, kuigi olenevalt aea haláajaist muudetak nimekujudega. Järgnevas võtan vaatluse alla preestrite ristimiskäigul läbitud külad maršruudis märgitud järjekorras praegusel Jõelähtse kihelkonna territooriumil, tehes mõne erandi maršruudi kesketele sattava küla suhtes (nt. Lagedi). Küla märkimisele LCD-s toodud andmetega on toodud lisaks märkmeid külade hilisema seisuga kohta P. Johanseni märgitud teosest (Die Estlandliste,,) ning maude allikate alusel.

GRUPI A Teekona

1. Hirvae 7 - Iru küla⁹. Valdaja nimetamata. Suurus 7 adramaad.
1359. aastal kinkis rüütel von Soherabeke Naardust Iru küla Tallinna Pühavaimu kirikule. Ka allvasallide Thyle ja Hermannus Payskade osa külas pidi kirikule üle minema.
1374. aastal loovutab Henneminus Boltmann (tõenäoliselt üks perekond Payske pärijaist) oma Iru küla talud samuti Pühavaimu kirikule.
1377. aastal teastab Pühavaimu kirik oma õiguse üle pöllumele Iru külas, mille Nehata Brandeke oli õigusvastaselt endale haaranud.
1399. aastal läheb Iru koos teiste linnamõisatega 1525. aastal asutatud kirikliku ühingu (Gotteskasten) alla. Sellega liidetakse ka 1733. aastal ostetud Nehata mõis, mille koosseisu läheb ka Iru küla. Alates kirikuühingu tegevuse lõpetamisest (1877) kuulub koos Nehatuga Tallinna linnale. Et Iru küla lähedal asunud Iru linnus tähtsa kaubandusliku

ja strateegilise keskusena on olnud halduslikuks ja usuliseks keskuseks, kus toimisid suuremad rahvakogunemised, kinnitab P. Johanseni märges 1863. aasta kaardi põhjal. Nimelt on küla põld linnusest kirde poole Narva maantee ääres Iru küla naabruses kandnud nimetust "Häie väli".

Juba enne 1402. aastat kuulus kalapüügiõigus Pirita jões Saksa ordu Tallinna lossile, õigus, mis näib pärinevat juba õige vanast ajast.

Iru küla kõrval nimetatakse 1359. aastal üht 2 adramaaga kohta nimega Kreyenberg ehk Kreygenbergh (= Krähenberg), mis õhtub tõenäoliselt ürikuis nimetatud Lükatiga (Lükati). 1693. aastal nõudleb Iru küla üht kaldeariba Pirita rannas, mis tõenäoliselt põhines omaaegsele õigusele sadamakoha ümbrusele Pirita jõe suudmes.

1359. aastal on külas 14 adramaad.

1693. aastal on külas 10 talu, 1 kõrts. Taludel on 145 tündrimaad kasutusel olevat ja 14 tündrimaad kasutamata põldu, kõrteil samal ajal $4\frac{1}{2}$ ja $5\frac{1}{8}$ tündrimaad, mis teeb kokku $164\frac{3}{8}$ tündrimaad ehk 13 adramaad.

1765. aastal on külas 10 talu $6\frac{1}{6}$ adramaaga.

1837. aastal on Iru külas 14 talu 267 elanikuga (18 elanikku talus - J. P.).

1863. aastal on talusid 9, võrdsete osadega põllumassiivis. 7 talu moodustavad küla tuumiku, 2 talu asuvad loodepool põldude keskel.

Küla nimetuses esineb läbi aegade väga palju variante, millest mõningaid nimetame:

1359, 1513	- Hirwe
1312	- Hyrwen
1490	- Hirweden
1841	- Hirro

1885. ...
 1886. ...
 1887. ...
 1888. ...
 1889. ...
 1890. ...
 1891. ...
 1892. ...
 1893. ...
 1894. ...
 1895. ...
 1896. ...
 1897. ...
 1898. ...
 1899. ...
 1900. ...
 1901. ...
 1902. ...
 1903. ...
 1904. ...
 1905. ...
 1906. ...
 1907. ...
 1908. ...
 1909. ...
 1910. ...
 1911. ...
 1912. ...
 1913. ...
 1914. ...
 1915. ...
 1916. ...
 1917. ...
 1918. ...
 1919. ...
 1920. ...
 1921. ...
 1922. ...
 1923. ...
 1924. ...
 1925. ...
 1926. ...
 1927. ...
 1928. ...
 1929. ...
 1930. ...
 1931. ...
 1932. ...
 1933. ...
 1934. ...
 1935. ...
 1936. ...
 1937. ...
 1938. ...
 1939. ...
 1940. ...
 1941. ...
 1942. ...
 1943. ...
 1944. ...
 1945. ...
 1946. ...
 1947. ...
 1948. ...
 1949. ...
 1950. ...
 1951. ...
 1952. ...
 1953. ...
 1954. ...
 1955. ...
 1956. ...
 1957. ...
 1958. ...
 1959. ...
 1960. ...
 1961. ...
 1962. ...
 1963. ...
 1964. ...
 1965. ...
 1966. ...
 1967. ...
 1968. ...
 1969. ...
 1970. ...
 1971. ...
 1972. ...
 1973. ...
 1974. ...
 1975. ...
 1976. ...
 1977. ...
 1978. ...
 1979. ...
 1980. ...
 1981. ...
 1982. ...
 1983. ...
 1984. ...
 1985. ...
 1986. ...
 1987. ...
 1988. ...
 1989. ...
 1990. ...
 1991. ...
 1992. ...
 1993. ...
 1994. ...
 1995. ...
 1996. ...
 1997. ...
 1998. ...
 1999. ...
 2000. ...

1885 - 1886
 1886 - 1887
 1887 - 1888
 1888 - 1889
 1889 - 1890
 1890 - 1891
 1891 - 1892
 1892 - 1893
 1893 - 1894
 1894 - 1895
 1895 - 1896
 1896 - 1897
 1897 - 1898
 1898 - 1899
 1899 - 1900
 1900 - 1901
 1901 - 1902
 1902 - 1903
 1903 - 1904
 1904 - 1905
 1905 - 1906
 1906 - 1907
 1907 - 1908
 1908 - 1909
 1909 - 1910
 1910 - 1911
 1911 - 1912
 1912 - 1913
 1913 - 1914
 1914 - 1915
 1915 - 1916
 1916 - 1917
 1917 - 1918
 1918 - 1919
 1919 - 1920
 1920 - 1921
 1921 - 1922
 1922 - 1923
 1923 - 1924
 1924 - 1925
 1925 - 1926
 1926 - 1927
 1927 - 1928
 1928 - 1929
 1929 - 1930
 1930 - 1931
 1931 - 1932
 1932 - 1933
 1933 - 1934
 1934 - 1935
 1935 - 1936
 1936 - 1937
 1937 - 1938
 1938 - 1939
 1939 - 1940
 1940 - 1941
 1941 - 1942
 1942 - 1943
 1943 - 1944
 1944 - 1945
 1945 - 1946
 1946 - 1947
 1947 - 1948
 1948 - 1949
 1949 - 1950
 1950 - 1951
 1951 - 1952
 1952 - 1953
 1953 - 1954
 1954 - 1955
 1955 - 1956
 1956 - 1957
 1957 - 1958
 1958 - 1959
 1959 - 1960
 1960 - 1961
 1961 - 1962
 1962 - 1963
 1963 - 1964
 1964 - 1965
 1965 - 1966
 1966 - 1967
 1967 - 1968
 1968 - 1969
 1969 - 1970
 1970 - 1971
 1971 - 1972
 1972 - 1973
 1973 - 1974
 1974 - 1975
 1975 - 1976
 1976 - 1977
 1977 - 1978
 1978 - 1979
 1979 - 1980
 1980 - 1981
 1981 - 1982
 1982 - 1983
 1983 - 1984
 1984 - 1985
 1985 - 1986
 1986 - 1987
 1987 - 1988
 1988 - 1989
 1989 - 1990
 1990 - 1991
 1991 - 1992
 1992 - 1993
 1993 - 1994
 1994 - 1995
 1995 - 1996
 1996 - 1997
 1997 - 1998
 1998 - 1999
 1999 - 2000

2. Nigattae ♀ - Nehatu küla, 7 adramaad. Valdaja nimetatamata.

199. aastal Nehatu linnamõis.

1330 - 1350. aastail on valdaja Hinricus de Nyghete, arvatavasti vasall. Enne 1377. aastat võib olla Brendeke de Kegeren.

1394. - ühendatud Sahaga rüütel Everhard von Foedercke, nimetatud ka Wekebrod, omandiks. Saha mõisa külge jääb Nehatu küla 17. sajandi alguseni, mil tagastatakse uuesti ning müüakse 1664. aastal omaniku Fromholdt Jürgen Wrangeli poelt Jürgen von Stahlenile.

1733. aastal ostis Tallinna Raad Nehatu mõisa Joh. Caspar Schüslerilt jätema abikaasalt Gertrudha Riesenkampffilt. Sellest ajast alates jäigi Nehatu Tallinna linnamõisaks.

1394. aastal nimetatakse külas Nehatu mõisat koos veskiga, hiljem nimetatakse ainult veskit. Veskest ja varasemast mõisakohast kajunes 1631. ja 1664. aastate vahel hilisem Nehatu mõis. Nehatu küla eksisteerib veel 1664. aastal, 1693. aastal aga küla enam ei ole.

1552. ja 1586. aastail on külal 8, veskil 2 adramaad.

Nehatu nimetusi läbi aegade:

1333.a. - Nigetthe
1394.a. - Nygate
1449.a. - Nigati
1500.a. - Nigat
1631.a. - Fekhat
1840.a. Nehhato

3. Koskil 4 - Proosa (ka Proosa-Alliku). LCD-s valdaja puudub. Adramaaid 4. 1394. aastal ühendati kogu Fehatuga Saha külaga. 1664. aastal lahutati Saha küljest.

1552. aastal on külas 1 talu 3 adramaaga.

1693.a. - 3 talu $1\frac{1}{2}$ adramaaga,

1726.a. - 2 talu $\frac{1}{2}$ adramaaga,

1765.a. - 1 talu $\frac{2}{3}$ adramaaga.

Ka Proosa küla (talul) esineb väga mitmeid nimesid, millest järgnevalt mõningaid:

- 1394.a. - Coskulle
- 1420.a. - Coske
- 1552.a. - Kosse
- 1664.a. - Kosse ehk Brose taluks nimetatud
- 1609.a. - Brosi Laur
- 1651.a. - Prosa Hans
- 1693.a. - Proosa
- 1726.a. - Prosa

Proosa talu maa-alal on viimasel aastakümnel avastatud ulatuslik kalmete rühm, n.n. Proosa kalmed, millistest on käesolevas töös lähemalt kirjutatud espool.

Arvatakse, et Proosa nimetus on tuletatud isikunimest Ambrosius. Saha kabelis oli veel paarkümmend aastat tagasi altari ees suur paeplaat, millele oli raiutud "PROSA HANS", kuid see plaat purustati. Sõudlasi ei Janestunud kindlaks teha.

4. Uvaetho 13 - Väo küla¹², 13 adramaad. LCD-s nimetatakse kuninglikuks omandiks.

1298 - 1350 - vasallide von Vethede käes,

1402.a. - Tallinna linn ostis küla Saksa ordult, kuid linnamaa külge seda ei ühendatud ja küla jäi endiselt maaõiguse alla.

1550.a. - külas on väikene mõisake koos veski ja kalatiigiga, kuid põldusid on kaotatud nähtavasti mõldri, maatameeste ja kupja poolt. Hiljem mõisat enam ei nimetata.

1552. aastal maksis veski iga-aastast maksu 4 marka Saha mõisele loomade karjatamise eest Pirita jõe idakaldal.

1863. aastal - külas on 13 talu, 1 mõrts ja 7 saunikut. Põllul on ainult 12 osa. Talude arv on olnud muutuv. Nii oli 1550. aastal külas 11 talu, 1 mõlder ja 1 vabamees, 1775. aastal on 19 talu $9\frac{2}{3}$ adramaaga.

1837. aastal oli Vao külas 14 talu 233 elanikuga (17 elanikku talus - J. P.).

Vao küla nimesid:

1405, 1562 - Vete
1674 - Peht
1756 - Päht
1674 - Veo
1837 - Vao

5. L a k e t h a e 23 - Lagedi küla¹³ 23 adramaaga.

Kuninglik omand.

14. ja 15. sajandil oli küla jaotatud 3 omaniku vahel.

6½ adramaad külas kuulus 1422. aastal Hannes Tilansi p. Sorseverile, kes selle pantis Hannes Wekebrodele ning 1428 hiljem üle Pirita kloostrile.

Teine osa külas, 13. adramaad, kuulus Saksa ordule.

1444.a. ostis selle Elseke von Patbuske, Pirita kloostris elav rüütel Albrecht Anderseni lesk ja kinkis küla Pirita kloostrile, millise tehingu ordumeister 1444.a. kinnitas.

Kolmas osa külast, 6 adramaad, koos mõisaga kuulus 1396. aastal Ođert Nyebhoverile ja anti siis ordumeistri poolt pärandina Johannes von Scherenbekele.

1416. a. kuulus mõis ja 1/3 osa külast Herman Hermani p. Soyele, 1456.a. õnnestub tal osta kloostrilt ka ka kaks teist osa endale ja nii tuleb kogu küla koos mõisaga Herman Soyele.

Lagedi mõisat on nimetatud esmakordselt 1397. aastal.

1714. aastal ostis selle mõisa vürst Aleksander Menšikov, kes ehitas uue mõisahooned. Maja on olnud küllaltki esinduslik ja mõisat on hakatud sellepärast kutsuda ka "vürstimõisaks". Selleaegse mõisahooned ei ole säilinud.

Lagedi küla nimesid:

1586.a. - Lackedt
1684.a. - Lacket
1837. a. - Laakt
1538.a. - Laggede

1837. aastal oli Vab. Riikis 14 talu 233 elanikuga (17 talu-

Vab. Riigi riigis:

1837	-	1837
1838	-	1838
1839	-	1839
1840	-	1840
1841	-	1841
1842	-	1842
1843	-	1843
1844	-	1844
1845	-	1845
1846	-	1846
1847	-	1847
1848	-	1848
1849	-	1849
1850	-	1850

1851. aastal oli Vab. Riikis 14 talu 233 elanikuga.

Kandjate arv:

14. ja 15. sajandi oli Riikis 14 talu 233 elanikuga.

16. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

17. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

18. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

19. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

20. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

21. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

22. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

23. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

24. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

25. sajandi Riikis elanik 1482. aastal Riikis 14 talu 233 elanikuga.

1851	-	1851
1852	-	1852
1853	-	1853
1854	-	1854
1855	-	1855
1856	-	1856
1857	-	1857
1858	-	1858
1859	-	1859
1860	-	1860
1861	-	1861
1862	-	1862
1863	-	1863
1864	-	1864
1865	-	1865
1866	-	1866
1867	-	1867
1868	-	1868
1869	-	1869
1870	-	1870

U s i k y l a e ¹⁴ 16 - 1900. aastal mahajäetud paik Lagedi mõisa juures. LCD-s märgitud kuningliku omandina suurus 16 adramaad.

1314. aastal on küla omanikuks Christianus Skerbeke Maardust. 1345. aastal kuulub koos Lagediga Herman Soyele.

Nimesid:

1314.a. - Usenkulle
1436.a. - Usenkülle
1566.a. - Uskülle.

S a g a 12 - Saha küla¹⁵. Suurus LCD-s 12 adramaad - Valdaja Hildelaempe. LCD-s leidub Saha küla juures ladinakeelne märg: "ubi fuit ecclesia et cimiterium ad huc est", millel peatun hiljem Saha kabeldist kirjutades.

1275. aastal oli küla valdajaks rüütel Cdvarduse (de Lodes) lesk Elsaabe. 1306 - 1346. aastail esineb siin vasallide suguvõsa de Saha. 1594.a. on küla üle antud ordumeistri poolt rüütel Everhard Boderekele, keda katsutakse ka Wekebrot.

Külal on vahelduvalt väga palju omanikke. 1552. aastal läheb see üle Jurgen Vitinckhoffilt Vartolomeus Tuvele.

Saha mõisat nimetatakse esmakordselt 1347. aastal. 1716. aastal kuulus mõis Aleksander Kambikovile.

Varasemal aastail kuulus Saha küla Jüri kihelkonna koosseisu, kuid juba 1586. aastal on kogu küla Jõelähtme kirikukihelkonna koosseisus.

Küla suurusest:

1552.a., 1586.a. - 14 adramaad
1693.a. - 14 adramaad 21 taluga
1765.a. - 17 talu
1837.a. - 14 talu 193 elanikuga (14 elanikku talus).

Saha küla nimesid:

1306, 1327, 1774.a. - Saga
1316, 1483.a. - Sage
1323, 1326, 1394.a. - Sagen
1837.a. - Saage, ka Saag
1732.a. - Saage, ka Saha

16

K a e r s a e 2, Kärssa küla, 1900. aastal mahajäetud paik "Kärssa" Sahamõisa juures. LCD-s on omanikuna märgitud nagu Sahalgi Hildaaleksee, küla suurusena 2 adraasad.

Küla hilisemad omanikud olid samad isha küla omanikega. 1649.a. ja 1668. aastail oli küla peaaegu tühi. 1694. aastal on maa ühendatud Saha mõisa maadega. 1693.a. kaardil on näha mõisast kirdees kolme väikest põllulappi, mida läbib tee. Tõenäoliselt siin pidigi kunagi asuma Kärssa väike küla, mida majandati mõisa poolt. Naaberkülas Sahal on aga kuni viimase ajani püsinud "Kärssa" talu. 1693. aastal räägitakse isegi kolmest "Kärssa" talust, tõenäoliselt nii nimetatud endisest külast pärineva perekonna liikmete järgi.

1628. aastal on külas 1 talu

1558, 1572, 1586 - märgitakse 4 adraasad.

Nimesid:

1528. 1644.a. - Kersa
1693.a. - Kersa
1582.a. - Kersel.

M a r t a e k i l a e 12 - Kaardu küla¹⁷, LCD-s valdaja Klausel, allvasallideks on vennad Johannes ja Valter. Vasallide nimedele järgneb ladinakeelne sõrge ... "Quos ecclesia de iure possidet", mis viitab mingile kiriku vanemale õigusele küla suhtes ja nagu kuulaks see uuesti taastamisele. Tõenäoliselt ei suutnudki allvasallid kaitsta end selle õiguse vastu, sest juba enne 1271. aastal kuulus Kaardu küla Nicholause de Wiltkelele ja tema vennale.

Märkigem siinkohal, et Maardu küla valdaja Dietrich de Kivel oli maa vallutusjärgsel ajal üks juhtivamaid mehi tolleaegsete ülikute hulgas. Ta nimi esineb paljudes ürikutes ja tõenäoliselt on ta olnud Taani riigiametnik. Ühtlasi oli ta ka üks uuremaid maaomanikke Bestimaal, kummalgi kuulus siis 442 adramaad (peamiselt Virumaa). See arv tähendab, et Kiveli valduses pidi olema ca 5000 hektari Haber põllumaad, mille juurde kuulusid peale selle veel heina- ja karjamaad ning muu maa.

1271. aastal läheb Maardu küla Nicholaus de Moltekelt ja tema vennalt üle rüütel Christianus de Scerenbekele, tema abikaasale Elenale ja nende poegadele.

1288. aastal kasutavad Maardu küla Taani kuninga Erich V loakirja alusel Lene Scerenbeke ja tema pojad Christianus ja Claus. Järgnevalt on külal mitmeid omanikke. 1528.a. on omanikuks Joh. v. Rosen, 1529. aastal läheb küla temalt üle Johann Tuvele ja jääb nüüd Tuvele suguvõsa kätte 17. sajandi keskpaigani.

Käesolevas töös tuleb Maardu mõisa omanikest veel pikemalt juttu, mispärast piirdun siinkohal esitatuga.

1271. aastal nimetatakse ühes ürikus Maardus "oppidumi", mis ladina keelest tõlgituna tähendab mingisugust kindlustatud paika., 1288. aastal märgitakse külas "villat", mis pidi tähendama suuremat maamaja või mõisagoonet.

1314. aastal nimetatakse esmakordselt mõisat, kuid siis on selle nimeks Waystenoxa, mis viitab mõisa asukohale Muugas. Mõisat nimetatakse esmakordselt Maardus asuvana 1397. aastal.

1549. aastal märgitakse Maardu küla "Dorf Marth mit dem Kappel", mis pidi tähendama küla koos kabeliga. Veel 1692. aastal on mõisast kirdepoolsetel mõisa põldudel olnud tee ääres suur

kivirist, mis võis tähistada kunagise kabeli asupaika.

Maardu küla ise, mis asus praegusest mõisahoonest kirde-
poolsetel mõisapõldudel, oli olemas veel 1744. aastal, 1765.
aastal aga enam mitte. Küla asukohal näib olevat lähemat aega
asunud väike mõisakoht Klein-Maart = Väike-Maardu (1837.a.)

1490. aastal nimetatakse külast kaht talu - Patzr Jacob
ja Lauri.

Küla suurusest:

1491-a - 8 talu 10 adramaaga

1529, 1586 - 10 adramaad

1692.a. - 12 talu $5\frac{2}{3}$ adramaaga

1744.a. - 6 talu $5\frac{3}{4}$ adramaaga, neist 3 adramaad asustamata.

Küla nimedest:

127. a. 1385.a. - Mart

1314.a. - Marte

1347.a. - Marthe

1397.a. - Maht

1689.a. - Maardt

1732.a. - Mardo

S a r n a e 6 - 1900. aastal mahajäetud paik Maardu mõisa
juures.¹⁸ LCD-s 6 adramaad. Valdaja Thiderio de Kiuael, allva-
sallid vennad Johannes ja Valter. Marge kirikuõiguste kohta sama
mis Maardu küla juures.

1271. aastal on küla omanikuks Maardu omanik Nicolaus
Molteke, 1271.a. nimetatakse ka siin "oppidumi" ja 1288. aastal
"villa". 1549. aastal küla aga juba puudub. Tõenäoliselt oli
see juba keskajal liidetud Maardu mõisa külge. Maardu mõisast
kirdeolud 1692. aastal mõisapõllud javeel hilisemal ajal nime-
tati siin üht kohta "Saare mäggi" ning raba "Otsa-saare-raba".
Maistne "Otsa" talu asub praegugi Maardu-Kostivere tee ääres
eelviimase taluna enne Maardu raba.

Küla suurus oli 1491. aastal 8 adramaad, 1529. aastal samuti 8 adramaad.

Küla nimed:

- 1288.a. - Sarne
- 1313.a. - Sarnis
- 1529.a. - Sarnus

U v a n g h a e l a e 8 - Vainjala (Vandjala) küla¹⁹.

100-8 adramaad, valdaja "Conradus iuvenis, expulsus Lidulf", mis tõlkes võiks tähendada: külaalane Conradus noorem, kuna Lidulf oli ära setud (resp. minema kihutatud).

1319. aastal esineb Tallinnas keegi Petrus de Wandele, aga kas ta kuulub vasallide või talupoegade suguvõssa, jääb selgitamata. Tõenäoliselt pidid tal olema mingid sidemed Vandjala külaga.

1424. aastal läheb küla Goschalt Anderssonilt ja Henning Albrechtsonilt üle rüütel Albrecht Anderssoni lesele Elsebe de Pathbutekelo, kes küla kingib kohe Pirita kloostrile. Hiljem on küla ühendatud kloostrikuõula Kostiverega.

1688. aastal olid kõik Vandjala küla elanikud eestlased.

1744. ja 1765. revisjoni (varem adramaade revisjon, alates 1782. aastast hingede revisjon) andmeid elavad siis külas ainult venelased, kes tõenäoliselt pärast elanikkonna väljasuremist Põhjasõja ja katku tagajärjel 1810.a. olid siia ümberasustatud Venemaa teistest kubermangadest. Kuulus ju Kostivere mõis tollal tsaar Peeter I abikaasale Katarinale, kellel oli muidugi kerge tuua siia vene rahvusest kodanikke. Hiljem venelased sulasid kohaliku elanikkonnaga, 1930. aastail eesistasid paljud vene perekonnad ka oma oma perekonnanimed, mistõttu käesoleval ajal tuletavad endist "Vene küla" meelde vaid ainult talude nimed "Antipa", "Kuzma", "Gavrila" jt.

THIS DOCUMENT IS LOANED FROM THE NATIONAL ARCHIVES AT COLLEGE PARK, MARYLAND

1955 a. a. - 1000
1956 a. a. - 1000
1957 a. a. - 1000

U v a a a e i e e - V a i n a i a (V a n d a l a) K i a i a

1958 a. a. - 1000
1959 a. a. - 1000
1960 a. a. - 1000

1961 a. a. - 1000
1962 a. a. - 1000
1963 a. a. - 1000

1964 a. a. - 1000
1965 a. a. - 1000
1966 a. a. - 1000

1967 a. a. - 1000
1968 a. a. - 1000
1969 a. a. - 1000

1970 a. a. - 1000
1971 a. a. - 1000
1972 a. a. - 1000

1973 a. a. - 1000
1974 a. a. - 1000
1975 a. a. - 1000

Küla suurusest:

1566.a. - külas on 8 adramaad

1568, 1572. aastail - 13 talu $13\frac{1}{2}$ adramaaga koos Kostiverega.

Vandjalal on maad $7\frac{1}{2}$ adramaad.

1688 - 9 talu $7\frac{1}{2}$ adramaaga

1636 - 7 talu 9 adramaaga

1765 - 13 talu $8\frac{1}{2}$ adramaaga. Nagu nähtub, on talude suurus

1936. aastal keskmiselt suurem kui üks adramaa (7 talul kokku 9 adramaad), 1765. aastal aga tuleb 13 talu kohta maad ainult $8\frac{1}{2}$ adramaad, mis ühe talu kohta annab ainult $3/4$ adramaad.

Nähtavasti on elsnike juurde toomisega talude arvu suurendatud, s.t. suuremaid talusid tükeldatud.

Küla nimedest:

1319, 1487 - Vandele

1424 - Wandel

1566 - Wandila, Wandele

1688 - Vainjalga

1698 - Vainjalg

1501. aastal nimetatakse üht talu külas - "Soepe Watelene", s.o. vandjalane, üht oja küla juures kutsutakse "Vaadi-oja".

K o s t i v e r e a e 6 Kostivere küla ²⁰. LCD-s omanikud samad nagu Vandjala külas, adramaid 6.

1397. aastal on küla von Lechtiste käes. Kostivere mõisast on teateid 1379. aastast. 1424. aastal on Kostivere jaotatud kahte ossa: 3 adramaad lähevad Elsebe v. Puthbutzkele, kes need kohe samal aastal kingib Pirita kloostrile, teine osa 3 adramaaga jääb edasi perekonda Lechtiste kätte. Järgneb mitmeid pantimisi ja maade üleandmisi, kuni küla koos Maarduga 1486. aastal on Reinhold Scherenbeke kkes. 18. oktoobril 1487.a. pandivad Reynelt Scherenbeke ja Ernst Wolthusen 4 talu $4\frac{1}{2}$ adramaaga Kostivere külast Tallinna linnale 800 Mk Rig. eest.

1492. aastal on Kõstivere mõisa omanikuks Herman Soie, kes vaatamata mitmetele protsessidele on vallanud seda veel ka 1511. aastal. Varsti aga omandas kila Pirita klooster.

1667. aastal asub kila mõisapõldude põhjapoolses servas. Kila püsis veel 1765. aastal, 1774. aastal aga kila enam ei ole. 1379. aastal on Kõstivere mõisat nimetatud koos veskiga.

Kila suuruses:

1407.a. - 3 talu, kahes osas kokku 6 talu

1636.a. - 3 talu 3 adramaaga

1765.a. - 3 talu.

Nimedest:

1379.a. - Costeuere, Kõstiuere

1424.a. - Kõsterere, Kõstever

1636.a. - Kõstfer

1765.a. - Kõstifer

1673.a. - Kõsteferre

1752.a. - Kõstiwerre

P a r e n b y c h i 17, - Parasmaa küla²¹. Taani hindamis-
raamatus valdajad: Tavi Palmis - 10 adramaad

Conradus noorem - 7 adramaad

Kila suurus LCD-s - 17 adramaad.

1298. aastal kuulub kila Parenbeckede suguvõsale.

1383.a. nimetatakse omanikuna Woldemar Parenbeket

1425.a. - kila läheb Hans Bertrami p. Parenbekelt üle Pirita
kloostri. Sellest ajast alates kuulub Pirita kloost-
rile koos Kõstiverega.

1425.a. - kila juurde kuuluvad rannatalupojad Knuti (hiljem
läheb Knuti Maardu mõisa külge).

Maa suurusest:

1566, 1574. aastail - 11 adramaad

1572.a. - 12 adramaad

1566.a. - 14 talu 13½ adramaaga

- 1636.a. - 13 talu 13 adramaaga
1688.a. - 81 talu 13 adramaaga
1765.a. - 19 talu 6½ adramaaga.

Küla nimedest

- 1306, 1318. aastail - Parenbeck
1519.a. - Parenbeck
1566.a. - Parrasmechi
1636.a. - Parrismeggen
1765.a. - Parrasmägi

Parasmaa külas lõpeb 181980. aastavahetusel elanikke ristitud preestrite A grupi teekond meid huvitavas piirkonnas, s. o. praeguse Jõelähtme kihelkonna territooriumil. Järgnevalt võtan vaatluse alla preestrite B grupi teekonna, kelle esimehks peatuskohaks oli Rootsi-Kallavere küla Kallavere rannas.

GRUPI B TEEKOND:

L i l l a e u e r a e 9, Rootsi-Kallavere küla²², Taani hindamisraamatust 9 adramaaga. Valdajad: Tuvi Palmisele kuulub külast 4 adramaad, Lithardile 5 adramaad. Valdajate nimede järel on märges - Jon Morae - remotus, mis tähendab, et Jon Morae on välja astud. 1900. aastal kutsutakse endiset külakohta ikka veel Rootsi-Kallavereks, hiljem on see nimi jäänud võõraks.

Rootsi-Kallaveres nimetatakse juba 1387. aastal tõenäoliselt Saksa ordule kuuluvat Callaere mõisat (kuulus Tallinna kontaurile).

1491. aastal on külas 5 talu 9 adramaaga, samuti 1529. aastal. Mõisamaast oli saanud uuesti talunaa. Tõenäoliselt on Rootsi asukad vanam mõisakoha ära ostnud, nagu see toimus 1345 ja 1373. aastail Harjumaa teises servas Lookülas. Rootsi-Kallavere on seega identne vana mõisakohaga, mis esmakordselt esineb vastandina Resti külale - Maa-Kallaverale.

1522. aastal näib Rootsi-Kallavere küla elanikkond koosnevast uuesti eestlastest, nagu näitavad isikunimed, kuigi elanikud esinevad vabatalupäegadena. 1693. aastal toimub siia suurem soomlaste sissetung.

Küla suurusest:

1491. aastal on Rootsi-Kallaveres 5 talu 9 adramaaga

1693. a. - 7 talu 5½ adramaaga

1765. a. 6 talu 3½ adramaaga

1837. a. - 7 talu 113 elanikuga (16 elanikku talus).

Küla nimedest:

1387. a. - mõisa Callaeuer

1491. a. - mõisakoht (Hofstätte)

1522. a. - Rotzekalver

1693. a. - Rotsi-Kallafer, samuti ka 1765. aastal.

P a s i e s 6 - 1900. aastal mahajäetud paikkond kirdepool Maa-Kallavere mõisakohtast (Hoflage)²³. Taani hindamisraamatus 6 adramaad, valdaja Eevi Palmis, Jon Korae on minema kihutatud.

Tõenäoliselt on küla 1289. aastal antud Taani kuninga poolt Tallinna piiskop Thorkillile.

Agulat nimetatakse 1397. aastal, kuid 1491, 1529 ja 1549. aastail seda eraldi enam ei ole, vaid on Maa-Kallavere abiasula.

1566. aastal annab Claus Tave lest Maarduist Pase (Pasise) rendile 20 aastaks Tallinna raehärrale Jasper Kappenbergile "nii nagu Pase Peter varem oli kasutanud".

1692. aastal asuvad kaks peret - Rõpe Jürgen ja Pollin Hans eraldatult ühel adramaal Maa-Kallavere põldudest kirdepool. 1491, 1529, 1549, 1569. aastail märgitakse sellel kohal 1 talu.

Nimedest

1397. a. - Pasius

1549. a. - asula Pasis Maa-Kallavere küla kõrval

1566. a. - Pasela või Pase, "kus elas õnnis Pase Peter"

1569. a. - Pasi, Pasy

1837. aastal kirjutas Kallivere Kalle eluloo kirjelduse
at kuuenda aastast, kuni Kallivere Kalle eluni
and kuuenda aastast. 1837. aastal kirjutas Kalle elu

Kalle elu: 1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse
1837. aastal kirjutas Kalle elu kirjelduse

K a l l a e u a e r e 15 - Maa-Kallavere küla²⁴. LCD-s
15 adramaad, Valdaja-Tuvi Palmis, Jon Morae - ära aetud.

1341. aastal on küla vasallide suguvõsa Callevere kasutuses,

1387.a. kasutab Saksa ordu Tallinna Komtuur.

1397.a. - küla läheb Tallinna Komtuurilt üle Johannes von Sche-
renbekele Maardust.

Kui Rootsi-Kallavere on tekkinud tõenäoliselt Rootsi asu-
nike sisserändamisel, siis Maa-Kallavere on välja kasvanud
vanast maa-asulast.

1692. aastal näib osa küla elanikest olevat nimele järgi soom-
kased. 1850. - 1756. aastate vahel laskis Maardu mõisa omanik

Christoph von Brevern küla hävitada ja rajas selle asemele mõisa.

Küla suurusest:

1491.a. - külas on koos Pajusega 9 talu 16½ adramaaga,

1529, 1586 - külas on 17 adramaad,

1692 - 18 talu 8¹/₃ adramaaga,

1774.a. - 14 talu 8 adramaaga,

1837.a. - 15 talu 218 elanikuga (14 elanikka talus),

1856.a. - 14 talu.

Nimedest:

1341.a. - Kallevere

1343, 1587, 1396 - Calliver

1522.a. - Dalvere

1529.a. - Eesti Kalliver (estnische Kalliver)

1584.a. - Maakalver

1592.a. Makallafer

1725.a. - Makallawerri

V a e r a e l 17 - Võerla (ka Võõrila, Võõrdla) küla²⁵.

LCD-s 17 adramaad. Valdajad: Tuvi Palmis - 12 adramaad

Lithard - 5 -"

Lithardi osa külast anti 1349. aastal Taani kuninga poolt
Tallinna piiskopile.

1387. aastal kuulub küla Tallinna piiskopile - Lodewychile,
1397.a. - üks osa külast kuulub Saksa ordu Callevere mõisa
alla, mis senal aastal läheb üle Johannes v. Scheren-
bekele kuuluva Mearda mõisa külbe.

Küla suurusest:

1491.a. - 6 talu 17 adramaaga,
1529, 1586 .a. - 17 adramaad,
1692.a. - 11 talu $6\frac{2}{3}$ adramaaga,
1765.a. - 9 talu $6\frac{1}{2}$ adramaaga.

Küla nimedest:

1249 - Kamal
1529 - Wargell
1377, 1379 - Woryale
1385 - Wärele
1765 - Wörla

R e p p e l 8 - Käbala (ka Rebala) küla²⁶. LCD-s 8 adramaad

1387, 1420.aastail näib küla olevat kuulunud Tallinna piiskopile,
samuti ka 1496. aastal, mil see kuulub piiskopliku Jägala (Jaggo-
wall) mõisa alla. Eraldatud Jägala küljest alles 19. sajandi
algul.

Küla suurusest:

1534.a. - külas on 7 talu 16 adramaaga
1540.a. - külas on varatalupoeg Mattyas Webadycke
1585.a. - 6 talu 19 adramaaga,
1591.a. - $16\frac{1}{2}$ adramaad (1 kübias (= kübjas) 4 adramaaga, 2 talu
3 adramaaga, 2 talu 2 adramaaga, 2 talu $2\frac{1}{2}$ adramaaga.
Kulvati ainult 6 tündrit teravilja ühele adramaale

ehk ümberarvestatult 60 kg teri hektarile - J.P.)

1620.a. - 17 tühja adramaad,
1688.a. 10 talu 11 adramaaga,
1837.a. 15 talu 194 elanikuga (15 elanikku talua).

Rebala küla nimedest:

1520.a. - RÄbla
1387, 1420, 1512, 1534, 1565 - Reppel
1826.a. - Reppeli
1564.a. - RÄpela
1837.a. - Rebbala

J e e l e t n 14 - Jöelähtae küla²⁷. LCD-s 14 adramaad.

Küla valdaja - Saxo.

1482. aastal on küla omanikuks rüütel Andreas Nielsonne von Asdorpe Jütlandist, kes külatulud pantis Haas Verlingile. Rüütli surma järel võtavad Tallinna Jaani seegi (vaestemaja) eestseisjad, kelle kätte on läinud pantkirjad (1482. - 1484. aastate vahel) panditud küla enda kätte ning vakitsevad seda 1493. aastani. Samal aastal läheb küla ordumeistrilt Herman Soyle, kes on pandi välja lunastanud, aga varsti peab ise raha laenama (1498.a.).

Jöelähtae mõisast on esimesi teateid aastast 1452. 1506.a. läheb mõis koos külaga rüütel Jürgen Witinghofile.

1530.a. läheb mõis pärandina üle Herman Soye pojale Johann Soyle, kelle suguvõsa peab mõisat koos Anija mõisaga 1671. aastani, mil see müüakse samuti koos Anijaga Jakob Stael von Holsteinile. Sellest ostu-müügi tehingust on kirjutatud pikemalt Stael von Holsteinide suguvõsa kohta ilmunud raamatus²⁸, kus on toodud lepingu täpne tekst. Leping on sõlmitud Tallinnas 15. juunil 1671. aastal ning mõisate ja külade ostu-müügi hinnaks on määritud 27 000 riigitaalrit "ehtsates riigitaalrites ja tukatites". Lisatakse juurde, et peale selle, kui leping oli tunnustajate juuresolekul alla kirjutatud ja ostja oberst Jakob Stael von Holstein kogu ostusumma 27 000 riigitaalrit sularahas on tasunud ja armsale abikaasale 500 taalri väärtuses häid juveele ja temale endale (s.t. müüjale) ühe paari häid Dresdeni torusid ja ühe paari Madalmaade püstoleid peale kauba peale andnud, on tehing

Rebala Kila Alachet:

- 1830. a. - Kappa
- 1837. 1830, 1818, 1834, 1838 - Kappa
- 1838. a. - Kappa
- 1841. a. - Kappa
- 1847. a. - Kappa

1 0 1 0 1 4 - 3000000 Kila 1847. KAP-18 Alachet.

Kila Alachet - Kapa.

1838. Kapa on Kila Alachet Kapa Alachet

von Alachet Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet.

Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet (Kapa Alachet)

Kapa Alachet, Kapa Alachet on Kapa Alachet (1838. - Kapa)

Kapa Alachet (Kapa Alachet) Kapa Alachet Kapa Alachet

1838. Kapa. Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet (1838. a. - Kapa)

Kapa Alachet Kapa Alachet on Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

1838. a. Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

Kapa Alachet, Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet Kapa Alachet

õõetud lõpetatjaks.

Jõelähtme mõisat on nimetatud küll juba 1482. aastal, kuid 1582. aastal seisis see tühjana. 1506. aastal oli kogu elanikkond surnud katku, nii et Jürgen Witinghof pidi kõik talud uuesti asustama, kusjuures ta andis igale talule 1 $\frac{1}{2}$ adramaad. Tõenäoliselt viidi siis läbi ka põllumaadest uus jaotus.

Jõelähtme küla, samuti ka mõis saas 1692. aasta kaardi järgi tihedalt maantee ääres jõe kaldal.

Jõelähtme küla nimetatakse veel 1637. aastal, mil külas oli 206 elanikku, kuid 1744. aastal küla enam ei ole. Mõisa uus omanik Constantin v. Ungern-Sternberg, kes oli ka Anija mõisa omanik, kuna oli ostnud mõisa Stael von Holsteinide suguvõsast, laskis küla hävitada ja küla maad liita Jõelähtme mõisaga.

Jõelähtme külge kuulus 1833. aastal ka üks maatükk Manniva (Manniwak) mererannas.

Küla suurusest:

1462.a. on külas 14 talu, 1487-1493 samuti 14 erinevat talupejanime ja 5 üksjalga.^x

1586.a. - 9 talu ja 4 üksjalga,

1692.a. - 12 talu 6 $\frac{1}{3}$ adramaaga,

1765.a. - 13 talu 9 adramaaga,

1837.a. - 15 talu 206 elanikuga (14 elanikku talus).

Küla nimedest:

1326.a., 1343.a. - Jeghelechte

1424.a. - Jeghelechte,

1513, 1530.a. - Jeggeleth,

1542.a. - Jegelicht

ca 1560.a. - Jeglehsa

1732.a. - Jõelähtme

^x üksjalg = Bestis alates 15. sajandist väikepalupoeg, kelle talu asetses väljaspool külakonda, kogukonna (his- või mte-samaal. Ta tegi algal ühe jala-tööpäeva nädalas mõisale.

K o g a e l l o - Koila küla.²³ LCD-s lo adramaad. Valda-
ja 1327. aastal on külavaldajaks Tallinna piiskop. 18. sajandil
panditud Tallinna Doomile.

1565. aastal pandud varasema piiskopliku Jägala külge, kuhu
see ka jääb.

Juba keskajal oli külas üks veski, mida enamasti arvati
Joa küla külge kuuluvaks, ehkki veski ja juurdekuuluv maa asus
Koila külapoolisel küljel Jõe läänekaldal.

Veski läänistati 1527. aastal piiskopi poolt Serdt
Schuttele (varem oli mõldriks Bartold Lanno).

1623 - küla läheb üle Gerhard Schuttelt Jacob de la Gardiele
Jägalast.

1490.a. - külas on väikene toomurra mõisake, mida majandab üks
maamees (bauesmanne).

1536.a. - mõisakese asemel on üks talu - Moyseouwe - Nicolas,
mõisast ei ole enam jälge.

1500.a. Koila külas on 6 talupoega ja 1 künnik, 2 üksjalga ja
1 mõisakoht.

1565, 1569, 1591. aastail on külas lo adramaad

1568.a. lo adramaad 8 taluga

1765.a. - lo $\frac{1}{2}$ adramaad, 12 tala, sealhulgas 1 kõrtemik
 $\frac{1}{2}$ adramaaga.

Küla nimedest:

- 1367.a. Coggele
- 1520.a. - Koyal
- 1568.a. - Koiall
- 1620.a. - Koiel
- 1688.a. Koillküla
- 1438.a. - Kilenkull
- 1694.a. - Koil
- 1765.a. - Koila

J a k a l 8, - Joa küla.³⁰ LCD-s 8 adramaad. Valdaja
LCD-s Saxo, äraastud Gerard ja tema vend Winric.

1387. aastal kuulub küla Tallinna piiskopile-

1498. aastal - panditud Tallinna toomhärrale Michael Vechsile,

1501.a. 8 - " " " Kerstian Guerneko2ile

1556.a. " - " " " Jürgen Erenkovile

1676. aastal on külavõetud Rootsi krooni poolt ilvalike võimude
kätte ning siis ajutiselt läänistatud eraisikuile. 17. sajandi
põpuaastail redutseeritud (riigistatud) ning siis allutatud
kestvalt Jacob de la Gardiele kuuluva Jägala mõisa külge. Kü-
las nimetatakse veskit, kuigi see asub läänepool jõge, s.o.
külavastaskaldal.

Ka selles külas nimetatakse üht väikest toomhärra mõisa-
kest ja 1568. aastal selle asemel asuvat talu Moyses-uwe Andres
(mõisauwe Andres, s. o. mõisa kohal asuva talu pidaja Andres).

1565, 1568, 1569, 1573. aastal on külas 4 talu 7 adramaaga

ja veski, 1560, 1617, 1638. aastail ainult 2 adramaad.

1591.a. - 8 adramaad. Igale adramale langes ainult 4 tündrit

külvist aastas (ainult ca 40 kg seemet 1-le ha-le, J.P.)

1620.a. - 3 ½ adramaad ja 3 ½ tühja adramaad

1686.a. - 6 arustatud ja 1 tühi adramaa

1688.a. - 5 talu 7 adramaaga

1765.a. - 6 talu 7 adramaaga + 1 arustamata adramaa : ½ adra-
maad mõldri kasutuses, kokku 8 ½ adramaad

1837.a. - 8 talu.

Küla nimedest:

- 1387.a. - Jugele
- 1498.a. - Juhali
- 1568.a. - Joall
- 1688.a. - Joakyla

1845. aastal nimetatakse ürikuis enamkordselt 7 meetri kõrgust
juga.

R u t a e 8, - Ruu küla.³⁴ LCD-s 8 adramaad. Valdaja samas Robert Slutter.

1249. aastal antakse küla Taani kuninga poolt Tallinna piiskopile Thorkillile, millise toimingu juures nimetatakse ka Robert de Slutterit.

1281. aastal esineb küla koos Jägala piiskopimõisaga.

Vahepeal läänistatakse maad piiskopi poolt mitmele isikule, kuid 1560. aastal kinnitatakse 4 adramaad piiskopi poolt Geerdit Schüttele. Neid adramaid kasutasid varem talupojad Molle, Bower, Hanto, Pebo ja Bartoldt ning 2 üksjalga.

1565. aastal kuulub 4 talu 4 adramaaga Gerdt Schüttele, 3 talu $3 \frac{1}{2}$ adramaaga kui endine piiskopi vara Rootsi kroonile.

1614.a. - 2 viimast adramaad antakse Tõnnes Bleki lesele.

1623.a. - Gerhardt Schutte ja Jacob de la Garde vahel toimub maade vahetus, millega kogu küla läheb Jägala mõisa külge.

1688. aastal nimetatakse külas üht "üksjala" maad.

Ruu mõisat nimetatakse esmakordselt 1837. aastal. Ruu küla oli olemas veel 1850. aastal, 1858. aastal aga küla enam ei ole, s.t. küla maad on mõisastatud, arvatud mõisamaade külge.

Küla saurusest:

1565.a. - 7 talu $7 \frac{1}{2}$ adramaaga

1591.a. - 4 adramaad

1620.a. 6 asustatud ja 7 asustamata adramaad

1688.a. - 10 talu 8 adramaaga

1836, 1850.a. - 4 talu.

Küla nimedest

1249.a. - Rute

1459.a. - Rottaw

1344a. - Rutte

1541.a. - Rudo

1694.a. - Ruckilla

1837.a. - Ruukill

1850.a. - Ruu

1880. a. - 1. jaanuaril 1880. aastal

Robert Ristart.

1881. aastal 1881. aastal

1882. aastal 1882. aastal

1883. aastal 1883. aastal

1884. aastal 1884. aastal

1885. aastal 1885. aastal

1886. aastal 1886. aastal

1887. aastal 1887. aastal

1888. aastal 1888. aastal

1889. aastal 1889. aastal

1890. aastal 1890. aastal

1891. aastal 1891. aastal

1892. aastal 1892. aastal

1893. aastal 1893. aastal

1894. aastal

1895. aastal 1895. aastal

1896. aastal 1896. aastal

1897. aastal 1897. aastal

1898. aastal 1898. aastal

1899. aastal 1899. aastal

1900. aastal 1900. aastal

1901. aastal 1901. aastal

1902. aastal 1902. aastal

1903. aastal 1903. aastal

1904. aastal 1904. aastal

1905. aastal 1905. aastal

1906. aastal 1906. aastal

1907. aastal 1907. aastal

1908. aastal 1908. aastal

1909. aastal 1909. aastal

J a k o w o l d a l 17, - Jägala küla.³² Taani hindamis-
raamatus 17 adramaaga, valdaja Robert Glutter.

1249.a. - antud Taani kuninga korraldusel kui kiriku vara
Tallinna piiskopile Thorkiilile.

1281.a. - Tallinna piiskop pandis küla ja ajutiselt on küla
nähtavasti eravalduses.

1405, 1411. aastail - vasalliks on R31e Jackowalde.

1424.a. - Albrecht Andersen Hageni lesk Elsebe annab küla Pirita
kloostriks.

1496.a. - Tallinna piiskop on nähtavasti küla uuesti omandanud.

1617.a. - Jägala mõis kinnitatakse omdumeistri poolt Tallinna
piiskopile laumõisaks, kuigi piiskop dateerib oma
kirju juba 1482. ja 1485. aastal "meie Jägala mõisas".

Jägala mõisat nimetatakse esmakordselt ürikuis 1424. aastal.

Rootsi ajal oli Jägala mõis nelkõige krooni omanduseks,

hiljem aga kuulus mitmete agraaride suguvõsadele (de la Gardie,
Scheidingid jt).

Jägala küla on viimast korda nimetatud 1459. aastal, 1565.

aastal küla juba puudub. Uue 1581. aasta märkme järgi oli mõisa

härrestenaja algselt "Tammeväljal" (1 km hilisemast mõisamajast

kagus). Jägala mõis oli olnud varem väiketalupoegade küla, mis-

pärast pidid toomhärрад oma mõisamaja ehitama külast esmale

"Tammeväljale". Millal maja ehitamine toimus, pole teada, kuid

arvata on, et see leiadis aset 16. sajandil.

Küla nimeäest:

1249.a. - Obealde

1281.a. - Jakewold

1411.a. - Jackewolde

1522.a. - Jacowol

1639.a. - Jaggowal

1732.a. - Jaggala

1840.a. - Jaggala

Pärast Jägala külaelanike ristimist jätkavad preestrid
teekonda praeguse Harju-Jaani kihelkonna territooriumil.

3. JÖELÄHTTÄ KIRIKUKIHELKONNA KUJUNEMINE JA ARENE

3. 1. Muinaskihelkonnast kirikukihelkonnaks ja kiriku ehitamine.

Kehe pärast maa vallutatamist ja elanikkonna ristimist asuti muinaskihelkonnade asemele kirikukihelkonnade moodustamisale, kusjuures jäid enamasti alles endise kihelkonna piirid. Jöelähtä kirikukihelkonnä kasvab välja endisest Repeli kihelkonnast ja oli maa-alalt küllaltki suur, haarates endä sile 537 aerasaad. Maa parema haldamise huvides jagunes kihelkonnä hiljem kolmeks osaks. Juba kehe pärast ristimist moodustus Repeli kihelkonna lääpeolsest osast Kuusalu kirikukihelkonnä, kuhu kirik on ehitatud tõenäoliselt juba enne 1241. aastat, sajuud hiljem on lahutatud ka kihelkonna lõunapoolne osa Harju-Jaani kirikukihelkonna nime all. Harju-Jaanis märgitakse kirikat ajaloo-allikais esmakordselt 1322. aastal, üks veneaiaid haaskivisid surnuaial on kändnud aastaarvu 1400.

Kihelkonna nime kujunemise kohta puudub täielik selgus. Muinaskihelkonna - Repel - nimekuju tekkimise kohta arvab Ene Paaver, et selle nime on saanud ühe Rebaseks nimetatud suguvõsa esivanem, kelle nimest sai nime Repeli kihelkonnä ja hiljem on ka maakonnä selle alusel hakatud kutsuma Rävalaks.¹ Tõenäoliselt on nimi J ö e l ä h t ä e tekkisud aga paikkonnast läbivoolavast jõest, mis paiguti voolab maa all, kevadise suurveega aga ilmab pinnale. Seda seisukohta on pooldanud ajaloolane Paul Johansen, märkides eeskujudena kujundeid "Jögilahti", "Jöelaht", "Jöelähme".² Sama seisukohta on korranud ka Jöelähtse kihelkonna kunagine pastor kihelkonna kohta kirjutatud raamatukeses.³

Kirikukihelkonna väljakujunemisele järgnes varsti ka kiriku ehitamine. Kiriku asupaigaks valiti välja mitte elati kihelkonna

3. JOMARTIN KIRIKKOKONNAN KIRIKKOKUNNAN

JA ANNE

3. 1. Kainakkylän kirkon kirkonkunta

ja kirkon opettaja.

Koko kirkon vanha kirkonkunta ja kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

kirikokunnan vanha kirkonkunta

suurim kella, vana peeti silmas saajaolu, et kirik saaks võimalikult kihelkonna keskkohas ja oleks kättesaadav kihelkonna kõigile elanikele. Võimalik, et siit on tulnud ka rahvapärane ütlus "kirik keset kella". 1941. aastast pärinevate andmete põhjal oli sellel aastal Rävåla maakonnas neli kirikut, neist kaks endise Repeli kihelkonna territooriumil - Jõelähtme ja Kuusalus.

Kirik pühendati ehitamisel mõrle pühakule ning Jõelähtmes valiti selleks neitsi Maarja. Kirikut hakati küüd saageli kutsuma ka Jõelähtne Maarja kirikaks (St. Marien Kirche). Pastor Oscar Tomberg kirjutab oma raamatukeses "Tagasihvaade Jõelähtne koguduse sõjajärgsete aegade peale" kiriku ehitamise kohta: "Vististi on meie Jõelähtne "Maarja kirik" siis ehitatud, kui Tallinna piiskop Daani kuninga Valdesar II ajal, 1823. aastal, Harjumaa ja Virumaal mitmed kirikud laskis ehitada ja Daanimaal preestrid nende peale asetisse panti. ... Kirik seisab Jõelähtne /mõisa/ maa peal, mis vanal ajal Hannijõgi (Anija) mõisa herraste päralt oli ja 17. sajandil Maardu mõisa külge tuli, kui kaasa vara, mis Maardu mõisa preestri, sündinud von Ungern kindralmajor Stael von Holsteini lesk, oma abikaasale Maardu herra von Fersenile kaasa tõi." Oscar Tomberg on viin kasutanud E. H. Buschi andmeid 1862. aastal ilmunud raamatust Venemaal asuvate evangeliumluteriusu kirikute ja koolide kohta.⁴ Paul Jehansen kirjutab oma Paani hindamisraamatu kohta koostatud teoses, et Jõelähtne kirik oli kindlasti olemas 1841. aastal,⁵ ning sama kinnitab ka ENE 3.⁶ E. A. Busch ei välista oma eelmärgitud raamatus siiski ka, et Jõelähtne kirik võiks olla ehitatud ajavahemikul 1219 - 1241.⁷

Esinev kirik oli tõenäoliselt puust, misjärel see tuli varsti asendama püsivama ehitisega - kivikirikuga. Praegune kirik on arvatavasti ehitatud 14. sajandi lõpul. Suurem remont

tehti kirikule 1878. aastal, mil sisenus peaaegu täielikult ümber ehitati. Ümberehitus läks maksma 3750 rubla, missugune summa oli peaaegu täielikult kogutud koguduse liikmete poolt.

2. septembril 1910. aastal süttis kirik ühe inimese hooletuse läbi ja kõik puuosad, nii torn kui katus põlesid täielikult ära, puutuosad jäi aga sisenus. Tules hävis ka läheduses asunud sulastemaja. Kirik ehitati uuesti üles, torn sai senisest pikem, katus tehti tsementkividest. Taastatud kiriku õnnistamine toimus 4. novembril 1912. aastal.

Jõelähtme kogudusel on kaks filiaali: üks Prangli saarel ja teine Ranaveres. Nende kohta kirjutab ev-lutrtiusu kabelite kohta Venemaal 1911. aastal ilmunud kogumik⁹ järgnevat. Vanema, St. Laurentsiuse ehk Prangli kabeli asutamise aeg on teadmata. Saagade järgi on ehitamine toimunud 1460. aasta paiku, pastor Tomberg aga annab ehitamise kohta täpsemad andmed. Tema järgi olla esimene Prangli kabel (Lauritsa kabel) ehitatud ka^h merehädast pääsnud soomlase poolt umbes 1550. aastal. Kabel on ehitatud saare idakaldale ja seisnud seal kuni 1657. aasta katkuni, siis on kabelihoone jäänud tuiskliiva alla, mispärast on tulnud ehitada uus kabel. See on nüüd püstitatud saare lääne-ossa. Järgmisel aastal on aga kabel viidud tagasi endisse asukohta idaservale. Ent sinnagi ei jäänud kabel alaliselt püsima. 1748. aastal on Haljava mõisahärra maanõunik parun Georg Johann Stackelberg lasknud ehitada uue kabeli jälle länekaldale. Ent seegi kabel ei jäänud püsiehitiseks. Seda aastat hiljem ehitati koguduse pastori - praost Gustav Heinrich Schüdlöffeli algatusel ja energilisel toetusel neljas kabel, mis õnnistati sisse 10. augustil 1860. aastal.⁹

Pastor Schüdlöffeli teeneks loetakse ka kiriku ehitamine

Randveresse. See on Püha Peetruse filiaalkirik. Neone on kivist. Ünnistamine toimus 1852. aastal, 1862. aastal teostati seal põhjalik ümberehitus.¹⁰

Jüelahtmaal oli veel ka kolmas filiaal - Püha Nikolause kabel Sahal, kuid see neone oli pikemat aega lagunenud olukorras ning jumalateenistuste pidamiseks sefa ei saanud kasutada. Vähemalt kord aastas korraldati seal kalmistul vabakäsi jumalateenistus. Tegelikult on aga Saha kabel väga kaulas ja Saha küla ning ümbrust tuntakse peamiselt just kabeli nime järgi. Ka on tal tähtis osa olnud etendada ristiusu tuleku puhul meie maal. Kuna Saha kabel on saanud laialdaselt tuntuks ja sellest jutustavad ka legendid ning kabeli nimi on läinud ka raamatuisse rõhke, kui seda on toimumud paljude teiste paikade puhul, peatun sellel küllaltki tähtsaval ajaloo-mälestusmärgil siinkohal pikemalt.

Jaan Jung on järeldustanud oma raamatus "Küinasteaeg eestlaste maal III" rahvapärismuse, mille kohaselt Saha kabel, mis asub Tallinna lähedal, olevat viiskümne aastat vanem kui Tallinn linn,¹¹ ning selle olevat ehitatud merehädast põlleanud Taani kaupmehed. Leenart Meri kirjutab raamatus "Hõbevalge" meie ras kaubakirikulist jayuidab, et mitmed Tallinna lähedased külad (Harka, Ilmanda jt.) olevat Taani hindamisraamatus märkinud sellepärast, et neis olid elanud ristiusulised juba taanlaste vallutuse eel- sel ajal.¹² Sama on märkinud 1933. aastal ilmunud raamatus Taani hindamisraamatu kohta ka Paul Jokassa. Küsimine siin: miks ei võinud kaubakirikuna eksisteerida ka Saha kabel, ja miks ei võiks seega osutada tõepäraseks ka rahvapärismuse esinev arvamus, et Saha kabel on 50 aastat vanem Tallinna linnast?

Küsimuste vastamiseks jaatavalt leiame ajalooist mitmeid tugipunkte, millest järgnevalt mõnel peatume.

Nagu eespool märkisin, leiab Taani hindamisraamatus Saha küla nime järel ladinakeelne märge - "ubi fuit ecclesia et cimiterium ad huc est" - Märge kõlab tõlkes: siin oli kirik ja selle juures on surnuaed. Paul Johansen järeldab sellest märest, et Taani hindamisraamata redigeerimise ajal, 1241. aastal, oli Saha küla kirik hävitatud seisukorras. Hiljem on kabel samal kohal uuesti üles ehitatud ja selle järglasena seisab kohal praegune Saha kabel. Tekib küsimus, millal Saha esimene kirik (kabel) hävitati? P. Johanseni arvates toimus see 1223. aastal maa põliselanike suure ülestõusu ajal, mil purustati kõik kirikud maal.¹³

Kui aga uskuda arvamust, et meie maal oli kaubakirikuid juba enne taanlaste vallutusretke, võiks teha järelduse, et inimesi ristivad preestrid leidsid Saha kabeli purustatuna juba 1219/1220. aastavahetusel ning tegid oma märkme küla nimetuse järele juba siis, seda enam, et rahvasuu räägib Tallinna linnast viiskümmend aastat vanemast kabelist.

Kust leida pidepunkte selle arvamuse kinnituseks? Olen seda teema käsitlenud ühes artiklis "Kas rahva müü võib usaldada?"¹⁴, mida refereerin kokkuvõtlikult ka siin.

Teatmeteosed annavad küsimusele vastamiseks vähe abi. HNE ütleb ristiusu tuleku kohta Eestimaaile ainult: "Feodaalse agressiooni tagajärjel 13. sajandil sai valitsevaks usundiks ristiusk"¹⁵, "Eesti Entsüklopeedia" viib siiski tõepoolest lähemale. Üeldes: "Eestlase kokkupuutumised ristiusuga algavad tõenäoliselt II aastatuhande algul ning pändulikud teated "Eesti piiskopist Fulcoost ja tema abilisest, eesti soost mungast Nikolausest lubavad oletada tõsisemaid ristiusu levitamise katseid rooma-katoliku kiriku poolt juba XII sajandi keskpaika, peamiselt Läänemaal."¹⁶ Kuigi sellest jääb Saha kabeli hävitamise lahendamiseks väheseks,

annab see lähendamise õiguse ometi. Seda võtit hoiab oma käes "Eestimaa piiskop" Fulco.

Kes oli Fulco?

EME vastab: "Fulco, prantsuse päritoluga munk, kelle Lundi peapiiskop Eskil umbes 1165. aastal Eestimaa piiskopiks määras, käis 1169 - 1176 vähemalt kahel korral Eestis, tema kaastegevusel plaanitud ristiretk jäi teostamata.¹⁷

Ehk Fulco rajaski Saara kabeli?

Guutud kirjanik ja lauletaja Bernard Kangro on Rootsis kirjutanud raamatu "Kuu päeva",¹⁸ milles ta kirjutab Lundi peapiiskopi Andreas Sunepoja päevika kohta, kes määrati 1219. aastal Taani kuninga Valdemar II poolt Eestimaa asehäalduriks Tallinnas. Raamatus räägitakse ka Saarakabelist. B. Kangro kirjutab Läänemaalises kohas pärast taanlaste maandumist toimunud nõupidamisest: "Nüüd olid nõupidamise puhuks linnuse peahooneesse ehk "majasse" kogunenud mitmed Orielae, Repeli ja Womentakae jateiste kihelkondade vanemad, kaupmeeste esindajad ja püha Olavi preester Woltherus ja munk Mattias, piiskop Fulco poolt saatatud Saaga (Saara - J.P.) kabelist, mis asus mitte kaugel ida poole minnes."

Ent "Kuu päeva" on ju ilukirjanduslik teos ning seetõttu ajaloo-faktide toetamiseks ebapiisav allikas, võidakse öelda. Otsigem siis lisaks teaduslikumaid väiteid.

Kel pool mitmel korral nimetatud ajaloolane dr. Paul Johansen on koostöös Heinz von zur Mühleniga saksa keeles kirjutanud raamatu "Deutsch und Undeutsch im Mittelalterlichen und Frühneuzeitlichen Reval", milles kirjutatakse (tõlge saksa keelest - J. P.): "Pärast 1227. aastat, mil sakslased ja taanlased Saaremaa vallutamiseks olid kogu maa alistamisega ja ristimisega lõpule jõudnud, sai maa maa kristianiseerimine energiliselt alata. Seejärel sai siin ja seal, eriti Tallinna lähedal, seostada seda taanitsemissiooni

tegevusega." Ning täienduseks sellele jonealuses märkmes:
"LCD-s nimetatud Saha kabel Tallinnast idas, samuti eestlaste
kiriklikud sidemed St- Claiga Tallinnas (Oleviga - J. P.) on
tõenäoliselt jäljed Gotlandi missioonist." 19

Taani kristlaste sissest Baltimaadega jutustab ka P. Johan-
seni teine teos "Nordische Mission, Revals Gründung und die
schwedensiedlung in Estland", 20 kus on öeldud, et Tallinna kiri-
kute ehitamisega seoses on juba 1070. aastal Taani kuninga Sven
stridsoni juures juttu Gotlandi kaupmehest, kes rõhket kinkide-
ga on saadetud Kuramaale üht kirikut ehitama. Kuna Kuramaal sel-
list kirikut ei ole, võiks arvata, et asjaosaliste geograafiliste
teadmiste puudulikkuse tõttu võis olla tegemist Eestimaaga. Miks
ka mitte Saha kabeliga?

Kõik eeltoodud arutlused lubavad teha järelduse: ristiua-
oli piiskop Fulco tegevuse tõttu või veelgi varem vallutuseel-
ajal Eestimaal levinud siiski laiemal määral kui seni on arvatud,
Sahakabeli vanuse võiks aga sel puhul arvutada peaaegu matemaati-
lise tehte abil. Nõupidamisest "Litna" (Lindanise) majas tõttis
osa munk Mattias piiskop Fulco peoit abutatud Saaga (Saha) kabe-
list, Fulco käis Eestimaal kahel korral ajavahemikul 1169-1178,
Tallinn asutati taanlaste poolt eestlaste Litna (Lindanise) lin-
nuse kohale aastal 1219, 1219 - 1169 = 50. Seega osutuks rahva-
pärimus - Sahakabel on Tallinna linnast 50 aastat vanem - õigeks.
Nii võiksime siis ka täiel määral usaldada rahva mälu, kuigi jutt
on sajandeid tagasi toimunud sündmustest.

Saha paegune kahevõlviline kabel on ehitatud arvatavasti
15. sajandi II veerandil. Kabeli loodenurgal asub Põhja-Eesti
ainulaadne trepitorn. SAE teatel on kabeli ehitanud Tallinna meist-
rid. Kabel oli juba 1725. aastal väga viletsas seisukorras, ukse-
-aknad purustatud, katus lagunenu. 1960.-ndail aastail kabel

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

restaureeriti.

Saha kabel kuulub kanges minevikus Jüri kihelkonna koosseisu, läks aga hiljem üle Jõelähtse koguduse alla. Millel Ulenek toimus, ei ole täpselt teada. Kunagine Jüri koguduse pastor Ruolf Winkler teeb selle kohta mitu mõningaid täiendavaid andmeid, kuid needki pole päriselt ammendavad.²¹ Kiriku visitatsioonil olevat Saha talupoeg Pappi Peter öelnud, et tema vanaisa on olnud jutlustajaks Jüri kirikus ja kiriku eestseisjaks on olnud Adra Jüri (vist Saha talupoeg). R. Winkler teeb esile ka põhjuse, miks Saha kabel on lahutatud Jüri kihelkonnast. Nimelt on Jüri koguduse pastor Oleff (umbes 1637. aastal) läinud tülli Karna mõisniku "Vana Treideniga" ja lahkunud Jürist ning asunud kirikuõpetaja kohale Jõelähtmesse, (Jõelähtse koguduses on töötanud õpetajana Olaus Nikolai Duncan aastail 1639 - 1644 - J. P.) kuhu viinud kaasa ka Saha küla elanikud ning seega läinud ka Saha kabel Jõelähtse kihelkonna koosseisu. Pappi Peter olevat veel ise toonud Jüri kirikust sinna Saha kabelisse. Aastaarv 1637, mida R. Winkler pakub kabeli Uleneku ajaks, ei saa aga olla õige, kuna peakiriku raamat (Munsterbüchlein) arvestab juba 1637. aastal Saha kabeli Jõelähtse kihelkonna külge kuuluvaks.

R. Winkler kirjutab Saha kabeli kohta veel: "Saha kabeli ukse kõrval on seinas üks kallak lohv. Selle lohu juures leiab veel praegu usukujaid. Kallakel on kõrvahaigus, peab ühe rahatüki sellesse avausse laskma, panema kõrva vastu seina ja kuulatama. Kui ta kuulab raha langemist põrandale, saavad kõrvad varsti terveks. Keegi ei tohi aga rahatüki endale tagasi võtta, kuna see toovad kaasa suure õnnetuse. Kaugelt, isegi Järvamaalt tulevat inimesed kabeli juurde abi otsima ning pastor Winkler on leidnud veel 1890. aastal kirjeldatud kohal kiriku põrandal terve rea vaskmünti.

3. a. Jõelähtme kirikukoguduse tegevusest.

E. K. Busch annab ühes oma 1867. aastal Leipäigis ilmunud raamatus lähemaid andmeid ka Jõelähtme kihelkonna kohta²², kus ta märgib ära ka kihelkonna geograafilise asukoha. Selle järgi asuvad Jõelähtme kihelkonnad koos Prangli ja Randvere kirikutega 59° 26' 50 '' põhjalaiusel ja 5° 12' 10 '' idapikkusel Pulkovest arvates, kihelkonna naabriteks olevat idast Kausala, künast Harju-Jaani ja Jüri kihelkonnad, lõunest Tallinna linn. Kihelkonna ma-ala pikim läbimõõt olevat 80-st NW-sse 35 versta. Kihelkonna koosseisu kuuluvad mõised: Jägala, Ülgase, Maardu, Kostivere, Jõelähtme, Sahe tervikuna, Käniku aadlimõis ja Tallinna linnale kuuluvad mõisad Vae ja Nehatu ning osa Rummu aadlimõisast, saared Suur- ja Väike-Prangli, Anija aadlimõisale kuuluv Rummo saar ja Jõelähtme pastoraat. Kokku on kihelkonnal maad 171,70 maksaäärmaad (Steuerhaken).

1866. aastal on kihelkonnas registreeritud sündide kokku 186, neist 92 poissi ja 94 tüdrukut, nende hulgas vallaslapsi 9. Leeritatud on 26 poissi ja 32 tütarlast, kokku 58 leerilast, armulauale võetud 3184 koguduse liiget, neist mehi 1473, naisi 1711. Surnud on aasta jooksul 47 meest ja 50 naist, kokku 97 inimest, millest surmajuhtumeid on aasta jooksul 99 hinge võrra ehk kaks korda vähem kui sündide.

Jumalateenistusi on kiriku asutamiseast alates peetud rooma-katoliku kiriku kommete järgi, 1824. aastal on aga Tallinnas peetud esmakordselt jutlust evangeeliumi-luteriusu kommete kohaselt ja arvata võib, et see pruuk tuli kogu üle ka Jõelähtme kogudusse. Koguduse õpetajate kohta päris varasemast ajast andmeid ei ole. E. K. Busch annab oma raamatus (lk.109e) õpetajate nimistu alates 17. sajandi algupoolest, mille kohaselt

on Jõelähtme kogudust teenindanud järgnevad õpetajad.

Peter Jakobi - 1614 - 1627
Stephanus - ?
Olaus Nikolai Duncan - 1629 - 1644
Heinrich Bartholin - 1644 - 1657
Martin Closius või Closen - 1659 - 1661
Andreas Michels Dielefeld - 1662 - 1671
Ewald Rhandus - 1672 - 1674
M. Joh. Wilken - 1676 - 1692
Georg Schwäbisch, ka Schwebis või Schwäbs - 1692 - 1700
H. Arend Joh. Knüpfer - 1700 - 1710

Aastail 1711 - 1713 teenindati Jõelähtme kogudust Kausalu

pastori ja aastail 1714 - 1742 Harja-Jaani pastorite poolt.

Abiõpetajaks (adjunkt) on olnud:

Andreas Gabriel Strenge - 1734 - 1738
Joh. Bidberg - 1739 - 1742

Alalised õpetajad järgnevalt:

Joh. Bidberg - 1742 - 1746
Karl Joh. Sommer - 1746 - 1748
Gustav-Ernest Haaselblatt - 1748 - 1766
Isaak-Heinrich Hirschhauser - 1766 - 1779
Samuel-Gottlieb Stückel - 1780 - 1783
Georg Friedrich Schüdlöffel - 1785 - 1802
Jakob Joh. Anton Hirschhauser - 1803 - 1809
Peter Heinrich Schwabe - 1809 - 1810
Justus Joh. Mickwitz - 1811 - 1815
Joh. Alexander Reutlinger - 1817 - 1821
Christian Gustav Knüpfer - 1822 - 1828
Gustav Heinrich Schüdlöffel - 1829 - 1859
Wolgswaar Friedrich Kentmann - 1860 - 1863
Paul Lppenowe - 1863 alates.

Oscar Tombergi raamatu järgi võime nimiselt täiendada järg-
nevalt: Paul Lppenowe lahkus Jõelähtme koguduse õpetaja ameti-
kohalt 1895. aastal, 19. detsembril 1895 valiti õpetajaks Oscar
Ernst Emil Tomberg, kes töötas sellel kohal ligi 40 aastat ja
lahkus 1932. aastal.

1716. aastal oli Vene sõjavägi Põhjasõja käigus Tallinna piirialse ajal asunud Jõelähtme kiriku juurde laagrisse. Kuna kirik oli muudetud moonalaoks, jumalateenistuse pidamine seega võimata ning sõjaväelt võis oodata midagi väljastatavisi elanikkonna suhtes, põgenes kirikaõpetaja Johannes Knüpffer Tallinna. Pärast Tallinna alistumist venelastele tuli Knüpffer Jõelähtmesse tagasi, kuid leidis siin kõik laotatuna ja lõhutuna. Kihelkonda oli tabanud raske katk ja enamik inimesi sellesse surnud. Katsi olid surnud ka kõigi naaberkihelkondade ning paljude teistegi kihelkondade õpetajad, mispärast Knüpffer pidi teeninama 1711. aasta jooksul kogudusi Kuusalus, Harju-Jaanis, Jüris ja Isegi Hageris. Aasta lõpul läks ta alalise õpetajana teenima Kuusalu kihelkonda, teenindas aga edasi ka Jõelähtme kogudust. 10. juunil 1714. valiti Jõelähtme ja ühtlasi ka Harju-Jaani koguduse õpetajaks Heinrich Christopher Wrede. Viimane teenindas Jõelähtme kogudust kuni 1748. aastani, kasutades aastast 1734 alates abiõpetajate (adjunot) Andreas Gabriel Strenge ja Johannes Bidbergi abi. Johannes Bidberg valiti 1748. aastal Jõelähtme alaliseks õpetajaks.

Õpetaja H. Chr. Wrede oli eriti Harju-Jaanis viijakas koolimees, Jõelähtme koguduses on ta hoolikalt ühe vähesena pidanud kihelkonna kroonikat, tänu millele õpetaja C. Tombergi vahendusel on teada huvitavaid asjaolusid Jõelähtme koguduse elust-elust paljude aastate jooksul.

Ka õpetaja Gustav Heinrich Schüdlöffel, kes asus ametisse 1829. aastal, on teinud teistest rohkem märkmeid kirikuraamatusse, andes muuhulgas mitme aasta jooksul andmeid ilmastikuloode kohta. G. H. Schüdlöffel on oma nime jäädvustanud koguduse ajalukku suure ehitajana, kuna tema ajal ehitati praegune

Prangli kirik ning neli aastat hiljem õnnistati sisse ka uus Randvere kirik. 1848. aastal, samuti Schüdlöffeli ajal, tehti ulatuslik remont ja ümberehitus ka peakiriku juures Jõelähtmes.

Oscar Tomberg ütleb oma raamatus palju kiitussõnu õpetaja Paul Loppenowe kohta, kes teenis siin aastail 1863 kuni 1895.²³ Ta on seadnud esmakordselt sisse jõulu- ja vanaaasta-õhtused jumalateenistused, mis sellest ajast alates on rahvasti alati arvukalt kirikusse tõmmanud, ta on hariduse mahajääkuse vastu võitlemiseks 1864. aastal pannud käima ajalise kooli koguduse kōstri juures, millest 30 last on osa võtnud, järgnevalt avanud Maardu-Randvere esimese kooli kiriku sajas, kus olnud koolmeistriks agar koolimees Karl Gustav Reinfeldt Kullamaalt. Ka on ta rajanud kooli Jägalasse. Õpilased on seal õppinud osialgu Koeralooga rehes, siis on Jägala mõisahärra Theoder von Brevern ehitanud koolimaja Suka männikusse, kus esimeseks koolmeistriks on saanud Carl Ovir. 1866. aastal on hakatud ehitama koolimaja Kostiverre, kus mõisacomanik andis vallele "Koidu" talu maad ilma rendita kasutamiseks koolimajana. 1867. aastal hakkas kool töösse, esimeseks kooliõpetajaks sai Hans Siimer. Randvere kool toodi üle Maardu mõisa maa peale, kus Maardu mõisnik andis koolile kasutamiseks "Paju" koha maad. Kevadel 1867 sai seal valmis koolimaja.

6. augustil 1867 õnnistati sisse uus suruaed. Jõik need ettevõtmised, eriti koolide alal, lähevad pastor Paul Loppenowe arvele, kes ka aastail 1868 ja 1869, mis läksid kihelkonna ajalukku raskete nälja-aastatena, tegi palju koguduse liikmete häädade leevendamiseks, ta korjas ande nii maalt kui linnast ja korraldas kihelkonnas midagi hädäabi-tõõde taolist. Feil aastail on ehitatud peaaegu kõik kivialad kiriku ümbruses, millega mitmed künned inimesed päästeti näljahädast, samuti on 50 koolilast saa-

nud prii ülalpidamise.

Õpetaja P. Loppenowe ajal on läbi viidud ka kiriku seesmine ümberehitus (raiuti aknad põhjakülge, kus need varem puudusid, suurendati orelikoori ja ehitati uus kooriosa lõunakülge, vahemüür kiriku ja altari vahel tehti mõlemalt poolt laiemaks ja kõrgemaks, põhjapoolse müüri ääres asunud käärkamber lõhuti ära, kõik aknad tehti suuremaks ja ruundad raamiti tinaraamidesse, kivipõrand asendati laadipõrandaga jm). Ümberehituse ajal peeti jumalateenistusi Kostivere mõisa kühmis, hiljem kirikumõisa rehes. Õpetaja Loppenowe ajal ja algatusel tehti ka Randvere kiriku ümberehitus.

Oma suurte teenete eest Loppenowe eesilgu tänu ei leidnud, kuna ta valekaebuse alusel (vist mingite usutülide pärast) sattus mõneks ajaks vanglasse. Ta vebastati aga varsti ning jätkas tööd Jõelähtmes. Tema surma puhul 1895. aastal on talie koguduse poolt avaldatud erilist tähelepanu, tema kiriku kandjaks Oleviste kirikusse ja sealt välja kalmistule saatmiseks kandsid Jõelähtme koguduse liikmed, parun Rosen koguduse eestseisjana en õelnud vanale õpetajale lahkumiskõne. Paul Loppenoveat, kes kogudust teenis tervelt 32 aastat, on koguduse liikmeile jäänud parimad mälestused, ent rahvatraditsioon mäletab ka muid külgi õpetaja tegevusest, millel peatume hiljem.

Kirikukoguduste algaastail kogudustel pärastine ametmees - kiriku eestseisja puudus. Rootsi kuninga poolt kirikute tegevuse revideerijaks määratud David Dubberch on Keila kiriku katsumisel (hiljem nimetati neid katsumisi visitatsiooniks, J.P.) 29. juulil 1693 nõudnud, et iga kiriku juurde valitaks kaks või kolm jumalakartlikku ja hoolsat meest, kes tunneksid ka ehitus- asjandust ning oskaksid ühtlasi lugeda ja kirjutada. Nende meeste

Ülesanne pidi olema koos kirikuõpetajaga koguduse asjade korraldamine. Seda nõuet on täiendatud kindralkuberner Erich Oxenstierna Axelsoni poolt, kelle määruse kohaselt pidiid kaks saksaõst ausat meest täitma kirika eestseisja kohaseid. Eestseisjate valimist toimetas kihelkonna mõisomanike kogu. Eestseisja amet oli peaaegu sunduslik. Eestseisjaks valitu keeldumisel sellest ametist tuli maksta 10 riigitaalrit trahvi. Amet kestis kela aastat. Eestseisjate kõrvale pidi kolmeks aastaks valitama kaks talupojaseisusest võõramündrit.

Oscar Tomberg seenutab kiriku eestseisjalist silmapaistvamana Maardu ja Saha mõisahärrasid parun von Taubert (Tawe) Sahalt ja von Fersenit Maardaest.²⁴ Pühjasõjajärgseil aastail mõisnikest eestseisjad puudusid, kuna kihelkonna mitmed mõisad (Maardu, Kostivere, Saha) olid pidamisel Vene sõjaväe-Ülikute käes (Maardu-Kostivere pidajaks oli tsarinna Katarina). Kiriku asjaajamist õpetaja kõrval toimetasiid siis ainult talupojaseisusest võõramündrid. 30. mail 1734 sai Jõelähtme kiriku eestseisjaks Maardu, Kostivere, Ülgase, Jägala, Kambi, Raasiku ja Alavere mõisate omanik kindral Herman von Bohn, kes sünnilt taanlasena on suhtunud maa põlisrahvasse nähtavasti soojemate tunnetega kui teised mõisnikud. Kindral von Bohn on oma sõbraliku suhtumisega maarahvasse ning viljaka tegevusega jätnud märkimisvääraseid jälgi eesti kultuurilukku, nimetagem siinjuhal tema suurt rahalist toetust piibli tõlkimisel eesti keelde, tänu millele sai piibel ilmuda eestikeelsena 1739. aastal. Ka väärib tunnustavalt esile tõstmist von Bohni tegevus koolide asutajana kihelkonnas, kus ta aastal 1736 laskis igas külas Maardu ja Jägala vallas seada koolmeistrina ametisse ühe talusehe lapsi õpetama.

Tähtsamaks kujaks kui eestseisjad ja võõrmaandrid oli kihelkonnas siiski koguduse õpetaja ehk pastor, kes oli jumalasõna kuulatajaks koguduse liikmeile, ühtlasi aga ka vaimse elu edendajaks, kooliküsimuste korraldajaks ja maaeluse elu reeglite täitmise üle valvajak. Kahjuks oli aga enamik kirikuõpetajaist saksa rahvusest, mille tõttu nad alati ei pääsenud küllalt lähedale eesti talupoja kinnisele hingele. Koguduse õpetaja ametisse seadmine toimus ju patronaatsõltumise alusel, kus otsustamise õigus kuulus kohalikele mõisnikele.

Kirikuõpetaja ja tema abilise - koguduse köstri - ülalpidamine lasus suures osas talupoegkonnal. Kirikuteenijate - pastori ja köstri töötasude kohta saame andmeid Peterburis 1911. aastal ilmunud Ülevaate-raamatust evangeliumi-luteriusu koguduste tegevuse kohta Venemaal²⁵, kus on seda küsimust käsitletud ka Jõelõhnu koguduse osas. Seal tuleb märgata järgnevat.

Pastor saab koguduselt raha 86 rubla ja 60 kopikat aastas, 38 setverti rukkeid, 36 setverti otra, 29 setverti kaera, 177 naela lina, 175 kana, 441 puuda heina, 24 910 ränne ja 4 puuda lõhet, kusjuures naturaaltasu väärtus moodustab umbes 1000 rubla aastas. Peale selle saab pastor 252 raknepäeva, 86 jalapäeva ja 246 karjapäeva. Pastoril on 0,84 adramaad, millest 9 $\frac{1}{2}$ dessatini on põldu, 26 dessatini heinamaad ja 12 dessatini karjamaad, kuid mitte mingit talumaad.

Pastori kiriklikud teenused on normeeritud, mille kohaselt ta saab: ristimiselt - 4 kopikat, leeritamiselt - 15 kopikat + 1 mõõt kaeru, mis tavaliselt asendatakse 1 rubl 50 kopikaga rahas, kihlus - 1 rubla 88 kopikat, igasuguseid teated $\frac{1}{2}$ kopikat, matmine - 23 kopikat, tannistused - 25 kopikat.

Koguduse köstril on 2 dessatini põldu, 7 dessatini heinamaad ja 1 dessatini karjamaad. Ta saab 9 $\frac{1}{2}$ setverti rukkeid ja

- 1. Die erste Aufgabe ist die Feststellung der
 - 2. Die zweite Aufgabe ist die Feststellung der
 - 3. Die dritte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 4. Die vierte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 5. Die fünfte Aufgabe ist die Feststellung der

- 6. Die sechste Aufgabe ist die Feststellung der
 - 7. Die siebte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 8. Die achte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 9. Die neunte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 10. Die zehnte Aufgabe ist die Feststellung der

- 11. Die elfte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 12. Die zwölfte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 13. Die dreizehnte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 14. Die vierzehnte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 15. Die fünfzehnte Aufgabe ist die Feststellung der

- 16. Die sechzehnte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 17. Die siebenzehnte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 18. Die achtzehnte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 19. Die neunzehnte Aufgabe ist die Feststellung der
 - 20. Die zwanzigste Aufgabe ist die Feststellung der

otra, umbes 20 rubla eest kala ja lina ning teenindamise eest ca 30 rubla aastas.

Samas raamatus antakse ka talendavaid teateid Jõelähtme koguduse elu-elu kohta 1910. aastal. Selgub, et kogudusel on maad 216,66 adramaad. Poliitiliselt Jõelähtme kihelkonna külge kuuluvail Vão ja Viimsi rüütlimõisatel, samuti Haabneeme piirkonnas on maad kokku 149,93 adramaad ning need piirkonnad on kiriklikult kiansistatud Tallinna Jaani kiriku (St. Johannis Kirche) alla, nagu suurem osa Nehatustki.

Kirikute kohta märgitakse samas raamatus, et Jõelähtme peakirik mahutab 500, Pranglisaare kirik (St. Laurentsiuse kabel) 180 ja Randvere kirik (St. Peters) 200 istekohta. Vennastekoguduse palvemaja kihelkonnas puudub.

1907/1908. aastal oli kogudusel 5200 liiget, neist 5177 eestlast ja 23 sakslast. Samal aastal leeritati 80 noort.

Jumalateenistused toimused nii sellel kui ka muudel aastatel peamiselt Jõelähtme peakirikus, kus pastor teenindas kogudust eesti keeles kõigil pühapäevadel ja pühadel ning 4 korda aastas samas ka saksa keeles. Peale selle teenindas pastor 2 korda aastas Pranglisaare kabelis ning 2 korda Randvere kirikus, Mõlemas peeti teenistust ainult eesti keeles.

Kuigi Jõelähtme koguduses oli liikmete hulgas ainult 23 sakslast, oli kiriku asjaajamises kuni tsaaririigi lõpuni tunda saksaameelsust. Vene tsaarivalitsuse ajal seisis evangeeliumi-luteriusu kirik kindla venepoolse kontrolli all. Ülemaks instantsiks valitsemises oli Kindralkonsistorium Peterburis, mis allus siseministrile kui ka tsaarile, õpetuse ning kristliku teenimise osas aga ainult tsaarile otseselt. Kirikuõpetajate ametisse kutsumine toimus Bestimaal 4/5 kogudustes rüütlimõisa-

tega seotud patronaatsõiguse põhjal. Viimane asjaolu põhjustas ärevust ja segadust kogudustes, kes võitlesid eestisoost õpetajate ametisse kutsumise eest.²⁶

Eesti Vabariigi kujunemisel jäi kirik sajandite jooksul kättevõidetud positsioonile püsima, kuid vahekorrad riigiga lähendati varsti senistest teistsugustel alustel. 12. novembril 1925 võeti Riigikogus vasti "Usühingute ja nende liitude seadus", mis hakkas kehtima 1. jaanuaril 1926.²⁷ 12. novembril 1925 kehtestati Riigikogu poolt ka "Perekonnaseisu seadus"²⁸ ja "Matmispaikade seadus",²⁹ millistega määrati kindlaks riigi ja kiriku vaheline ning kiriku oma neis valdkondades.

Usühingute ja nende liitude seadusega lõpetas riik kirikule igasuguse toetuse andmise. Seaduse § 1 määrab: "Eesti Vabariigi kodanikkudel on õigus koonduda usühingutesse ja nende liitudesse. Riik osalt poolt et teosta ega anna eesõigust ühelegi usühingule või liidule." Seadus tunnustas olemasolevat evangeeliumi-luteriina kogudust kui tervikut, samuti tema olemasolevat valitsust, piiskoppi ja konsistooriumi ning tema organeid. Seadusega ei purustatud kirikut, vaid lahutati riigist kui eraldi seisev organiseeritud tervik. Ajalise Valitsuse määrusega 3. detsembrist 1918 iku usuõpetus tunnustatud koelides vabatahtlikuks õppeaineks.

Mitmesugused usulised liikumised peale evangeeliumi-luteriina puudutavad Jõelähtme kihelkonda vahe, kui mitte arvestada Parasmaa küla, kus elanikkond suures osas on vene rahvusest ning seega ka kreeka-katoliikumilised. Küll on aga selle usu heaks tehtud eelmise sajandi lõpupoolel tugevat propagandat, mille kohta on andmeid 1933. aasta suvel Jõelähtme kihelkonnast kogutud rahvatraditsiooni puudutavas üleskirjutises. Rahvatraditsiooni on kogutud Tartu Ülikooli teoloogilise teaduskonna üliõpilane

Evald Uustalu, kelle üleskirjutuste kogumik on talletatud Fr.R. Kreutiwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis Tartus. E. Uustalu on leidnud kirikukroonika vahelt lendlehe "Rahva armastus", mis kutsub rahvast pöörama õigesse usku, s. e. kreeka-katoliku usku. Lendlehes kirjutatakse: "Nii kaua, kui olete rõhujatega ühte usku, ei või teid keegi aidata. ... Kui lahete vene usku, saab C. R. Jakobsoni vaim, mis veel Eesti rahva seas liigub, röömutama. ... Ole julge, eesti mees, sinu peast ei tohi keegi juuksekarvagi ära puhuda." ³⁰ Evald Uustalu on samas näinud ka veel teist ürikut - "Kutse-kõne" -, mis on välja antud Pärnus K.R.N. poolt "C. R. Jakobsoni soovi järel" 11. juunil 1882ja Viljandis ümber kirjutatud. Kiri on 8-leheküljeline ning propageerib vene-usku minekut. "Kutse-kõne" on kirjutatud vahetult pärast C. R. Jakobsoni surma ning seega puütud eesti rahva leina kasutada ära usupropagandaks "tsaari usu" vaimus. Mõistagi polnud siin Jakobsoni ega tema vaimuga (vaimusega) midagi ühist.

Rahvatraditsioon Järelkäitnest teab veel rääkida, et Tallinna diakon Mölder olevat lubanud usuvahetuse puhul evangeeliumi-luteri-usust kreeka-katoliku usku mitmeaeguseid ilmalikke hüvesid, millega olevat mitmeid inimesi ahvatletud usuvahetusele. Hiljem, kui on selgunud, et lubadused jäävad lubadusteks ning mingeid hüvitusi usuvahetus kaasa ei too, on mõnigi usustpööranu tahtnud uuesti usku vahetada, endisse usku tagasi minna, kuid need katsed ei olevat õnnestunud, sest tegu oli ju ikkagi nüüd juba "tsaari usust" taganemisega.

Eelmise sajandi 60-ndail aastail saaras Põhja-Eesti elanikkonda veel üks usuline liikumine, n.n. Maltsveti usk, milles talu-ees Juhan Leinberg - Prohvet Maltsvet - propageeris omapoolscid usulisi kombeid ning avaldava vaenu teiste usuliikide vastu. Maltsv-

veti usuline liikumine haaras võrdlemisi laia kandepinna Jõelähtme naaberkihelkondades Kausalus ja Harju-Jaanis, Jõelähtmes aga avaldus tagasihoidlikumal kujul. Parasmaa külas elanud Ants Tooni sadmeil (A. Toon on sündinud 1850.s.) on Juhan Leinberg olnud Jõelähtme kihelkonnas "Paju" kõrtsimeheks ja siin olevat ta usuliselt ärganudki. Juhan Leinberg töötamisest kõrtsimehena kirjutab ka Eduard Wilde "Prohvet Maltsveti" (Tallinn, 1985, lk.17), kuid tema märgib kõrtsina Kostivere "Leo" kõrtsi. Kord kirikust tulles on Leinberg laskunud põlvili ühe versta posti juures, tõetanud viinamüümise maha jätta ja hakata usklikuks. Jõelähtmest lahkudes on tahakanud prohvetina oma usku kuulutama. Ta on rahvast kutsunud üles sealiha söömisest ja soola tarvitamisest loobuma (põhjendus: soola veetakse laevadega üle mere pikemat aega teel olles; nii töötatakse ka pühapäeval, milline prauk aga Maltsveti järgi oli keelatud), inimeste riistuses on ta nõudnud lahtitulemist värviliste riiete kandmisest ja üldse riiete värvimisest, kutsunud inimesi rändama Venemaale, Krimmi, kuha ta ise ka läks. Jõelähtme kihelkonnas on leidunud Maltsveti uskujaid vähe, küll aga on neid olnud teistes kihelkondades. 1861. aastal kugunes umbes 150 inimest tervete perekondadena Tallinna Läänamäele ootama laeva, mis pidi neid viima töötatud maale. Mõistagi jäi laev tulemata, pettanud inimesed pidid pärast nälginist Läänamäel pöörduma tagasi kodudesse, lapsed olid haigstunud, mitmed neist surnudki. Rahvaarvustas ei täitunud, legend "valgest laevast" jäi aga rahva hulka püsima ning II Maailmasõja järgseil aastail ärkas uuesti ülekantud tähenduses ellu rahva ootusis-lootusis "valge laeva" tulekuks Läänest. Ent ime jäi seegi kord täitumata.

"Valge laeva" ootajaist teadis Ants Toon üht-teist rääkida ka rahvapärinuste üleskirjutajale 1933. aastal. Ants Toon on jutustanud: "Olin siis isaga üheskoos linnasküijaks, kui Tallinnas

näe peale kogus hulga rahvast, kes seal ootasid valget laeva. Lapsed jooksid seal ringi, viimaks jäid nälga. Karjusid seal seni kui politsei peelt ära asti. Klasiid seal telkides puldanite all, nagu suur küla oli seal."

Maltsveti-liikumisega seoses tuleb nimetada Saha valla-kooli õpetajat Räätsi (vist Jakob, J. P.), kellest sai selle uue fanaatiline pooldaja. Sahaalt on Rääts läinud koolmeistriks Lagedile, kus on toimunud ärkamine maltsvetlaseks. Ta on käinud koos kahe naisega Lagedilt Jõelähtme, Harju-Jaani ja Jüri kirikute juures kirikuvärvavas jutlustamas. Sellega on ta pahandanud ära kirikuõpetajad, kes on võõrmünäreil lasknud Räätsi koos naise-tega kirikuvärvavast minema ajada. Rääts on nõudnud inimestelt soolase ja hapu toidu söömisest loobuma, kuna niisugune toit ei olevat Jumala poolt loodud. Leivatükk talnud enne söömist vette kasta, sest nii puhastavat leiba ka Jumal. Oma pooldajate ristimisel maltsveti usku on need pidanud kõik kastma end kaelani külma veega täidetud tüdriksse. Niisuguse teabutamise pärast on peet Räätsi lollakaks ning vabastatud koolmeistri kohalt Lagedil. Ka Rääts on asunud ümber ning reisinud ühe Raelt pärit perekonaga Simbirskisse.³¹

1889. aastal märgib Harju-Jaani pastor kirikukreoonikasse, et kihelkonnas, eriti Kehras, on ilmunud silmapiirile uus luteri-usu vaenlane - baptisid, mille teistkorõne laine on Kehrat haaranud I Maailmasõja lõpuastail eriti hoogsalt. Ka on seal sõja-aastail laienenud vennastekoguduse liikumine, kuid Jõelähtme kihelkonnas on need liikumised esinenud tagasihoidlikumalt.

Esipooll on kirjutatud kiitvalt Jõelähtme pastorist Paul Loppenowest, kelle tegevust Oscar Tomberg eriti soojade sõnadega teiste hulgast esile tõstab. 1933. aastal üleskirjutatud rahva-

pärinuisis nähakse aga Loppenowet ka teises valguses. Pensionil olev kooliõpetaja Friedrich Einberg (sündinud 1873. aastal) teab rääkida Loppenowest kui rahutuigeloomalisest inimesest, ta olevat altaris seismise asemel jooksnud ühest äärest teise, kantlilis kõneldes on pörutanud rusikaga vastu kantlil härt jatrampinud jalgedega. Ta olevat kirjutanud ka ühe viletsa raamatu "Vene keel küla koolis", mille järgi tulnud ka temal - Einbergil õppida.³²

Gustav Tomander (sündinud 1897. aastal) Ihasalu külast teab Loppenowest rääkida kui raha-ahnest pastorigist, kes teenustelt võtnud ikka rohkem tasu kui ette nähtud. Kui leerilaps juhtunud lõhkuma aknaklaasi, võtnud Loppenowe lapselt ikka terve rubla, kuigi tegemist olnud 20-kopikalise kahjuga. Gustav Tomander jutustab Loppenowest ka anektoodina tunduva loo, mille kohaselt ta olevat kord keeldunud kihlamast eluaastailt vana meest noore tatarlapsega. Pastori hoiatusele - "Kuule, kuule! Sa oled ju üks vana puu", millele aastais peig lõõgivalmilt vastanud: "Puu on küll vana, aga oks on noor." Vastus meeldinud Loppenowele sedavõrd, et ta on "noorpaari" kohe kihlanud, tasu hoopiski nõudmata.³³

Ka Maardu algkooli juhataja Éduard Floempau on 1933. aastal jutustanud huvitava loo Paul Loppenowest. (E. Floempau on sündinud 1884. aastal). Kui O. Tomberg tšatab ealise F. Loppenowe abistavat tegevust 1868, 1869. aastate nälja ajal andide jagamisega näljahädalistele, siis Ed. Floempau teadmist mööda pole Loppenowe riigi poolt määratud ande muidu kätte andnud, kui andide reujad on pidanud õpetajahärrale ketrustõid tegema. See pahandanud naisi ning nad tahtnud õpetajale selle eest kätte tasuda. Nad kiskunud õpetajal kiriku aste vahel mantli seljast maha, nii et õpetaja pole sellel pühapäeval saanudki kiriku-

teenistust pidada. Naised olnud mantli mahavõtmaisel küllalt targad, mispärast seda toimetatud kiriku uste vahel: kui võtad mantli maha teise seljast väljas, oled teeröövel, teed seda aga kirikus, oled kirikutöötaja. Kõne akse vahet oli seega peetud neutraalseks pinnaks.

Eduard Piecompua arvates on Leppenowe olnud rahvuselt tõenäoliselt soomlane, eestlane ega sakslane igatahes mitte, Oscar Tombergi teadmisel on Leppenowe ise pidanud ennast šotlaseks.³⁴

Rahvapärinus mäletab kirikuõpetajaist veel muidki omapäraseid lugusid. Õpetaja Voldemar Friedrich Kentmannist (1860 - 1863) teatakse, et ta ei olevat saanud veneusulisi ja küllap sellepärast ei olnudki sellel usuliigil erilist pinda Jõelähtme kihelkonnas. Ta on pidanud nende vastu väga terava kõne, mis paljuski koguduseliikmed on heidnud eemale usuvahetusest. Ka Kentmann olnud raha-ahne. Kord on ta keeldunud ühe vaese mehe last ristimast, kuna mehel pole olnud talle raha maksta. Õpetaja keeldunud ka lapse sünni kantelist väljakuulutamast, mispärast lapse isa on vihastanud ja lubanud seda teha ise ilma õpetajata. Ta ronikudki esimesel jõulupühil keset küla asuva suure kivi otsa ja hüganud: "Eitsul oli titt!" Kentmannil pole nüüd muud üle jäänud kui lapse sünni kirikus välja kuulutada.³⁵

Kihelkonna kiriklikku tegevust käsitleva peatüki lõpetamiseks esitan veel päris huvitava ja omapärase loo ühest romaani- taolisest seigast, mis on toimunud Sahe kabelis Põhjasõja ajal.

25. aastak kapten Wettberg, paljudes arauseiklustes läbi- proovitud südametevallutaja, on tahtnud oma õnutütre Magdalena Üksküliga, Adami lesega, abielluda. Kuna pastori keeldusid laulatustalituse läbiviimisest, sest nii lähedaste sugulaste vahel oli abiellumine keelatud, sai kapten Wettberg oma nõusse oma sõbra kapten Hannighusen, kes lubas neorpaaria laulatada,

1766. aasta juuli kuus kutsuti tättavad ohvitserid ja muud pulmakõlalised Sahakabelisse (Saha mõis kuulus pruudi vana-
maile), kus kapten Hunnighusen laulatustalituse läbi viis.
Keegi pulmalisist ei kahelnud laulatustalituse õiguspärasuses,
kuna kapten Hunnighusen sarnanes väga magister Rõsteriga, kelle
nimel ta laulatuse läbi viis. Hiljem tekkis ühel kapten Wett-
bergi mahajäetud pruudil kahtlus laulatustalituse ehtsuses ja
kuna tal oli mõningaid nõuamisi kapten Wettbergi vastu, tegi
ta oma kahtlustused teatavaks. Kapten Hunnighusen, valepastor,
pidi maalt lahkuma, kapten Wettbergi vastu aga alustati kohtu-
protsessi. Protsess kestis 1 ½ aastat, mille kestel kapten
Wettberg ja üks kaasosaline vangistati, ja on arvata, et prot-
sess võinuks lõppeda kaebealustele paris halbade tagajärgedega,
kui mitte mõlemad asjaosalised ei oleks surnud katkuohvreina.³⁶

4. MÕIS JA TALUPOEG LÄBI AEGADE

4. 1. Mõisate asutamisest ja nende kasutajaist.

Eestlaste alistumisel taarlastele-sakslastele pandi kohe kehtima feodaalne kord, s. t. maad omanikuks peeti vallutajat, kellelt teised isikud said maad vasallidena kas eluaegseks kasutamiseks või pärilikuks omanduseks koos maal elavate talupoegadega. Läänistatud alal hakkasid tekkima suurmajapidemised - mõisad.

Mõisate tekkimisest Eesti alal on esmakordselt juttu 1229. aastal (Saare-Lääne piiskopkonnas), Harjumaal ilmuva esimesed teated mõisatest 1240. aastal.¹ "Jüriöö" ülestõusu ajaks (1343) oli Harjumaal juba 51 mõisat, sajandi lõpuni liisendus neile veel 9 mõisat.²

Mõisate arvu suurendamine toob allahelidetule üha suurenevaid koormisi-kohustusi allahelitjate kasuks. Talupoegade kannatus katkeb ning 1343. aastal puhkeb tõeline ülestõus, mida ajaloo tuntakse "Jüriöö" ülestõusu nime all. Ülestõusnute peajõud saavad aga Tallinna all 14. mail 1345 otsustavalt lüüa, eestlaste kaotused lahingus on suured (karistusretkedel hukati ka kõik tabatud talupojad), kuid ometi pidurdas see ülestõus sajandeiks koormiste kasvu.

Mõisate arv suureneb nüüd pidevalt ja soikus alles 19. sajandi keskpaigas, mil mõisnikud n. n. mõisestamise teel suuremaid ja parema maaga talusid kokku liites hävitasid terveid külasid ja asutasid n. n. karjamõisaid ehk väikesõisaid. Meid huvitavas piirkonnas - Jõelähtme kihelkonnas eksisteeris 1824. aastal järgnevaid, tabelis esitatud mõisaid. Tabelis toodud aastaarv tähistab mõisa esmakordset nimetamist ajaloo-allikais, ega tarvitse ühtuda mõisa rajamise aastaga, mis on ainult harukordadel kindlaks tehtav.

Teateid Jõelähtme kihelkonna mõisate rajamise kohta 3

Jrk. nr.	Mõisa nimi	Saksakeelne nimi	Esmakordselt nimetatud
1.	Saha	Saage	T ^h ateid 1347
2.	Kestivere	Kestifer	Teateid 1379
3.	Maardu	Maart	Teateid 1397
4.	Jägala	Jaggowall	Teateid 1424
5.	Viiasi	Wiens	Teateid 1471
6.	Jõelähtme	Jegelecht	T ^h ateid 1432
7.	Vho (Tondi)	Faent	Rajatud 15. sajandil
8.	Nehatu	Nehhat, Nenbatu	Eraldatud Saha mõisast 1664
9.	Ülgase	Ilgas	Eraldatud Jägalaast 1824
10.	Rau	Ruh	Jägala kõrvalmõis
11.	Jõelähtme	Jegelecht	Kirikumõis

Kuna talupoegade mõisakoormised olid 15 -16. sajandil hakanud tugevasti suurenema, tekkis uus talupoegade ülestõus Liivi sõja ajal 1560. aastal. Talupojad alustasid võitlust mõisnike vastu nii Harjus kui Virus, kuid ka seekord lõppes ülestõus Keluvere lahingus nende lüüasaamisega. Lahingus tapeti ligi 200 talupoega, ülestõusu juhid hukati pärast piinamist, peajuht, "kuningas" viidi Kuressaare linnusesse ja kisuti neljaks.⁴

Liivi sõda põhjustas maa valdaja - Liivi ordu kokkuvarisemise ning 1561. aastal alistusid Harju-, Viru- ja Järva maakonnad koos Tallinna linnaga Rootsi kuningale Erik XIV-le, Lõuna-Eesti aga läks Poola kuninga Zygmunt II Augusti, hiljem aga samuti Rootsi riigi haldusse.

Võimuvahetuse protsessis Eestimaa oli kestnud ligi 25 aastat ning alles 1561. aastal võis Rootsi valitsus tuua end täieliku perevõhena maal. Arudes maa hoidmisele taheti kindlaks teha, millises seisus on maa, kelle pidamisel on mõisad ning millise õiguse alusel nad neid kasutavad. 15. juunil 1568 andis Rootsi kuningas käsu loenduse teostamiseks, mis kannab nimetust "Suur revisjon aastast 1568 Eestimaal". Kolm aastat hiljem viidi läbi täiendav küsitlus. Jõelähtse kihelkonnas teostatud loenduse ja küsitluse andmeid⁵ selgub mõisapidajate kohta järgnevat.

Jõgala mõis on antud Kuningliku Majesteedi poolt päriilikult pidamiseks härra Hagenschildt Bielkele, Maarau mõis kuulub Klaus Tuwale (mõisa all nimetatakse veel siis allesolevat Maakallavere küla - Estenatische Kalber - 17 säramaaga), Sama mõis kuulub Hans Tubenile (Tuwen), Kertivere mõis on antud rendile Ewoldt Freytagjike. Mõisaomanike hulgas näib olevat juba uue võimu esindajaid.

Veelgi suurem pereheitmine mõisaomanike seas toimus pärast Põhjasõda 1710 - 1715. aastail, mil rootslasist mõisaomanikud olid suures osas lahkunud maalt ja sõitnud Rootsimaaale või langenud sõjavangi venelaste kätte. Mõisates tekkisid nüüd uued ajutised kasutajad või pärisomanikud venelastest sõjapealikute või muude ülemuste mõel. Ent sellest hiljem pikemaalt.

4. 2. Suur sõljahäda, Põhjasõda ja katk.

Rootsi aeg, mida ajaloois on hakatud rahvaguus kutsuma ka "heaks Rootsi ajaks", kestis Eestimaa territooriumil 1710. aastani. 1701. aastal oli selle territooriumi pärast tekkinud võitlus kahe tugeva riigi, Rootsi ja Venemaa vahel, mida nimetatakse Põhjasõjaks. Rootsi jäi sõjas kaotajaks pooleks ja pärast

10 aastat kestnud taplust Rootsi ja Venemaa vahel alistus maa Venemaa tsaarile Peeter I-le.

Põjasõda oli olnud masle väga kurnav, seda enam, et vahetult enne sõda, aastail 1695-1697 oli maa tabanud erakordselt raske näljahäda. Nälja peamiseks põhjuseks olid üldiselt raske ilmastikutingimused. 1695/96. aasta talv oli lumehõbe, 1696. aasta jaanuaris algas järsk sul, lumi ja jää kadusid, põllud hakkasid kuivama, kevadlinnud talid kohale. Nii pool aastat kestis kevadkülm. Märtsis aga pöördus ilm uuesti külmale ning külm kestis kogu aprilli kuud. Külville saadi asuda alles mai kuu lõpul, juunis algas aga suur vihmaseade, mis kestis peaaegu pidevalt sügiseni. Põllud olid vee all, seemned ja jõed paisusid järvedeks.

1696. aastal viljasaaki peaaegu ei elnudki. Enamikes kohtades andis lõikus vaid neljandiku või viiendiku külvatud seemne kogusest. Juba 1696. aasta suvel on andmeid esimestest näljasurma juhtudest Harjumaal, Nõrgis.⁶ 1696. aasta sügisel, oktoobris ja novembris algas järjest suurenev näljasurm. 1697. aasta talv oli erakordselt külm ja see muutis elanikkonna olukorra veelgi talumatumaks. Rahvas hakkas müüa rändama paigast paika, lootes pääsust linnades. Ent linnades oli omalgi raske ega võetud seepärast põgenikke vastu. Kristjan Kelch, kes nälja-aastate algul oli Järva-Jaani, hiljem Viru-Jaagupi kihelkonnas pastoriks ja oma silmaga kõike toimuvat nägi, kirjutab oma kroonikas: "Nälgivate hulkade rändamine linnaviitvaid teedel ja rünnak igasugustele toidujäätistele, lõppenud loomade raibetele ja muule sarnasele oli õudne. ... Päeval kui ööl kuuldigi nii linnades kui küladel, nii küla- kui linnateedel sõbrast häda- ja näljakannatajate kaebest, et kividki oleksid pidanud kiirustada."⁷

to assist in the development of the country and to

provide for the welfare of the people.

The Government is committed to the principle of

equality of opportunity for all citizens.

It is the policy of the Government to

maintain a high standard of living for the

people and to ensure that the benefits of

development are shared by all.

The Government is committed to the principle of

self-reliance and to the development of

national industries and services.

It is the policy of the Government to

maintain a high standard of living for the

people and to ensure that the benefits of

development are shared by all.

The Government is committed to the principle of

self-reliance and to the development of

national industries and services.

It is the policy of the Government to

maintain a high standard of living for the

people and to ensure that the benefits of

development are shared by all.

The Government is committed to the principle of

self-reliance and to the development of

national industries and services.

It is the policy of the Government to

maintain a high standard of living for the

people and to ensure that the benefits of

development are shared by all.

The Government is committed to the principle of

self-reliance and to the development of

Jõelähtne pastor Tomberg kirjutab oma raamatust näljahäda kohta: "1697. aastal on meil jälle hirmus näljahäda olnud, mis läbi jälle mitutuhat inimest nälga surmud, ehk nemad küll katku kätte ära kärvanud loomadest eridid toita püüdsivad." ⁸ Kui Tombergi hinnang käib nälgasurnute kogu hulga kohta, siis on see liialt tagasihoidlik. Nälgasurnute täpsed arvu ei suudetud kuskul täpselt selgeks teha, kuid surmude koguarvu hinnatakse Põhja-Eestis 70 - 75 tuhandele elanikule. ⁹

Vahetult näljahädale järgnes teine raske katsumine maa elanikkonnale - Põhja-Eesti talupoegadele tekitas suuri raskusi sõjaväele meena andmine ja suured küüdikohtused ning meeste värbamine sõjaväkke. Rootsi kuningas Kaarel III oli ühel talvel oma vägedega laagris Laiusel ning kogu meen tuli neile Tallinnast vedada Põhja-Eesti, peamiselt Tallinna ümbruse talupidajail. Kui Rootsi valitsus püüab saarahvast värvata võitlusse venelaste vastu, tokib sellele vastuseis (sõtta ei taha keegi ja minna), mispärast valitsusel tuleb saata kohale isegi sõjaväeosi Jõelähtmesse, Haljasse ja aujale. Ajalookirjades on saanud tuntuks Jõelähtne naabrite, Harju-Jaani kihelkonna talupoegade seisukoht, mille nad on vahelühüetega üldväkkekutse plakati ettelugemisel relvadele kutsumiseks kirikus 1700. aasta sügisel välja hõiganud: "Antagu meile aga relvad kätte, siis tahame kõige pealt sakalaste pead maha lüüa ja alles siis vaatame, mis vene lastega teha!" ¹⁰

Põhjasõda kestis Eestimaa territooriumil 29. septembrini 1710. aastal, mil Harku mõissa kirjutati alla kapilatsiooniale, millega Rootsi garnison, Tallinna linn ja Eestimaa rüütelkond alistusid Vene tsaarile Peeter I-le. Eestimaa läks rohkem kui kaheksajaks aastaks Vene tsaaririigi alluvusse, Põhjasõda aga kes-

tis veel edasi, kuni 21. septembril 1721 sõlmiti rahuleping
sõome linnakeses Püskisaupungis.

Veel enne elistamislepingu alla kirjutamist jõudis Tallinnas
uus vaenlane - k a t k ehk "aust surm", nagu rahvas seda kut-
sub rahvatraditsioonis. Katk tuli Rootsisse üle Riia Poolast
ning katku hävitustöö oli kohutav. Tallinnas suri katku 3/4 elanikkonnast,¹¹ kiti suur oli rahva surevus Harjumaal, kus 1712. aasta loenduse andmeil katkusurnute arv moodustas 80,3 % elanikkonnast.¹²

Katk kohta kirjutab O. Tamberg oma raamatus: "Augusti
kuus 1710.a. hakkas katk Rootsis ja ka meie kihelkonnas oma
hävitavat tööd peale; suures osas inimestest surivad ära; ka
ümbrikandjad õpetajad ja kätserid langesivad katkude saagiks.
Üksi Knuti peres Kostivere rannas ei ole ka seekord nagu 1657.a
ükski haigeks jäänud ega ära surnud."¹³

Endine kooliõpetaja Friedrich Rinberg on jutustanud
1933. aastal rahvatraditsiooni kogujale: "Rootsi valitsuse lõ-
pul surnud nehmata vald inimestest tühjaks. Jäänud vaid Lükati
tala. Neende suguvõsa elab veel praegugi. Nüüd on nende nimed
Pernad, varem olanud nimeks Lükat. Nii elab see suguvõsa seal
juba ligi 200 aastat."¹⁴

Katk ja selle laastamisest kestis 1711. aasta alguseni,
mil lakkas suuremate külade tulekahud. Üksikuid surmajuhete esi-
nes siiski veel hiljemgi. surnuid ei jõutud igalpool mätta, kuna
ei leidunud enam matjaid.^x

^x 1960.-ndate aastate lõpul, kui sahkakabelit restaureeriti ja
ümbrust planeeriti, tuli idapoolse seina ääres vastu kabeli
väliseosina nullakini alt päevavalgele tohutul hulgal inimesi,
mis tõenäoliselt olid 1710. aasta katkuohvrite jäänused. Luid
oli sealt veomasinaga enne kolhoosirahva kohale jõudmist juba
mujale transporditud, vähene hulk luid maeti kabeli juurde
mulda. J. P.

4. 3. Pärast Põhjasõda-

Ei Põhjasõda, näljahäda ega katk suutnud eesti rahvast täielikult välja suretada. Jällegi oli päriserine talupoeg see, kes elu jätkas. Maa oli küll tühjaks jäänud, venelaste arvukad hordid olid laastanud ja röövinnud kõik kättesaadava, pärast sõda jäeti maale suured väekoondised, keda tuli talurahval toitlustada ja hobuseid meenutada, kuid ikkagi suudeti neile hädale vastu panna. Katkust ellujäänud talupojad koristasid mitte ainult enda vilja, vaid jõudumööda ka katkusurnute oma ja varustasid nii mõisat, sõjaväge kui ka ennast leivaga. Viljaseemneks saadi peamiselt surnud talupoegade viljast kogutud terad, kuid abi saadi ka riiklikust magasinist. Põllumajanduse taastamine toimus algul mitte niivõrd saakide suurendamise kui just külvipindade laiendamise arvel ja just "talupojad, kändes üles surnud talupoegade ja mõisate tühjaks jäänud maid, löid alase põllumajandusliku tootmise taastamisele ning sellega koos kogu maa majanduselu tõugule.¹⁵

Vene riigivõimu kui maa uut peremeest huvitas mõistagi küsimus, kui palju oli rahvast peale sõda, nälga ja katku alles jäänud. Eestimaal kindralkuberneri värsst A. D. Menschikovi korralduse alusel 23. veebruarist 1711 viiakse maal läbi 1712. aastal rahvaloendus, mille tulemused on hämmastavad.¹⁶ Loenduse andmeist selgub, et 1710. aastal katkusurnute-ellujäänute arvud on järgnevad.¹⁷

Maakond	Adratalupoegi enne katku	Katku surnuid	Surnute %	Ellujäänuid	Ellujäänute %
Harjumaa	32 661	25 843	80,39	6819	19,61

Samade arvude lahtimõtestamiseks ühe kihelkonna mõisapiirkondade kaupa saab andmeid Paul von Unger-Sternbergi 1912. aastal

18

tal kirjutatud artiklist. Selles on toodud andmed 1716. aastal teostatud rahvaloenduse kohta, on aga ühtlasi toodud ära andmed ka 1712. aasta loendusest. 1716. aasta loendus võeti ette samuti kindralkuberner vürsti A. D. Menschikovi käsul ning küsimuste ring oli laiem kui 1712. aasta loendusel. Nii tuli ära märkida elanike arv ja sugu, nimi, vanus, pereliikmete sugulusevahetused jm. Andmeid mõuti ka loomade arvu kohta, märgiti ära, mitu töövilmelist meest tuleb talus iga adramaa kohta, kusjuures töövilmeliseks loeti meestalupeeg 15 - 60 eluaasta vanuses.

Vaatleme järgnevalt 1716. aasta loenduse ülestähendusi P. v. Ungern-Sternbergi artikli alusel mõisapiirkondade kaupa Jõelähtme kihelkonnas.

H e h h a t u¹⁹ (Nehhat) mõisas on loenduskomisjon olnud 6. juunil 1716. aastal. Mõisas on kasutusel 3/8 adramaad haritud seisundis. Talupeegi on 14, neist mehi 5, naisi 9. (1712. aasta revisjoni ajal on leitud elusolevaid inimesi 6, katku surnutena märgitakse 42 inimest.)

1716. aastal on mõisas hobuseid 1, härgi 2, lehmi 5. (22. märtsil 1700 oli mõisa valdajaks Christian Tunder).

1716. aastal, 6. juunil on mõisa valdajaks Johann Schüssler. Rootsi valitsuse ajal on mõis kuulunud Tallinna kodanikule Caspar Tunderile, kelle surma järel umbes 6 aastat tagasi on mõisa saanud omale Tallinna kodanik J. C. Schüssler.

Dane suurt müljaaega oli asustatud adramaid 3, iga adramaa kohta tuli 5 - 6 töövilmelist meest.

V i i m s i²⁰ mõisas on asustatud adramaid 4 $\frac{1}{2}$. Mehi on 97, naisi 93. 1712. aasta kohta ei ole mingeid andmeid. Mõisas on 33 hobust, 14 härga ja 57 lehma. Loenduse päeval, 21. novembril 1716. aastal, kuulub Viimsi mõis (Wiems) Tema Kõrgeausu-

sele vürst A. D. Menschikovile. Rootsi valitsuse ajal on mõis olnud kuberneril lauamõisaks, kuni linna üleandmisele on mõisat kasutanud major von Saulmann. Pärast Läänemaale ülevõtmist on seda kasutanud lühemat aega brigadir Selthow, 1713 - 1715. aastail aga kindralmajor H. von Deldow. 1715. aastal on mõis Suurisaarliku Majesteedi orderiga antud Tema Kõrgeaususele (Menschikovile). Rootsi ajal on olnud 3 asustatud adramaad, igal adramaal 10 - 12 meestalupoega.

V ä o²¹ (Päht) mõis on 1812. aasta loenduse ajal olnud tühi ja paljas (öde und wüst). Kohal pole leidunud ühtki inimest. 22. novembril on V ä o loenduse ajal saanud tühi. Mõis kuulub Tema Kõrgeaususele, Suurvürstile. Sellest mõisast on elanikud ära viidud ning asustatud Viinai mõisa. Rootsi valitsuse ajal on mõis kuulunud maanõunik Tiesenhausenile, kes on 4 talupoega viinud mõisast Neuenhofi (Uuemõisa, Põide kihelkonnas, J. P.) ja on ise surnud katku. 1713. aastal on kindralkuberner andnud mõisa stolnik Kondarevile, 1715. aastal aga on antud Suurisaarliku Majesteedi orderiga Tema Kõrgeaususele Suurvürstile.

Rootsi valitsuse ajal on mõisas olnud 3 $\frac{1}{2}$ asustatud adramaad, iga adramaa kohta 15 - 16 tšõjõulist meest.

S a h a²² (Sage) mõisas on komisjon olnud 6. juunil 1716. aastal. Mõis asub Jõelähtme kihelkonnas, märgitakse protokollis. Mõisas on ülevaatuse päeval märgitud 2 asustatud adramaad. Mehi on 34, naisi 20. (1712. aasta loenduse ajal on olnud elavaid talpegi 20, surnutena on märgitud 101 inimest.) 1716. aasta loendus ajal on hobuseid 13, härki 3, lehma 9.

Saha mõis kuulub Tema Kõrgeaususele Pea-kindralfeldmaršali ja paljude orderite rüütlile kindralkuberner Aleksander Danilovitš Menschikovile. Rootsi valitsuse ajal on mõis kuulunud vanal

päriliku õiguse alusel maanõunik Ürküllile, pärast selle surma selle lesele, kes on samuti surnud. Pärast tema surma on mõisat pidanud leitnant, maanõuniku lapselaps, ja siis on mõis läinud üle Tema kõrgeaususele (Aleksanxer Menschikovile, J.P.)

Redutseeritud pole mõis kunagi olnud. Rootsi valitsuse ajal oli mõisas $9\frac{3}{8}$ asustatud adramaad, iga adramaa kohta tuli 10 - 12 tööjulist meest.

M a a r d u ²³ (Maart) on elnud vaatluse all 8. juunil 1716. aastal. Mõisas on kasutanisel $6\frac{1}{2}$ adramaad. Talupeegadest loendatakse mehi 108, naisi 116. (1712. aastal on elnud elavaid inimesi 88, surnutena katku on märgitud inimesi 437). 22. märtsil 1700 on mõisat pidanud parun, eberst Reinhold von Fersen.

1716. aastal kuulub Maardu mõis Keisrinna Katarinale. Rootsi valitsuse lõpul on elnud omanikuks kindralmajor Fersen pärimisõiguslikul alusel. Pärast Tallinna allaandmist on ta lahkunud ja reisinud Stockholmi. Siis on mõisat kagutanud Johann Müller, siis kammerhärre Ress ja peale selle brigadir Selthoff (Sotow, J.P.). Aastal 1715 on mõis antud kõrgeaususele keisrinna Katarina Aleksejevnaale. Enne katku on mõisas olnud 37 asustatud adramaad, igal adramaal 16 - 20 tööjulist meest.

1716. aasta loendusel on mõisas olnud hobuseid 77, härgi 23 ja lehma 54.

K o s t i v e r e ²⁴ (Kestfer) mõisas on loetletud 1716. a. aasta loendusel inimesi kokku 103, neist mehi 55 ja naisi 48. (1712. aasta loenduse ajal on elnud mõisas elavaid inimesi 13, katkusurnutena on üles antud 197 inimest.)

1716. aasta loendusel on märgitud mõisas hobuseid 16, härgi 12, lehma 22.

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

(22. märtsil 1700 on olnud mõisa omanikuks oberst Magnus Rehbinder).

Rootsi valitsuse ajal on mõis kuulunud kubernerile, feldmarschal Hastferile, kes selle on andnud kaasavarana oma tütrele oberst Rehbinderi abikaasale. Pärast Rehbinderit on mõisat kasutanud selle vend, samuti oberst Rehbinder, kellelt mõis on läinud üle majoor Wrangelile. Niisuguse õiguse alusel Wrangel mõisat kasutas, seda kohalikud talupojad ei teadnud üldse.

Enne katkuaega on mõisas olnud 25 asustatud adramaad, 1716. aasta loenduse ajal on neid ainult 1 $\frac{1}{2}$. Varem on iga adramaa kohta olnud 9 - 10 tööjulist meest.

Kostivere mõis läks keisrinna Katarinsle.

M o i k u ²⁵ (Moick) mõisas on komisjon olnud 7. juunil 1716. aastal. Asustatud on sellel ajal 5/8 adramaad. Hobuseid on mõisas 6, härgi 8, lehma 10.

Mõis kuulub Toompea vaesteasutisele (Thumbse Armengutt Moickamõisa). Rootsi valitsuse ajal on mõis kuulunud alaliselt Toompea hospitalile (Duhmschen Hospital). Enne katku on mõisal olnud 6 asustatud adramaad, iga adramaa kohta on tulnud 5 - 6 meest.

Elanike arvu kohta mingeid andmeid ei ole.

J e l ä h t m e ²⁶ (Jegelecht) mõisas märgitakse 1716. aasta loendusel 7/8 asustatud adramaad. Elanikke on 31, neist mehi 19, naisi 12. (1712. aasta loendusel on olnud elanikke 21, surmatena katku on antud üles 96 inimest).

1716. aasta loenduse ajal on mõisas 5 hobust, 2 härga ja 7 lehma.

Rootsi ajal on Jäelähtme mõis koos Hearau mõisega olnud kindralmajoor Fersenil omandiks. 1710. aastal pärast Tallinna alistumist venelastele on kindralmajoor reisinud Steekholmi,

mõis on läinud üle kapten Joh. Beckerile. Kapten Becker on aga samal aastal surnud ning mõisat on kasutanud kammerhärri Ress (fiskaal). $\frac{1}{2}$ aastat on mõisat kasutanud Zotow (tšaar Peeter I lähim sõjakaaslane - J. P.). Hiljem on mõisat kasutanud maanõunik Bistran, siis major Nemzov. Aktis märgitakse: kas mõis kuulub oberstleitnant Nemzovile päriliku õigusevõlli rendi alusel, seda talupojad ei tea.

Enne katku on mõisas olnud asustatud adramaid 10, iga adramaa kohta on tulnud 10 - 12 töövõimelist meest. 1712. aastal on asustatud adramaid ainult $7\frac{1}{8}$.

J ä g a l a ²⁷ (Jaccowal) mõisas loendatakse 1716. aastal talupoegi kokku 197, neist mehi 100, naisi 97. Asustatud adramaid on $3\frac{5}{8}$. (1712. aasta loendusel on mõisas elanud 93 inimest, katkusurnuina on üles antud 391 inimest.)

1716. aasta loendusel leitakse mõisas olevat 37 hobust, 38 härga ja 45 lehma.

(22. märtsil 1700 on Jägala mõis kuulunud maanõunik Hansz Jürgen Üxküllile).

1716. aasta loenduse ajal on mõisa omanikuks olnud Hansz Jürgen Üxküll. Rootsi valitsuse ajal on mõis läinud linnanõunik Schedingile, kuid pärast Tallinna linna alistumist on mõis Tema Suurtsaarliku Majesteedi orderi alusel antud tagasi härra maanõunik Üxküllile.

Inne katku on mõisas olnud kasutamisel 20 adramaad, iga adramaal 15 - 16 meestalupoega.

Lõpetades ülevaate 1712. ja 1716. aasta loendugist Jõe-
lähine kihelkonna mõisates teeme neist mõningaid kokkuvõtlikke
järelusi.

Jüelähtme kihelkonna mõised 1712. aasta
loendusel

Jrk. nr.	Mõisa nimi	Klanike arv	Kattusuraste arv	Suraste %
1.	Nehatu	6	42	87,5
2.	Viiasi	?	?	?
3.	Võo	T u h i j a p a l j a s		
4.	Saha	29	191	83,5
5.	Maardu	88	437	83,2
6.	Kostivere	13	197	93,8
7.	Mõigu	?	?	?
8.	Jüelähtme	21	76	78,4
9.	Jägala	93	391	80,8
K o k k u :		241	1244	83,8

Jüelähtme kihelkonna mõised 1716. aasta
loendusel

Jrk. nr.	Mõisa nimi	I r i m e s i			L o o m i		
		Mehi	Naisi	Kokku	Hobused	Närgi	Lehmi
1.	Nehatu	5	9	14	1	2	5
2.	Viiasi	97	93	190	32	14	57
3.	Võo	T u h i					
4.	Saha	34	20	54	13	3	9
5.	Maardu	108	114	222	77	23	54
6.	Kostivere	55	48	103	16	12	22
7.	Mõigu	?	?	?	6	8	10
8.	Jüelähtme	19	12	31	5	2	7
9.	Jägala	100	97	197	37	38	45
K o k k u :		418	393	811	189	102	199

Tabeleid lähemalt silmitsedes näeme, et katku läbi on kannatanud kõige rohkem Kostivere mõisa piirkond, kus elanikest on katku surnud 93,8 %. Järgnevad Nehatu 87,5 ja Saha 83,5 %-ga. Väo mõis on 1712. aastal, samuti ka 1716. aastal olnud inimtühi, mis ei tähenda aga, et kõik sealsed elanikud oleksid surnud katku. Nagu märgitakse 1716. aasta loendusel, on Väo mõisast juba varem inimesi majale saadetud, neist teadaolevalt 4 inimest Põide kihelkonna Uuemõisa mõisa. 1716. aastal on aga Väo mõis inimestest tühi sellepärast, et mõisa uus omanik, Kõrgeauline A. D. Menschikov on inimesed viinud sealt oma Viimsi mõisasse.

Olemasolevaid andmeid 1712. aasta elanike arvu kokku ühte liites saame kumes mõisas kokku 241 elanikku, katkusurnutena on samades mõisates märgitud 1944 inimest, mis annab kihelkonna piires väga kõrge katkusurnute protsendi - tervelt 83,8 %. See näitaja on 3,4 % võrra suurem kui Harju maakonnas keskmiselt.

Pärast katku hakkas elanike arv kiiresti kasvama. Siin sai oluliseks abiellumiste suur arv ning sellest tulenevalt ka suur sündide arv. Abiellumine oli algul väga hoogne, langes siis aga järsult 1725 - 1726. aastail vallaliste peretütarde pandumise tõttu peaaegu kõigis taludes. Tühikut aitasid täita lesknaised, kes kiiresti abiellusid esimesel soodsal võimalusel, mõne aasta pärast aga seikus seegi abiellumiste liik, samuti kiiresti, kunalesknaigigi ei jätkunud.²⁸

Rahvaarvu kiire suurenemine on täheldatav juba kahe loenduse, 1712 ja 1716. aastate, vahelisel nelja aasta pikkusel perioodil.

Järgnev tabel peegeldab seda kiiret elanikkonna juurdekasvu väga selgesti.

Elanike arvu kasv aastail 1712 - 1716

Jõeselähtne kihelkonnas.

Jrk. nr.	Mõisa nimi	Elanikke 1712. aastal	Elanikke 1716. aastal	Suurenemine X korda
1.	Wenatu	6	14	2,3
2.	Viimsi	?	190	-
3.	Väe	?		-
4.	Saha	20	54	2,7
5.	Maardu	88	222	2,5
6.	Kestivere	13	103	8,0
7.	Mõigu	?	?	-
8.	Jõeselähtne	21	31	1,5
9.	Jägala	93	197	2,1
K o k k u :		241	621	2,6

Kihelkonna kuues mõisas, kus inimesi loenduse ajal leidis, toimus nelja aasta jooksul elanikkonna suurenemine 2,6 korda. Tabelist hakkab silma erakordne talupoegade arvu tõus Kestivere mõisas, kus juurdekasv nelja aastega on olnud tervelt kaheksakordne. Järgnevalt on juurdekasvud teistest suuremad Saha ja Maardu mõisates. Millega seletada sellist erilist suurenemist? Vastuse saame, kui vaatleme, kes olid mõisate omanikeks 1716. aastal. Kestivere mõisa omanikuks oli samal aastal saanud keisri Katarina, kelle korraldusel toodi arvukalt vene rahvusest elanik mõisa alale ja küllap toodi neid ka Maardu mõisa, kus Katarina oli omanikuks juba aasta või paar varem. Saha mõis oli samuti läinud üle Venemaa ülikule, tšaar Peeter I parimale sõbrale värs. A. D. Menschikovile, kellel oli samuti piiramatud võimalusi

uue tööjõu sissetoomiseks väljapoelt Hestimaa piire.

Maardu ja teiste selle ümbruse mitmete mõisate kauaaegsete omanike, von Breverniõe suguvõsa ajaloolise ülevaate autor Georg von Enevern, kes ise on üles kasvanud Kostivere mõisas, kirjutab sama küsimuse kohta:²⁹ " 29. veebruaril 1716. aastal pani Kostivere mõis Maardu mõisa külge ja läks keisrinna Katarina omandiks. Siis pidi vene perekondi mõisa toodama, kes rahvatraditsiooni kohaselt olid tegevad olnud Peterburi linna ehitamisel. Autori lapsepõlves on nende järglasi elanud eraldi külas, nad on hoidnud tugevasti kinni orthodoxi kirikust, rääkinud vene keelt, kuid sama hästi ka eesti keelt, nagu nad kandnud eesti riidetustki."

Vene küla ja selle elanike kohta on mõningaid märkmeid ka 1933. aastal Jõelähtme kihelkonnast üleskirjutatud rahvatraditsioonis. Tõnu Kreek, (sündinud 1880. aastal, elab Vanajala külas "Kreegi" saunas) teab rääkida, et 2 - 3 põlve tagasi on Veneküla rahvas toodud kohale kuusagilt Pihkva poolt. Külaolevat veel 1933. aastalgi poolest saadik venelastega asustatud, vene keelt aga oskavat neist ainult pooled. Kui tema - Tõnu Kreek - ise on 42 aastat tagasi (seega siis 1890. aasta paiku) Venekülla elama asunud, on külaelanikud rääkinud veel kanget eesti keelt, 1930.-ndaks aastaks rääkivat aga kõik eesti keelt sama hästi kui eestlasedki.³⁰

Ka Johannes Soon (sündinud 1891.a.) Vanajala külast "Soone" talust teab üht-teist rääkida Veneküla venelastest, kuid tema andmed kõnelevad rohkem üldises mõttes olevast folkloorist kui tõelisest olukorrast. Tema andmeil olevat Veneküla venelased vahetatud koerte vastu siis, kui maarüas "Peetri lessi" ehitati. Kust venelased on kohale toodud, selle kohta andmed puuduvad. 1933. aastal olevat Venekülas kaks perekonda Pataškove ja

Willipoveid, Arbuseveid, Filatove l perekond. Inimeste vahetamisest olevat ta kuulnud oma vanaemalt, kes 15 aasta eest (s.o. 1918.a.) 86 aasta vanuses surnud.³¹ Soone vanaema pidi olema seega sündinud 1832. aastal ja tema mälestused võisid olla pärit seega juba 1830.-ndaist aastaist, kuid tema arvamusel inimeste vahetuse kohta ei näi olevat mingit kaalu. Sama teemat on kirjeldatud paljudes muudeski allikais ja küllap vaheajast on mõnel pool ka toimunud, Veneküla pakul pole aga põhjust seda uskuda, sest kõik usutavamaid andmeid kõnelevad selle poolt, et Veneküla elanikud on teadud kohale Katarina mõisaomanik alles Pihkva mailt, nagu seda kinnitab ka Herman von Brevern.

Ent igal pool polnud võimalusi rahva arvu suurendada elanike toomise teel Venemaalt või mujalt ja sel puhul on mitmel pool kasutatud inimeste ostmist, sageli perekondade kaupa. Inimeste ostmise kohta Jüelähtre kihelkonnas andmeid ei ole, küll on aga teada, et seda moodust on kasutatud naaberkihelkonnas Harju-Jaanis. Nii on teada, et 1710. aastal katku surnud kihelkonna kõstri asemele on kõstriks valitud Kuusalu kirikuõpetaja magister Knüpferi teenur Jürgen. Jürgen oli patlema mõisaomaniku kapten parun Stackelbergi pärisemane ja mõisnik nõudis teda tagasi. Kuna Stackelberg oli nõus oma erja müüma, ostis Kambi mõisa omanik maanõunik Nieroth 10 taalri (umbes 8 rubla) eest Stackelbergilt Jürgen Bergmanni ära ja kinkis talle priiuse. Kingituse üle anti Bergmannile kirjalik tunnistus, et edaspidi keegi enam tema vabadust ei saaks kitsendada.³²

Harju-Jaani kihelkonnast on samast ajast (pärast Põhjasõda) teada veel inimeste ostmine Perila mõisale, kus Hiiumaalt osteti üks seitsmeliikmeline, üks kuueliikmeline ja üks kolmeliikmeline perekond ning viis üksikut tõeameest. Perekonnad osteti koos hobuste, härgade ja lehnadega.³³

Lisagem, et inimeste ostmine-müümine oli sellel perioodil tavaliseks nähtuseks. Inimeste osta-müügi kuulutused ilmusid Tallinnas ilmuvas ajalehes "Revalsche Wöchentliche Nachrichten" (1789), kus pakuti müüa 5 ja sooviti osta 11 inimest. 1790. aasta kuulutas Haapsalu kirikukonvent, et ta müüb perekondi ning üksikuid talupoegi.³⁴

Rahvamajanduslikust seisukohast pakub huvi jälgida ka maa kasutamise kujunemist nälja-sõja- ja katkuaastate tulemusena. Nii 1712. kui ka 1716. aasta loendusel tehti revisjoniaktidesse ülestähendusi ka maa kasutamise kohta nii 1700. aastal, s.o. enne Põhjasõda ja katkuaega ning 1716. aastal, mil elu oli külas juba uuesti jaluleseedmisel. Nende andmete alusel koostatud tabel annab väga selge pildi neil hävinguaastail tekkinud katastroofilisest olukorrast maa kasutamisel.

Jrk. nr.	Mõisa nimi	Asustatud adramaid		Väheneimine X korda
		1700.a.	1716.a.	
1.	Nejatu	2/8	3	8,0
2.	Viinsi	3	4 1/2	1,5
3.	Väo	3 1/2	0	Tühi
4.	Saha	9 2/8	2	4,7
5.	Maardu	37	6 1/2	5,8
6.	Kostivere	25	1 1/2	14,3
7.	Mõigu	6	5/8	9,6
8.	Jõelähtne	10	7/8	11,4
9.	Jägala	20	3 5/8	5,5
K o k k u:		114 2/8	23 1/8	4,9

Tabelist hakkab silma Viinsi mõis, kus sinukese mõisana on asustatud adramaade arv pärast raskeid katsumusi elanikkonnale tõusnud. See seletub aga kehe järgmise rea näitajatega. Näeme, et Väo mõisas ei ole 1716. aastal maad üldse kasutatud, ega saanudki kasutada, sest mõis oli ju elaniketa, kana mõisa uus omanik A. D. Menschikov oli Väo talupojad asustanud Haber oma Viinsi mõis

Elanike arvu kindlaks tegemise kõrval oli Vene valitsusel vaja kindlaks teha täpsemad andmed kasutusel oleva maa suuruse osas, kuna sellest olenes mõisate kohustuste määramine riigi, talupoegade kohustuste suurus mõisa vastu. Et eelmiste loenduste tulemusi ei peetud täiesti uskusiväärseiks ja pealegi esines suuri lahkuminekuid adramaade arvestuses, võeti 1725-1726. aastail ette uus loendus n.n. adramaade revisjoni nime all. Revisjoni peaesmärgiks oli kindlaks määrata talupoegade arv mõisas, nende teokoormised adramaalt, kui palju saab vilja kultivate nendele maadele, tööjõuliste inimeste, samuti loomade arv ja.

Revisjoni teostamine pandi Senati poolt Bestimaa kindralkubernerile admiral Fjodor Matvejevitš Apraksinile, kes 15. septembril 1725 avaldas plakati revisjoni läbiviimiseks. Kõiki Bestimaa mõisnikke, pandipidajaid ja rentnikke kohustati esitama 6 nädala jooksul vastava formulari järgi koostatud spetsifikatsioonid, mispidid näitama talude tugevast pere ja rakmeloomade poolest, et saaks selle järgi reguleerida adramaade arvu. Plakatis rõhutati, et andmeid peab olema võimalik vandage kinnitada ja tõestada. Valeandmete esitajat shvardati raske karistusega. Kohustus oli üles märkida ka kõik kohalolevad võõrad inimesed. Tegelikku tööd hallas juhtima asekuberner Friedrich von Löwen, abideksolid polkovnik M. von Bielski ja kameriir D. Friesell. Apraksini korraldusel võttis komisjoni tööst osa veel fiskaalkonissar J. M. Pauli, kes pidi eriti silmas pidama keisri huvidest kinnipidamist.³⁸

Pärast täidetud aaktelehtede tagastamist korraldati komisjoni poolt järelekontroll mõisate kaup. Selleks kutsuti komisjoni ette üks esindaja mõisavalitajase poolt (omanik või valit-

Die erste Aufgabe besteht darin, die
 verschiedenen Arten der
 ...

Die zweite Aufgabe besteht darin, die
 ...

Die dritte Aufgabe besteht darin, die
 ...

Die vierte Aufgabe besteht darin, die
 ...

Die fünfte Aufgabe besteht darin, die
 ...

Die sechste Aufgabe besteht darin, die
 ...

Die siebte Aufgabe besteht darin, die
 ...

Die achte Aufgabe besteht darin, die
 ...

Die neunte Aufgabe besteht darin, die
 ...

Die zehnte Aufgabe besteht darin, die
 ...

seja) ja mõned talupéjad, keda küsitleti vande all ja kohustati andma õigeid andmeid. Vande tekst kanti protokollis saksa, rootsi ja mittesaksa keeles (eesti keeles - J. P.). Revideerimine algas Harjumaalt Keila kihelkonnast 18. novembril 1725 ning jõudis Jõelähtme kihelkonda 17. veebruaril 1726.aastal.

Kuna sellest revisjonist on möödunud juba üle kahe ja poole-saja aasta ja mõnigi Jõelähtme kihelkonna põliselanik võiks leida revisjoni materjali kaudu tagasiulatava sideme oma esivanemate juurde, pean vajalikuks tuua siinkohal esile revisjoni andmed 1725/26. aasta adremaade revisjoni kohta kõigi Jõelähtme kihelkonna mõisate osas (lühendatult - J. P.) Seda enam, et 1988. aastal on andmed allikapublikatsioonide kull trükist ilmunud, kuid väikese tiraaži tõttu pole suutnud levida rahva hulka ja nii jääb laialdasemale üldsusele kättesaadamatuks. Et revisjoni ajal eestlastel perekonnanimed veel pundusid, tuleb käesolevat ajaloolist ülevaadet lugedes püüda orienteeruda talunimede järgi, et saada oma esivanemate jälgedele.

Ajalooallikais parema orienteerumise huvides esitan mõisainise järel ka saksa keelse nime.

Esimese mõisana võtab komisjon Jõelähtme kihelkonnas 17. veebruaril 1726 ette N e h a t u (Fehat) mõisa esinduse. Protokollis märgitakse, et mõis kuulub Tallinna kodanikule Schüsslerile. Et aga mõisast on ilmunud kohale ainult üks talupoeg, mõisavalitsuse esindaja on jäänud tulemata, ei viida läbi mingisugust küsitlust. Kohale ilmunud talupoeg on Magnus Mart.

Järgmisena võetakse ette S a a h a (Saage) mõis. See mõis kuulub Suurvürstlikule Kõrgeaulisele prints Menschikovile, kust on kohale tulnud kaks talupoega, keda pärast vande andmist küsitletakse.

Need mehed on: 1. Seppa Mart ja
2. Kesta Hans

Saha mõisas mingeid erinevusi varem antud andmete suhtes ei leita, nagu talumeeste küsitlemisel selgub. Ka ei ole Nehatu Schüsleril (mõisa kasutaja) mingeid õigusi ühegi talupoja suhtes, kuna nad ei ole tulnud sellesse mõisa näljaaastail.

J ä g a l a (Jaccowall) mõis kuulub kõrgelthiidetud Kroonile, kuid tegelikult peavad seda mitmed erinevad perekonnad.

Mõisa poolt astuvad komisjoni ette:

1. valitseja Hinrich Einfors
2. kubjas Adam Jürri
3. Ristinäe Jürri
4. Tussi Jaka Hans
5. Wersi Mart
6. Ronni Juha
7. Orró Jak
8. Prassi Mart
9. Kebja Jürri
10. Sucka Jürri

Pärast hoiatamist sai võetud kohalolejailt vande. Valitsejalt saksa keeles, talupoegadelt mittedaksa keeles (eesti keeles)

Küsitluse tulemusi:

1. Seppa Johanni juures pidavat olema mõned vana inimesed, keda inspektor on sinna saatnud;
2. üks vana võõras kerjus, meesterahvas on sinned tulnud nälja aastail. Tal on naine, poeg ja tütar, kes kuuluvad päriilikult Kännikorpi alla;
3. raanatalupojad ei pea tegema muid töid kui ainult rätsepa- ja heinatööpäevi.

M a a r d u (Mart), Koitjärve (Koitjerwe) ja samuti Kostivere (Kostfer) mõisad kuuluvad Tema Keiserlikule Majesteedile (keisrinna Katarinale - J. P.) ja sealt esineb komisjoni ees inspektor Feeder Brantsheff koos 11 talupojaga. Vannutatakse ainult talupojad, kuna inspektor on nähtavaasti kreeka-katoliku-usuline.

Diese Angaben sind...
 der...
 ...
 ...

... ..

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

... ..

... ..

1.
2.
3.

... ..

Maardu ja teistest nimetatud mõisatest on ulmunud konnaie talupojad:

1. Maardu kubjas Jakob
2. Teirle kubjas Jahn
3. Kurri Laur
4. Polli Siemo Mart
5. Otsa Peter
6. Seppa Hans
7. Reino Jürri
8. Koltri David
9. Micko Thomas Kostiverest
 1. Kubjas Siibi Jürri
 2. Knuti Jürri

Andmeid Maardu kohta:

1. Kurri Lauri juures on üks võõras poiss nimega Michelson juba 1 $\frac{1}{2}$ aastat elanud, ilma et oleks seal märgitud. Poiss peab olema poolakas;
2. Kurre külas (nii hüüti Rootsi-Kallavere küla - J. P.) elab üks võõras mees nimega Mick, kes on seal olnud juba 2 aastat, ega tea, kust ta pärit on. Ta peab olema tulnud vangistusest;
3. Tõnno Hansu sulane Mick on sündinud Kolga mõisas, aga elab juba 15 aastat selles mõisas;
4. Karritze Jürri võõraspeeg nimega Thomas peab kuuluma Rae mõisa alla.

Jõelähtme (Jegleht) mõis kuulub krahv N. Mellinile
kust said esitletud järgmised talupojad:

1. kubjas Herma Tõnne
2. mõlder Matz
3. Simo Mart

Pärast tavalist vannutamist asus komisjon meeste küsitlени-
sele. Selgus, et võõraid inimesi, kes ei ole kirjas, siin ei
leidunud.

Komisjon lõpetas töö Jõelähtme kihelkonnas ühe päevaga ja
läks Jõelähtmest edasi Kuusalu kihelkonda.

Handwritten header text, possibly a title or reference number.

Handwritten text, possibly a date or location.

- 1. ...
- 2. ...
- 3. ...
- 4. ...
- 5. ...
- 6. ...
- 7. ...
- 8. ...
- 9. ...
- 10. ...

Handwritten text, possibly a section header.

Handwritten text, possibly a paragraph or list item.

Handwritten text, possibly a paragraph or list item.

Handwritten text, possibly a paragraph or list item.

Handwritten text, possibly a paragraph or list item.

- 1. ...
- 2. ...
- 3. ...

Handwritten text, possibly a paragraph or list item.

Handwritten text, possibly a paragraph or list item.

Keiserlik komisjon lõpetab oma adramaade revisjoni Harjumaal märtsis 1726. aastal ning teeb 29. märtsil ettekande "Tema Niilgusele Kõrgeaulisele Ekstsellaatsile Härra kindraladmiralile", Eestimaa kindralkubernerile Fjodor Matwejevitš Apraksinile. Ettekandes märgitakse, et kui 1712. aastal oli Harjumaal 211 adramaad, siis uue revisjoni tulemusel saadi neid 914. Nii kujunes uue revisjoniga kaks liiki adramaad: revisjoni adramaad ja taluadramaad. Kuna adramaade arvestuses esines seega suuri lahkuminekuid, töötati Keilia kihelkonna revisjoni tulemuste põhjal välja uued alused adramaade reguleerimiseks, võttes aluseks järgmised nõruid.³⁶

1. kui peres on kaks tööjõulist inimest (mees ja naine), hinnatakse see $\frac{1}{2}$ adramaaks;
2. kui peres on peale mehe ja naise veel täiskasvanud tütar või teenija, arvatakse see $\frac{1}{3}$ adramaaks;
3. kui peres on kaks tööjõulist meest ja naine üks või rohkem, tuleb see hinnata $\frac{1}{2}$ adramaaks;
4. kui peres on aga neli tööjõulist meest, võib talu arvestada 1 adramaaks.

Komisjoni poolt tehti otsus ka mõisateenijate kohta adramaade arvestamisel. Märgiti veel, et vööraid, kus need parajasti viibivad, et tohi adramaade arvestamisel arvesse võtta, vaid nad tulevad välja anda oma pärisõhrrale. Kui vööras on aga elanud ühes ja samas paigas (mõisas) jua suurest näljast peale (seega 30 aastat - J. P.), peabki ta sinna kohale jääma ja ta võetakse adramaade arvestamisel arvesse.

Pärast selliste põhimõtete aluseks võtmist sai revisjoni-adramaaks kogu Eestimaa Keilia kihelkonna keskmine taluma.³⁷

Olles lõpetanud adramaade revisjoni teostamiseks määratud komisjoni töö vastlemise Jüneläktse kihelkonnas 1726. aasta veebruaris esitan järgnevalt ka külaelanike nimistud perekonnapea järgi

spetsifikatsioonist ehk vakuramatust kihelkonna mõis, test külade
ksupa. Kõle nime järel on toodud ka küla nimi saksa keeles, talu
pidaja nime järel aga talu elanike arv revisjoni ajal. Peremehe
nime järel mõnel juhul esinev number leiab selstuse mõisa elanike
nimekirja järel vastava kühbri all.

Väljavõtteid Jõelähtme kihelkonna territooriumile kuulunud
mõisate vakuramatust. ³⁸

(A l u s: "Kestimaa 1725-1726.a. aruanderevisjon" lk. 356 - 366.)

N e h a t u mõis (Nehat)

Adramaade arv	Küla	ja perekonna- pea	Tõõjõulisi 15-60.a.	Lapsi alla 15.a.	Vana Võõraid	Talus kokku
1	2	3	4	5	6	7
Proosa küla (Prosa)						
1/2	Magnusse Mart		2	6	-	8
-	Clemette Michel		-	-	2	2
-	Marrie		-	1	1	2
-	Konne Michel ¹		-	-	-	-
Summa			2	7	3	12

Märkmeid: Konne Michel peab kuuluma Saha mõisa alla.

S a h a mõis (Sage)

1	2	3	4	5	6	7
1/2	Hanso Jaak		3	2	-	5
1/2	Petri Jahn		6	1	1	7
1/2	Seppa Mart		3	2	1	6
1/2	Lauri Michel		3	2	1	6
1/2	Halliko Juhhan		3	5	-	8
3/2	Wolti Jürri		2	1	1	4
1/4	Kersi Mart		3	5	-	7
1/4	Tonnisse Maddis		2	1	-	3
1/2	Neva Jahn		4	1	-	5
1/4	Kesti Hans		2	2	-	4
1/4	Somi Matthis		2	2	-	4
-	Enni Abrehag ¹		2	1	-	3
-	Enni Jürri ²		2	-	-	2
Summa			35	25	4	64

Märkmeid: 1 - kubjas
2 - karjus

J ä g a l a m ä i s (Jacoowal)

1	2	3	4	5	5	7
<u>Ristinke küla (Ristemeggi)</u>						
1/2	Ristena Jürgen	3	8	-	-	11
1/4	Ochter Johann	2	2	-	-	4
1/4	Tarto Hans	2	4	-	-	6
S u m m a		7	14	-	-	21

<u>Jea küla (Joall)</u>						
3/4	Sacka Jürgen	3	5	2	1	10
1/4	Kubia Mick	2	3	3	-	8
1/2	Korwusse Mart	5	5	-	-	10
1/4	Terse Jürgen	2	4	1	-	7
3/4	Terse Jack	5	3	2	1	11
-	Korwusse Mick	-	1	3	-	4
S u m m a		17	21	11	1	50

<u>Ruu küla (Ruküll)</u>						
1/2	Pender Tõnno	2	3	3	-	5
1/2	Naire Maddis	3	3	2	-	8
3/4	Weski Mart	2	4	2	-	8
1/4	Jacko Tjomas	2	4	-	-	6
1/4	Sicka Hans 2	-	-	1	1	2
-	Temp Han					
S u m m a		9	11	8	1	29

<u>Koila küla (Koyl)</u>						
1/2	Ronne Johann	3	3	2	1	9
1/4	Jace Hans	2	2	2	-	6
1/2	Liewa Tõnno	5	4	1	-	8
1/4	Juhkama Jürgen	2	1	-	-	3
1/4	Nicola Jahn	2	2	-	-	4
1/4	Nicola Jürgen	2	4	-	-	6
1/4	Retsep Mart	2	2	-	-	4
S u m m a		16	18	5	1	40

<u>Kaersoo küla (Karresse)</u>						
1/2	Orro Jack	3	3	2	1	9
1/2	Sasse Jürgen	2	2	2	1	6
1/4	Kõrtso Mart	2	2	-	-	4
1/3	Kõrtso Perend	2	2	-	-	4
S u m m a		9	9	4	1	23

U.S. AIR FORCE (Continued)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(Continued)									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	-	-	0	2	2	2	2	2	2
12	-	-	0	2	2	2	2	2	2
13	-	-	0	2	2	2	2	2	2
14	-	-	0	2	2	2	2	2	2
15	-	-	0	2	2	2	2	2	2
16	-	-	0	2	2	2	2	2	2
17	-	-	0	2	2	2	2	2	2
18	-	-	0	2	2	2	2	2	2
19	-	-	0	2	2	2	2	2	2
20	-	-	0	2	2	2	2	2	2
21	-	-	0	2	2	2	2	2	2
22	-	-	0	2	2	2	2	2	2
23	-	-	0	2	2	2	2	2	2
24	-	-	0	2	2	2	2	2	2
25	-	-	0	2	2	2	2	2	2
26	-	-	0	2	2	2	2	2	2
27	-	-	0	2	2	2	2	2	2
28	-	-	0	2	2	2	2	2	2
29	-	-	0	2	2	2	2	2	2
30	-	-	0	2	2	2	2	2	2
31	-	-	0	2	2	2	2	2	2
32	-	-	0	2	2	2	2	2	2
33	-	-	0	2	2	2	2	2	2
34	-	-	0	2	2	2	2	2	2
35	-	-	0	2	2	2	2	2	2
36	-	-	0	2	2	2	2	2	2
37	-	-	0	2	2	2	2	2	2
38	-	-	0	2	2	2	2	2	2
39	-	-	0	2	2	2	2	2	2
40	-	-	0	2	2	2	2	2	2
41	-	-	0	2	2	2	2	2	2
42	-	-	0	2	2	2	2	2	2
43	-	-	0	2	2	2	2	2	2
44	-	-	0	2	2	2	2	2	2
45	-	-	0	2	2	2	2	2	2
46	-	-	0	2	2	2	2	2	2
47	-	-	0	2	2	2	2	2	2
48	-	-	0	2	2	2	2	2	2
49	-	-	0	2	2	2	2	2	2
50	-	-	0	2	2	2	2	2	2
51	-	-	0	2	2	2	2	2	2
52	-	-	0	2	2	2	2	2	2
53	-	-	0	2	2	2	2	2	2
54	-	-	0	2	2	2	2	2	2
55	-	-	0	2	2	2	2	2	2
56	-	-	0	2	2	2	2	2	2
57	-	-	0	2	2	2	2	2	2
58	-	-	0	2	2	2	2	2	2
59	-	-	0	2	2	2	2	2	2
60	-	-	0	2	2	2	2	2	2
61	-	-	0	2	2	2	2	2	2
62	-	-	0	2	2	2	2	2	2
63	-	-	0	2	2	2	2	2	2
64	-	-	0	2	2	2	2	2	2
65	-	-	0	2	2	2	2	2	2
66	-	-	0	2	2	2	2	2	2
67	-	-	0	2	2	2	2	2	2
68	-	-	0	2	2	2	2	2	2
69	-	-	0	2	2	2	2	2	2
70	-	-	0	2	2	2	2	2	2
71	-	-	0	2	2	2	2	2	2
72	-	-	0	2	2	2	2	2	2
73	-	-	0	2	2	2	2	2	2
74	-	-	0	2	2	2	2	2	2
75	-	-	0	2	2	2	2	2	2
76	-	-	0	2	2	2	2	2	2
77	-	-	0	2	2	2	2	2	2
78	-	-	0	2	2	2	2	2	2
79	-	-	0	2	2	2	2	2	2
80	-	-	0	2	2	2	2	2	2
81	-	-	0	2	2	2	2	2	2
82	-	-	0	2	2	2	2	2	2
83	-	-	0	2	2	2	2	2	2
84	-	-	0	2	2	2	2	2	2
85	-	-	0	2	2	2	2	2	2
86	-	-	0	2	2	2	2	2	2
87	-	-	0	2	2	2	2	2	2
88	-	-	0	2	2	2	2	2	2
89	-	-	0	2	2	2	2	2	2
90	-	-	0	2	2	2	2	2	2
91	-	-	0	2	2	2	2	2	2
92	-	-	0	2	2	2	2	2	2
93	-	-	0	2	2	2	2	2	2
94	-	-	0	2	2	2	2	2	2
95	-	-	0	2	2	2	2	2	2
96	-	-	0	2	2	2	2	2	2
97	-	-	0	2	2	2	2	2	2
98	-	-	0	2	2	2	2	2	2
99	-	-	0	2	2	2	2	2	2
100	-	-	0	2	2	2	2	2	2

J ä g a l a m ö i s (jürg)

1	2	3	4	5	6	7
<u>Paasiku küla (Paaseck)</u>						
1/2	Haire Andres	2	3	2	-	7
1/2	Prasse Mart	3	1	3	-	7
1/4	Esse Herm	2	3	-	-	5
1/4	Seppa Jahn	2	1	-	-	3
1/4	Prasse Tönno	1	-	1	-	2
1/4	Seppa Jürgen	1	-	1	-	2
<u>S u m m a</u>		<u>11</u>	<u>8</u>	<u>7</u>	<u>-</u>	<u>26</u>

<u>Rebala küla (Reppel)</u>						
1/4	Ustello Jürgen	2	4	-	-	6
1/4	Kochra Berend	2	3	-	-	7
1/4	Kubia Jürgen	2	4	-	-	6
1/4	Orrica Mick	2	5	-	-	7
-	Korwaste Tönno	-	-	2	-	2
1/4	Thoma Tönno	2	1	-	-	3
1/4	Sirni Silmi Hans	1	4	-	-	5
1/4	Presto Reino Mart	2	2	-	-	4
-	Atta Jack	1	1	1	-	3
-	Maire Jürgen	1	1	1	-	3
1/4	Moller Andres	2	2	-	-	4
-	Adams Jürgen	2	6	-	-	8
1/4	Reino Thoma Mart	1	2	-	-	3
-	Reino Hansu Jahn ⁵	1	-	-	-	1
-	Siemo Adami Johann ⁶	2	1	2	-	5
1/4	Gerner Hans	2	5	-	-	7
-	Hanso Siffer	-	-	1	-	1
1/4	Pillapal Hans ⁷	2	5	-	-	7
-	Schuka Hans	1	4	1	-	6
1/4	Pillapal Casper	2	5	-	-	7
-	Risa Moller Hindrich ⁸	3	4	-	-	7
-	Risa Jürgen ⁹	2	3	-	-	5
-	Peter Tönno ¹⁰	4	6	-	-	10
-	Jane Jürri ¹⁰	2	1	2	-	5
-	Herto Andres ¹⁰	1	2	1	-	4
-	Johanne Jürri ¹⁰	1	2	1	-	4
1	Liewa Jürgen ¹⁰	2	2	-	-	5
-	Joh. Jür. Frantz ¹⁰	2	3	-	-	5
-	Kubia Mart ¹⁰	-	2	2	-	4
-	Thoma Jürri Thom/as/ ¹⁰	-	2	1	-	3
-	Esko Peep	1	4	1	-	6
<u>S u m m a</u>		<u>45</u>	<u>58</u>	<u>16</u>	<u>-</u>	<u>152</u>

Märkmeid Jüjala mõisa kohta.

Numbritega märgitud on:

1. Võõras poiss Soomest,
2. üks võõras soldatiks älnud mees,
3. võõras on soomlane,
4. kubjas,
5. tallipeiss,
6. karjamees,
7. metsavah,
8. mõisa mõlder,
9. kõrtsnik,
10. kõik nr. 10 all märgitud on raamatalupejad. Kuna nad korralist mõisatööd ei tee, on neile arvestatud ühtekokku 1 aaramaa.

Maardu mõis (Marth)

1	2	3	4	5	6	7
<u>Maardu küla (Marth)</u>						
1/4 Kure Laur ¹		2	3	2	1	7
1/4 Armi Jahn		2	2	2	-	6
1/4 Onna Jahn		2	4	-	-	6
1/2 Leppiko Jahn ²		3	3	-	-	6
1/4 Dawiede Mart		2	3	-	3	8
1/2 Keppa Jürri ³		3	2	-	-	5
- Grot Hinrich		2	3	1	-	4
S u m m a		16	18	5	4	43

Maa- Kallavere küla (Makallewerri)

1/2 Erike Jürri ⁴		3	6	-	-	9
1/4 Tegri Mart		2	6	-	2	10
1/2 Pritsare Thomas ⁵		3	4	-	3	10
1/4 Palle Siemo Mart		3	4	2	-	9
1/2 Wirakse Thomas		2	-	1	-	3
1/2 Pelle Jürri		3	-	-	-	3
1/2 Siemo And/resse/ Jürri		3	4	-	-	7
1/4 Ello Jürri		2	3	-	-	5
S u m m a		21	27	3	5	56

M a a r d u pöis (jürg)

	1	2	3	4	5	6	7
<u>Kure küla (Kure)</u>							
1/4 Kure Andres			1	5	1	-	7
1/4 Kure Mart			4	3	2	-	9
- Mick ⁶			-	-	-	1	1
1 Otso Peter			8	3	1	-	12
1/2 Arraka Mart			3	2	1	-	6
			S u m m a 16	13	6	1	35

<u>Muuga küla (Muki)</u>							
1/4 Kera Jaha ⁷			2	5	1	-	8
1/4 Helena Hans ⁸			2	4	1	2	9
- Kariitsa Jürri ⁸			1	3	1	1	4
Peter Peterson			1	2	-	-	3
Warre Jürri			1	3	1	-	5
Jacob			2	3	-	-	5
			S u m m a 9	18	4	3	34

<u>Koitjärve küla (Koitjerwe)</u>							
1/4 Tenno Hans ¹⁰			2	3	-	-	5
1/2 Thoma Casper			3	2	1	-	6
			S u m m a 5	5	1	-	11

<u>Ranna talupojad¹¹ Uusküla (Uusküla)</u>							
- Lesk Anno ¹²			6	1	1	-	8
1/2 Seppa Maddis			4	5	-	-	9
- Sppa Hans			1	4	1	-	6
- Seppa Jürri ¹³			1	2	1	-	4
- Jerwa Jahn			2	2	-	-	4
1/4 Sare Mats			2	5	-	-	7
1/4 Knut Tõnno			2	7	-	-	9
1/2 Leppa Claus			3	1	-	-	4
1/4 Tõnno Michel			2	2	-	-	4
			S u m m a 23	29	3	-	55

(1911) (1910) (1909)

Year	1911	1910	1909	1908	1907
1. Total	100	100	100	100	100
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

(1911) (1910) (1909)

Year	1911	1910	1909	1908	1907
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

(1911) (1910) (1909)

Year	1911	1910	1909	1908	1907
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

(1911) (1910) (1909)

Year	1911	1910	1909	1908	1907
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

(1911) (1910) (1909)

Year	1911	1910	1909	1908	1907
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

Maardu mõis (Jürg)

1 : 3 4 5 6 7

Randvere küla (Randwerri)

-	Reino Jürri	14	2	5	-	-	7
1/4	Paule Jahn		2	-	-	-	2
-	Mucka Michel		2	-	2	-	4
1/4	Reino Peter		2	1	-	-	3
1/2	Musta Siem		3	3	-	-	6
-	Lesk Trino		1	3	1	-	5
1/4	Krese Matz		2	4	-	-	6
-	Killo Tõnno		-	-	2	-	2
1/4	Killo Hans		2	4	-	-	6

Summa 16 20 5 - 41

Tammene küla (Tammini)

1/2	Luttiko Thomas		3	3	2	-	8
1/4	Micko Hans		2	-	2	-	4
1/2	Ispaker Pello		2	-	2	-	4
1/4	Micko Thomas		2	4	-	-	6
1/4	Mardi Mardi Tõnis		3	1	-	-	4

Summa 13 8 8 - 29

Leppene küla (Lepnimi)

1/2	Kolotze Dawied		6	2	2	-	7
	Wilo Tõnno		1	1	1	-	3
1/4	Seppa Jahn		2	5	-	-	7
1/4	Lille Jahn	15	2	5	-	-	7
-	Matze Jack		1	-	1	1	3
1/4	Gir Andres		2	3	-	-	5
-	Kilo Hindrich		3	3	2	-	8

Summa 14 16 6 1 36

Võeräla küla (Werla)

-	Prubere Jahn		-	-	2	-	2
-	Gesko Jahn		3	4	-	-	7
1/4	Pruwer Mart		2	3	-	-	5
-	Wittibe (lesk) Leaa		1	3	-	-	4

Summa 6 8 2 - 16

Märkmeid Maardu mõisa kohta:

1. Võeras poiss nimega Michel peab olema peelakas,
2. võeras näivad olevat soomlased,
3. kõrtsmik.

4. vööras on soomemaalt,
5. samuti soomemaalt,
6. vööras peab olema tulnud vangist. Ta ei tea, kuhu ta päri-
kult kuulub,
7. vöörad peavad olema soomlased,
8. vööras peab olema peremehe vööraspöeg, kes aga ei tea, kuhu
ta päriksult kuulub,
9. maa-talupeegade kubjas,
10. vööras sulane peab päriksult kuuluma Kolga mõisa alla,
11. neil rannatalupeegadel on oma maa ja nad teevad mõisale iga-
nädalalist korratööd,
12. rannatalupeegade kubjas,
13. veisekarjus,
14. kalur,
15. vööras on soomest,
16. öövaht.

K o s t i v e r e mõis (Kostfer)

1	2	3	4	5	6	7
Kostivere küla (Kostfer)						
1/5	Arbe Tõnno	2	-	2	-	2
-	Jani Hanso Jack	1	3	1	-	5
-	Müller Jürri Tõnno ¹	2	7	1	-	10
S u m m a		5	10	3	-	18

Parasmäe küla (Parrasmeggi)

1/4	Wino Jahn	2	3	1	-	6
1/4	Nicola Jürri	2	2	2	-	6
1/4	Ustallo Rein	2	5	-	-	7
1/2	Jaco Hans	4	3	-	-	7
1/4	Jussi Jürri	2	4	-	-	6
-	Wanna Kubja Hans	-	2	2	-	4
1/4	Liaksi Jahn	2	4	-	-	6
1/4	Reino Mõok	1	-	2	-	3
-	Kara Mart	-	1	2	-	3
-	Wanna Thoma Jahn	1	1	1	-	3
-	Wanna Tjema Jahn	1	1	1	-	3
1/4	Urka Hans	2	3	-	-	5
-	Sabbi Jahn ²	2	1	-	-	3
-	Karro Michell ³	2	6	-	-	8
1/4	Marti Jahn	2	1	-	-	3
1/2	Kutti Jürri	4	1	-	-	5
-	Kutti Hindrik ⁴	1	4	2	-	7
1/2	Sibi Tõnno	5	5	-	1	11
-	Hanno Jürri	1	2	1	-	4
-	Pigga Nõmme Jürri ⁵	2	3	.	.	5
-	Sibbi Jürri	-	-	2	-	2
S u m m a		37	51	15	1	104

Märkmeid Kostivere mõisa kohta:

- 1- Mõlder
2. karjus
3. kõrtsmik
4. vööras mees on soomest
5. kubjas

Jõelähtme mõis (Jeglecht)

1	2	3	4	5	6	7
Jõelähtme küla (Jeglecht)						
1/2	Kerno Hans 1	2	3	1	-	6
1/4	Mölder Matz	2	2	2	-	6
1/2	Kuho Aho	1	5	2	-	8
-	Sibi Mart	1	5	2	-	8
-	Jahn Marcksson 2	-	-	-	6	6
1/2	Siemo Mart	4	4	-	-	8
1/4	Wanna Jürri	2	3	-	-	5
1/4	Kokka Hind/rieh/	1	6	1	-	8
1/2	Marti Jahn	32	31	-	-	4
-	Jaha	-	2	2	-	4
-	Wanna Siem	-	-	1	-	1
-	Kicho Jürri	-	-	1	-	1
1/4	Bertele	2	2	1	-	5
-	Herma Tõnno 3	1	2	1	-	4
-	Karjus Tõnno 3	2	-	-	-	2
S u m m a		24	32	13	6	75

Märkmeid Jõelähtme mõisa kohta.

1. Sulane, keda hüütakse Mardiks, peab olema poolskas,
2. kõrtsmik ja teised võõrad peavad olema tulnud Narvast,
3. Herma Tõnno ja karjus Tõnno on mõisateenijad.

H a a b n e e m e mõis (Habbinem)

1	2	3	4	5	6	7
1/2	Christer Mick	2	3	2	-	7
1/4	Rommo Christer	2	2	1	-	5
1/4	Rommo Bertell	3	2	-	-	5
1/4	Rommo Siem 1	4	1	-	-	5
-	Lubia Matz 1	3	3	-	-	6
S u m m a		14	11	3	-	28

Märkmeid Haabneeme kohta.

Lubia Matz kuulub pärilikult Viimsi mõisa.

V i i m s i mõis (Wiens) Pirita küla (Brigitten)

-	Jani Hanso Michell	3	3	-	-	6
-	Matthisse Jürgen	2	1	-	-	3
-	Siemo Jack	2	4	-	-	6
-	Parwe Jürri	2	2	-	-	4
-	Kortse Jürri Joh/ann/	2	-	2	-	4
-	Caspri Andres	3	2	-	-	5
-	Retsepp Johann	1	-	2	-	3
-	Parwe Jack 1	2	-	-	-	2
-	Kortse Mart	2	-	-	-	2
-	Joh/ann/ Matti poik 2	-	-	-	4	4
-	Erich Erichson	-	-	-	5	5
S u m m a		19	12	3	9	43

1	2	3	4	5	6	7
<u>Midorand (Mite Ram)</u>						
- Otsa Pertle Mart		2	3	2	-	7
- Telle Mart		3	1	-	-	4
- Praga Jürri		3	2	-	-	5
- Pentti Jahn ³		2	4			6
- Adresse Jürri		2	4	1	1	8
- Kaste Johann		3	4	-	-	7
- Kaste Thomas		2	2	-	-	4
- Adresse Thomas		2	4	1	-	7
- Ustallo Johann		2	4	-	-	6
- Panga Andres		-	-	2	-	2
- Mieke Jöst		1	-	3	-	4
- Otti Jürri		2	1	2	-	5
- Puggama Johann		3	6	1	-	10
- Pertle Jans		2	2	2	-	6
- Sare Mick		-	1	2	-	3
- Wirro Tönno ³		2	2	-	-	4
- Liwa Jack ³		-	-	2	1	3
- Meh Jürri		-	-	2	-	2
- Matthias Buer ⁵		3	4	-	-	7
Summa		34	44	20	2	100

Püüsi küla (Punest)

- Allo Knute Peter		3	2	-	-	5
- Retsi Johann		3	2	-	-	5
- Tenno Mick		2	3	1	-	6
- Tenno Johann		3	2	1	-	6
- Kepso Hans		2	4	-	-	6
- Kepso Ade		-	1	2	-	3
- Heine Jahn		2	4	-	-	6
- Ott Manuek		1	3	1	-	5
- Kaupe Jürri		-	-	2	-	2
- Wirro Tenno Jahn		2	2	1	-	5
- Kipper Jahn		2	1	-	-	3
- Isake Matz		3	2	-	-	5
Summa		23	26	8	-	57

AAegna saar (Insull Wulff)

- Hanswerre Dier		4	4	2	10	10
- Sare Ade		2	4	-	-	6
- Wabba Matso Hind/rieh/		2	2	-	-	4
Summa		8	10	2	-	20

Märkmeid Viinsi mõisa kohta.

Kuna selle mõisa elanikel on esalt väga vähe maad, põllumaa puudub seal üldse, on selle mõisa maa suuruseks arvestatud ainult 7 $\frac{1}{2}$ adramaad ehk $\frac{1}{2}$ ratsateenistust.

1. Praamivedaja
2. need võõrad inimesed peavad olema Soomest,
3. võõras mees talus peab olema pärit Raasikult,
4. kõrtsmik - võõras sulane Soomest,
5. kubjas.

Lauba ehk Laubjaahju küla (Kiltz oder Kalokhofen)

1/2 Kiltse Jürri vanna ja noor	3	-	2	-	5
Weo Abraham	-	-	-	1	1
S u m m a	3	-	2	1	6

Weo Abraham peab olema pärit Väo mõisast.

Ülevaatlikuma pildi saamiseks eelpeol esitatud tabeleist esitan järgnevalt kaondkokkuvõtte Jõelähtme kihelkonna talupoegade arvust 1726. aasta adramaade revisjonil mõisate lühikes külade kaupa. Lugeja võib neid arve võrrelda käesolevas töös 86.-ndal leheküljel teatud arvudega veendumaks elanike arvu plahvatuslikus kasvus kümne aasta jooksul üksikutes mõisates.

Koondtabel Jõelähtme kihelkonna mõisate ja külade talupoegade arvu osas 1726. aasta adramaade loendusel.

Mõis ja küla	Tõõjõulised 15-16.aastat	Lapsed	Venad üle 60.aasta	Võõ- rad	Kokku
1	2	3	4	5	
Nehatu mõis, Proosa küla	2	7	3	-	12
Saha mõis	35	25	4	-	64
Jägala mõis					
Külad: Ristimäe	7	14	-	-	21
Joa	17	21	11	1	50
Rau	9	11	8	1	29
Koila	16	18	5	1	40
Kaorsoo	9	9	4	1	23
Paasiku	11	8	7	-	26
Rebala	48	68	16	-	132
S u m m a	117	169	51	4	341

1	2	3	4	5	6
Maardu mõis	16	18	5	4	43
Külad: Maa-Kallavere	21	27	3	5	56
Randvere	16	20	5	-	41
Tammneeme	13	12	4	-	29
Leppneeme	14	18	6	1	36
Kareküla	16	13	5	1	35
Muuga	9	18	4	3	34
Koitjärve	5	5	1	-	11
Ranna-talupejad	23	21	3	-	55
Võerdla	6	8	2	-	16
S u m m a	139	165	38	14	356

Kostivere mõis.

Külad: Kostivere	5	10	3	-	18
Parasmäe	37	51	15	1	104
S u m m a	42	61	18	1	122

Jõelähtme mõis-

Külad: Jõelähtme	24	32	13	6	75
Haabneeme	14	11	3	-	28
S u m m a	38	43	16	6	103

Viimsi mõis

Külad: Pirita	19	12	3	9	43
Miidurand	34	44	20	2	100
Püünsi küla	23	26	8	-	52
Aegna saar	8	10	2	-	20
Lubja ehk Lubjaahju	3	2	1	-	6
S u m m a	87	94	34	11	226

Jõelähtme kihelkonnas

k o k k u:	Täiskasvanuid	Lapsi	Vanu	Võõraid	Kokku
	460	564	164	36	1224

Talupeogade arv kolme loenduse andmeil:

Jõelähtme kihelkonnas	1712.a.	1716.a.	1726.a.
	241	621	1224

Arvud näitavad, et talupeogade arv oli aastail 1712 - 1716 suurenenud 2,6 korda. aastal 1726 võrreldes 1712. aastaga 5.1 korda. Tabeleis näidatud 36 võõrast olid enamasti soomlased.

1	2	3	4	5	6
1)	10	18	3	4	42
Maardu mõis					
1)	10	17	3	3	38
Maar-Kajavere mõis					
10	10	20	3	-	41
Kajavere					
10	10	18	4	-	33
Tammuse					
14	10	18	6	1	30
Kajavere					
10	10	18	3	1	35
Kajavere					
3	10	18	4	3	34
Kajavere					
3	3	3	1	-	11
Kajavere					
3	3	3	3	-	30
Kajavere					
3	3	3	3	-	18
Kajavere					

Summa 139 103 33 14 388

Kõrvald mõis

10	3	10	3	-	18
Kõrvald mõis					
27	3	31	18	1	104
Tammuse					

Summa 42 31 18 1 132

Õu mõis

24	32	18	3	3	78
Õu mõis					
14	11	3	-	-	38
Kõrvald mõis					

Summa 38 43 18 3 103

Vilvi mõis

10	10	18	3	3	43
Vilvi mõis					
24	44	44	30	3	108
Vilvi mõis					
20	20	20	3	-	63
Vilvi mõis					
3	10	10	3	-	33
Vilvi mõis					
3	3	3	1	-	10
Vilvi mõis					

Summa 37 94 34 11 227

Õu mõis

40	40	104	30	30	184
Õu mõis					

Summa 111 227 104 30 30 184

Õu mõis

171	171	171	171	171	171
Õu mõis					

Summa 171 171 171 171 171 171

26. novembril 1718. aastal andis tsaar Peeter I ukaasi, mille alusel Venemaal tuli minna üle seniselt majapidamiste maksustamiselt isikumaksule ehk n.n. p e a r a h a m a k s u l e . Tsaaririigis viidi läbi kokku 10 hingede loendust, et teha kindlaks maksu maksjate arv. Alates IV-st loendusest 1782. aastal viidi loendus läbi ka Bestimaal. Esimeseks loenduseks, s.o. 1782.-ndaks aastaks on Jõelähtme kihelkonna elanike arv tõusnud juba 3148-le hingele, nende hulgas mehi 1566, naisi 1582. Võrreldes viimase, 1726. aasta aruandete revisjoni aegse loendusega on talupoegade arv suurenenud 1224-lt talupojalt jälle 2,5 kordseks. Siitpeale kihelkonna talupoegade arv enam ei vähene ühelgi loendusel, kümmandaks loenduseks 1858. aastal on kihelkonna hingede arv tõusnud 4429-le, ehk see tähendab jälle suurenemist 1782. aasta arvuga võrreldes 1,4 kordseks.³⁹

Hingedeloenduse andmeil on Ülgase mõis eraldatud Jägalast 1852. aastal. Viimsi ja Haabneeme on varem olnud erimõisad, 1782. aasta loendil on nad aga arvestatud juba koosseksisteerivaina krahv C. M. Stenbecki omandina. V loendil 1791 on Saha mõisa loendusmaterjalid arvestatud Jüri kihelkonna materjalide hulgas, kuid tuleminek Jõelähtme kihelkonda peab olema toimunud varem, sest 1712, 1715 ja 1726. aastate loendusel on Saha mõis rangelt loetud kuuluvaks Jõelähtme kihelkonna koosseisu.⁴⁰

Rahvastiku arvulise muutumise on põhjustanud ja põhjustavad mitmed tegurid, mis olenevad nii looduslikest, majanduslikest, poliitilistest ja muudestki põhjustest. Hingedeloenduse andmeil võib näiteks märkida, et abiellumiste ning sellega seoses ka sündide arv on olnud väga suurel määral põltuv nälja- ja sõjaaastast, samuti on suurt mõju avaldanud mitmesugused epideemiad. Üheks tähtsaks demograafiliseks näitajaks on laste suremus, mis vaadeldavalt aastail oli ligi 10 korda suurem kui kaasajal, kuid

ka täiskasvanute suremus on neil aastail olnud küllaltki suur. Kui hingedeloenduse perioodil oli demograafiline seis enamail aastail positiivne, s. t. sündimus ületas suremuse, siis näiteks 1787. aastal suri mitmes kihelkonnas inimesi rohkem kui sündis, Jõelähtme kihelkonnas oli sündimuse ülekaal õige minimaalne. Põhjus: suvi oli külm ja vihmane, eriti heinaajal. Augustis olid ilmad selged ja jahedad, ööd külmad, 28. augustil sadas nii palju lund, et maa oli valge. Väga napilt ületas sündimus suremuse Jõelähtmes ka 1768. aastal.

Haiguseks number üks olid neil aastail epideemiliselt levinud rõuged. 1790. aastal suri Jõelähtme kihelkonnas 52 last sellesse haigusse. Järjekordne rõugeepideemia tabas Jõelähtme kihelkonda 1819. aastal, mil kihelkonnas suri 47 last.⁴¹

Peale rõugete kimbutasid elanikkonda veel sarlakid, leetrid, kõhutõufus ning paljudel juhtudel nimetatakse rinnapalavikku, mis peaks nähtavasti tähendama kopsupõletikku.

Vaatamata sõdadele, epideemiatele ja muudele negatiivselt mõjuvatele tegureile suurenes Jõelähtme kihelkonna elanike arv pidevalt ja Eesti Vabariigis esmakordselt läbiviidud rahvaloendusel 1922. aastal oli kihelkonnas sel aastal juba 7700 elanikku, s. o. 1,8 korda rohkem kui viimasel hingedeloendusel 1857. aastal.

in this regard, the Commission has not yet received any information.

The Commission is currently reviewing the information provided.

It is expected that a final decision will be made by the end of the year.

The Commission is grateful for the cooperation of all parties involved.

Very truly yours,
[Signature]

Enclosed for your information are the following documents:

1. A copy of the report submitted by the Commission.

2. A copy of the minutes of the meeting held on [Date].

3. A copy of the correspondence between the Commission and [Party].

4. A copy of the relevant provisions of the [Act/Regulation].

5. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

6. A copy of the decision of the Council of Ministers dated [Date].

7. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

8. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

9. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

10. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

11. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

12. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

13. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

14. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

15. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

16. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

17. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

18. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

19. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

20. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

21. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

22. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

23. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

24. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

25. A copy of the decision of the Commission dated [Date].

4. 4. Talupoeg mõisa orjamas.

Eestimaa alistumisel Vene tsaarile 1710. aastal pidid talupoegade koormised mõisa suhtes jääma 17. sajandi noormide piiresse, kuid mõisnikud ei pidanud sellest kinni. Ajalookirjanduses on tuntud Keila mõisa talupoegade kaebus Kindralkubermangu Valitsusele mõisa leskpreua Ürküllil vastu 17. juunist 1719, kes nõudis peoladrikuilt kuus päeva nädalas kolme päeva asemel teetööd ning korrapäevi endisest rohkem. Asekuberner P. von Löven keelas mõisapreual nõuda talupoegadelt senisest rohkem koormisi, põhjendades seda nii mõisapreua anda kui ka mõisa talunike päriliku valdaja majandusliku huvitatusega.⁴²

Ent kõik talupojad ei hakanud kohut käima ja veel 18. sajandil luges Eestimaa rüütelkond oma võimu talupoja üle peaaegu piiramatuks. Eestimaa rüütli- ja maaõiguses rõhutatakse, et pärisori-talupoeg on isiklikult ja kogu tema kasutuses oleva vara ja maaga täielikult mõisaiku omanik.⁴³ Talupoeg võis oma elukohast lahkyda ainult mõisniku heakskiitmisel, pagemise eest kehtis raske karistus. Talupoeg oli kaup, teda võis müüa koos maaga või maata. Talupoja suhtes kehtis kedukari õigus ning ajaloost on teada mitmeid surmaga lõppenud peksmisi. Jägala mõisa teenija Jüri, kes oli aastal 1770 tapmise eesmärgil tulistanud Jägala mõisa omanikku, talupoegade suhtes teoreetiliselt vägivaldlatsejat, mõisteti hukkamisele rattale tõmbamisega kuriteo paigal, kusjuures teda piinati enne seda kiriku häbi-postis tuliste tangidega.⁴⁴

18. sajand kujunes põllumajanduses edukaks. Likvideeriti Põhjasõja tagajärjed ja ületati sõjajärgne tase. Üksikutes mõisates, näiteks Jägalas, teimus külvipinna laienemine päris suurel määral.⁴⁵

Mõis	Aastad	Rukkikülv tündreis	Külvipind laienes
Jägala	1684	72	
	1797	160	2,2 korda

Talupeegade koormiste tõstmisel olid mõisnikud pärast Põhjasõda talitanud päris vabalt ilma igasuguse normieerimiseta. Vakuraamatud keostati küll adramaade revisjoni puhuks, nendesse märgiti ka esaliselt talupeegade koormisi, kuid siduvat tähtsust mõisnikele neil polnud.

Millised olid siis talupeja koormised-koostused mõisa vastu? 1732. aasta adramaade revisjonist on teada, et 0,5 adramaa talu (pooladrik) tegi Harjumaal nädalas 3,3 rakmepäeva ja 3,1 jalapäeva. Siitpeale toimub nii rakme- kui jalapäevade arvu pidev kasv. Jälgigem seda 18. sajandi teise poole andmeil Harjumaal. ⁴⁶

	Aastad	Mõisate arv	Keskmine rakmepäeva- &e arv $\frac{1}{2}$ adramaa- taludelt nädalas	Keskmine jala- päevade arv $\frac{1}{2}$ adramaa ta- ludelt nädalas
Harjumaal	1750	123	3,7	4,2
	1765	196	3,8	4,4
	1774	87	4,5	4,6
	1796	12	6,0	5,8

Peale korraliste rakme- ja jalapäevade nõuti abitegu 1803. aasta andmeil järgnevalt:

1. kevadkülvi ajal enamasti peremehed mõneks päevaks külvitöödele,
2. sõnnikuveeks nõuti üks lisarake ja jalateeline,
3. heinateeks, mitte igal pool, 1 - 2 abivaimu. Kerraldati ka talguid,
4. viljalõikuseks enamasti 2 abilõikajat kogu lõikuse ajaks. Kohati nõuti selleks 3 - 4 inimest,
5. Rehepeks toimus hilissuvel ja varasügisel enamasti korraliste rakme- ja jalatöölistega. Vahel nõuti abiks

ka abivaimel,

6. viinapõletamiseks enamasti peremehe, töö kestus määrata,
7. mõisa kraami linna vedamiseks enamasti 1 - 2 voeri aastas,
8. karja eest hooldamiseks nõuti korrategolisi alates jüripäevast sügiseni,
9. lina töötlemiseks nõuti Harjumaal töölisti siis, kui jalateoline oli juba kogu lastud, s.t. talveperioodil,
10. talunaistele langes kohustus mõisale ketramiseks. Vill või lina anti mõisa peelt,
11. peremeisi-peretüdrukuid kutsuti sügeil linu sugema,
12. talunaiste tööks oli ka pesu pesemine, rullimine ja triikimine,
13. lammaste niitmine mitu korda aastas à 1 päev,
14. linnaste tegemine; lapsed kutsuti idasid murdma,
15. ehitusmaterjali kohalevedu,
16. sügisel ja kevadel piidid peremehed parandama mõisa hooneid.

Elanike arv taludes oli neil aastail väga suur. 1803. aastal tõi Harjumaal kõiki talusid arvestades adramaa kohta 19,6 elanikku, $\frac{1}{2}$ -adramaa taludes 18,2 elanikku.

Mõisale pidi talu andma $\frac{1}{2}$ adramaa t:

1796. aastal: rukist 1,8 tündrit

orõa 1,2 "

kaera 1,2 "

kokku teravilja 4,8 tündrit

1803. aastal: lambaid 1

kaeru 3

munie 40

lõnga 3 naela.

- 1. ...
- 2. ...
- 3. ...
- 4. ...
- 5. ...
- 6. ...
- 7. ...
- 8. ...
- 9. ...
- 10. ...
- 11. ...
- 12. ...
- 13. ...
- 14. ...
- 15. ...
- 16. ...
- 17. ...
- 18. ...
- 19. ...
- 20. ...
- 21. ...
- 22. ...
- 23. ...
- 24. ...
- 25. ...
- 26. ...
- 27. ...
- 28. ...
- 29. ...
- 30. ...
- 31. ...
- 32. ...
- 33. ...
- 34. ...
- 35. ...
- 36. ...
- 37. ...
- 38. ...
- 39. ...
- 40. ...
- 41. ...
- 42. ...
- 43. ...
- 44. ...
- 45. ...
- 46. ...
- 47. ...
- 48. ...
- 49. ...
- 50. ...

1732 - 1774. aastail oli Harjumaa 59-st mõisast, kust andmed olemas, rakmepäevade arv langenud ainult kahes ja jalapäevade arv kolmes mõisas, tiestes mõisates oli üldkokkuvõttes suurenenud rakmepäevade arv 2,3 korda ja jalapäevade arv 2,6 korda. Jalapäevade arvu laienemine oli tingitud teatud tööliikide paisumisest mõisates (teravilja külvipinna laienemine, suurenenud viinapõletamine jm). Vähemal määral mõisatest nõuti vaadeldaval perioodil ka veel vakuraha.⁴⁷ Vakuraha nõudmise kohta on ajavahemikult 1732 - 1774 Jõelähtme kihelkonna kahest mõisast, kus seda nõuti:⁴⁸

Kihelkond	Mõis	v a k u r a h a kopikais	
		1732.a.	1774.a.
Jõelähtme	Jägala	4,6	5,9
	Maardu	1,1	1,5

Nagu andmed näitavad, oli vakuraha suurus erimõisates väga suurel määral erinev, mis näitab, et ka selles osas oli kehtiv ainult mõisniku suvaline määrang.

Kui suur oli kohustusliku vilja (kohusvilja) kogus ühe elaniku kohta talus? Selle kohta on andmeid Jõelähtme kihelkonna kolmest mõisast, mida järgnevalt avaldan.⁴⁹ Andmed puudutavad ajavahemikku 1732 - 1774.

Kihelkond	Mõis	Aasta	Rukis tündreis	Oder tündreis	Kaer tündreis
Jõelähtme	Jägala	1732	0,3	0,3	0,1
		1774	0,3	0,3	0,5
	Maardu	1732	0,3	0,3	0,1
		1774	0,2	0,2	0,3
	Nohatu	1732	-	-	-
		1774	0,2	0,2	-

Peale teravilja tuli anda mõisale talust veel loomi ja muid tarbeesemeid ning kraami. Järgnev tabel näitab nende andamite suurust Jõelähtme kihelkonna kolmes mõisas aastail 1732. ja 1774.⁵⁰ Kogused on arvestatud talu ühe elaniku kohta.

Mõis	Aasta	Lam- bad arv	Kanad arv	Munad tükki	Lõng nael	Hein keorem	Puud keorem	Kotid tükki
Jägala	1732	0,1	0,3	1,2	0,3	0,1	0,1	0,1
	1774	0,1	0,3	2,8	0,3	0,3	0,4	0,1
Maardu	1732	0,05	0,3	3,8	0,2	-	0,1	0,05
	1774	0,1	0,2	2,1	0,1	0,2	-	0,1
Nehatu	1732	0,1	0,5	3,1	-	0,1	-	-
	1774	0,1	0,3	2,0	0,3	-	-	-

Kuna 1774. aastal elas vaadeldavais mõisates keskmiselt 8,2 inimest igas talus, kujunes mõisakohustuste täitmine talule küllaltki raskeks, eriti veel, kui arvestada elusid, kus ja mil-
listes talupojal tuli neil aastail elada. Berliinis 1861. aastal ilmunud raamat "Der Easte und sein Herr" ("Eestlane ja tema isand") kirjeldab eestlasest orja (siis juba pärisorjusest vabanenu) elu järgmiselt.⁵¹ "Paljud talupojad müüvad salaja heina ja õlgi^x ning toidavad oma loomi õlgedega, mida nad võtavad heonete katuselt, kus need on seisnud hulga aastaid lume ja vihma käes. Ise söövad nad leiba, mil on suur sarnasus turbaga ja mis turba kombel põleb, sest temas on üle poole aganaid. Kevadel muutub aga ka niisugune leib harulduseks. Nad lepivad ühe vedela leemega (eesti keeles k ü r t): pihutäis rakkijahu ja pisut seola segatud kuumas vette, või kerjavad põldudel sügisel mahajäänud peel-

^x Haina ja õlgede müümine oli talupoegadel keelatud. Teada on juhtum, kus haagikohunik karistas üht talupoega se kepikeobiga selle eest, et ta oli müünud linnas ühe korbina omaenda heina.

... in 1974. ...

...

1974	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
1975	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
1976	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
1977	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
1978	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
1979	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
1980	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1

... in 1974. ...

mädanenud kartuleid." Tolleaegsed elanud olid kerstnata suitsutared, rahvatraditsioonist on tuntud pereema hoiatus lastele Keila kihelkonnast: "Lapsed, olge tulega ettevaatlikud, soojad leivad laudil!"

18- ja 19. sajandite vahetuseks olid kõik mõisaorjuse liigid - korraline rakmetegu, korraline jalategu ja abitegu - täiel määral veel kehtimas. Samal ajal hakkas üha rohkem ilmuma talurahva rahulolematu kehtiva olukorra suhtes. See väljendus mõisatest pagemises, kui ka vastuhakkudes oma kohustuste täitmisel. Sellest tingituna hakkas Eestimaa rüütelkonna konvent ette valmistama talurahva olukorra reformimise küsimusi. Maapäeva otsustest kavatseti talupoegkonnale teatada väikese eestikeelse regulatiivi kujul, mis sõnastati nagu mõisnike õpetussõnad oma talupoegadele ja mis on ajaloo tuntud eestikeelse teksti esimese sõna järgi "Iggaüks" .. nime all. Keiser Aleksander I kinnitas regulatiivi 14. juulil 1802. aastal ja oli ise Eestimaa rüütelkonnale saadetud kirjas suures vaimustuses sellest regulatiivist. Ent keisri vaimustus oli ennatlik, sest juba varsti said talupojad tunda, et "Iggaüks" neid põrmugi ei kaitse. Tekkisid õigus-
tatud kaebused, mis ulatusid Senatissegi ning mõisnikelegi sai selgeks uue talurahva seaduse vajadus. See anti ning Aleksander I kinnitas selle 27. augustil 1804. Selle seadusega seati sisse vallakõhtud, jäeti kehtima kodukari õigus^x.

1804. aasta talurahvaseadus ei rahuldanud jällegi talupoegi

^x Kodukariõigus = feodaalse maomaniku või -valdaja õigus karistada tema maal elavaid talupoegi kergeste süütegude eest ihu-
nuhtluse või lühiajalise arestiga. Eestis hakati seda raken-
dama pärast maa lühenistamist üksikisikuile. Algul suvalist
karistamisõigust piirati Eestimaa kubermangus 1804. aasta sea-
dusega 30 kepihoobiga (1856. a. seadusega 18 kepihoobiga) või
2-päevase arestiga. Kodukariõigus kehtiti Balti kubermangudes
1856. aastal.

abstrakti kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

18- ja 19. sajandi kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

18- ja 19. sajandi kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

18- ja 19. sajandi kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

18- ja 19. sajandi kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

18- ja 19. sajandi kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

18- ja 19. sajandi kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

18- ja 19. sajandi kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

18- ja 19. sajandi kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

18- ja 19. sajandi kirjanduse kohta on kirjanduse kohta
kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta. Kirjanduse kohta.

ega mõisnikkregi ja varsti algasid talurahvarahutused. Kestimaa kubermangus kujunes ulatuslikumaks vastuhakuks Kõse-Uuemõisa sõja nime all tuntud ülestõus, kus tegemist oli talupoegade julge ettevõtmisega ja ohvriterikks lahinguga talupoegade ja soldatite vahel. Lahing toimus 2. oktoobril 1865. aastal ning selles langes surmatusena 6 talupoega, 3 suri hiljem haavadesse, haavata sai veel neli meest. Sõjaväelaste poolel sai surma üks 52 ohvitser, kapten, ja aliohvitser, ning haavata sai 11 soldatit. suur osa vastuhakust osavõtnuist langes hiljem kohtu alla. Harju maakohtu otsusega mõisteti süüdi 52 talumeest, keda karistati ihunuhtlusega, 12 meest nende kulgast saadeti Siberisse.⁵³

4. 5. Elust-elust Jõelähtme kihelkonnas 19. sajandi algupoolel.

Kuna 1864. aasta seadus oli osutunud ebaõnnestunuks, hakati tegema eeltõid uue talurahvaseaduse välja töötamiseks. Selleks saadeti kihelkondade pastoreile 1810. aastal ankeetlehed, milles paluti vastuseid paljudele küsimustele maarahva elust-elust. Et pastored olid ankeetidele vastamisel kasutanud paljudes koh- tades ärksamate talupoegade abi, sai Valitsus küllaltki põhja- liku ülevaate maal valitsevast olukorrast. Ankeetlehe on täitnud ja tagastanud ka Jõelähtme pastor Peter Heinrich Schube, kes tel- lel aastal teenindas Jõelähtme kogudust. Ankeetlehtede alusel on ajaloolane Jüri Linnus kirjutanud artikli "1810. aasta ankeet- lehed Põhja-Eesti talurahva elu-elu kajastajana",⁵⁴ milles lei- dub andmeid ka Jõelähtme kihelkonna elu kohta neil aastail.

Vaadeldes neid andmeid Jõelähtme kihelkonna elu-elu kajas- tajaina 19. sajandi alguses.

Ankeetlehtedes küsiti andmeid elanike ja töövõimeliste arvu kohta, toitlusolude, tööriistade ja nende kestusaja, töö- ja tarbeesemete kestusaja ja hinna, talurahva riietuse, ostukaupade

ja muude kulutuste kohta ning mõningaid andmeid ka loomapidamisest. Teon neist vastusist elulisemaid löike.

Kuigi talupoeg püüdis tulla toime oma majapidamises varutava teorainega, tuli paratamatult kasutada ka ostukaupa. Vajalikumaks toormaterjaliks peeti rauda, mille tarvidueeks Jõelähtme talu kohta on loetud 20 naela aastas (8 kg - J.P.). Nael rauda on maksnud 10 kopikat, mis vastas $1\frac{1}{2}$ toobile rukkile. Ostukaupade hulka kuulusid ka mitmesugused värvid ja esaliselt nahk rõivaste ja pastelde tarvis ning hobärskmete valmistamiseks.

Tööriistadest on peetud vajalikumaks kirvest, mille kestusajaks leeti 5 - 6 aastat, hinnaks 36 - 40 kopikat. Väga vajalikuks peeti ka taskunuga. Naaberkihelkonnas Harju-Jaanis on see riist olnud vähemalt igal talu elanikul taskus. Tööriistadest nimetatakse veel hõõvliit, puure, peitlei ja saagi, mis kõik olid vajalikud kodukäsitöö tegemiseks. Märgitakse ka riistu villa- ja lina töötlemiseks. Ilmtingimata vajalikuks riistaks peetakse ka labidaid ning teravilja töötlemise riistk.

Eraldi peatükina on käsitletud talupere vahetõrka mitmesuguste küla-ametimeestega, külakäsitöölisestega. Kõige enam nimetatakse ankeedivastuseis külasepa, kes tegi tööd talu poolt teatud materjalist (raud, teras, süsi). Rätsepa õmbles valmis pikk-kuue jakasuka. Jõelähtmes on mõlema eseme õmblemine maksanud 30 kopikat, lisaks veel rätsepa ülalpidamine 3 päeva jooksul. Tasu tuli maksta veel nahaparkaliile, treialile, tühdersepale, vankritogijale ning mõistagi mõldrile mativiljaga.

Talupoja rõivastus õmmeldi tavaliselt kodukoostatud riidest. Villase pikk-kuue kandeaeg on Jõelähtmes olnud kaks aastat ning sellele läks vaja $1\frac{1}{2}$ tosinat nõõpe. Nõõbitosina hinnaks on

märgitud 20 kopikat. Mehe ja naise kawukaks on arvatud kokku 15 lambanahka. Jõelähtme mehele on kasukas õmmeldud üle kahe aasta, naisele üle 3 aasta. Ka kasukanõõbid on tulnud osta. Kasukale ostetud veel lisandid (liignahad), mille väärtust Jõelähtmes hinnatakse 80 kopikale.

Väga järjekindlalt märgitakse ostukaupade hulgas puuvillast riidest kaelarätte. Kaelarätt on maksnud meestele 100 - 194 kopikat, naistele 120 - 300 kopikat. Enamikel juhtudel on kaelarätt ostetud üle aasta, mõnel pool üle 3 aasta, Jõelähtmes aga igal aastal. Jõelähtme mees on ostnud üle 2 - 3 aasta k a a p - k ü b a r a ning maksnud selle eest 200 kopikat. Naiste ostukaupadest nimetatakse veel p e t t m ü t s i, p õ l l e, t a n i mehed on ostnud veel nahkpüksid, mille hinda Jõelähtmes ei märgita, küll on aga need Järva-Jaanis maksnud 600 kopikat. Naistel on mitmesuguste ehete - kardapaelad, pärlid, litrid - ostmiseks kulunud 2 külimitu rukki hind aastas.

Talupere igapäevaseks jalanõuks olid p a s t l a d . Pastlanahaks on enamasti kasutatud lehmanahka, Jõelähtmes ka härjanahka. Üks nakk on maksnud 375 - 600 kopikat ja sellest on saanud 20 - 24 paari pastlaid. Mees kandnud aastas läbi 5 - 8 paari, naine 5 - 8 paari pastlaid, vana ja töövõimetu kandnud neid aastas läbi 3 paari, lapsed - 2 paari. Mõnel pool on kantud ka viiske, saapaid aga on märgitud ainult Vaivaras ja Väike-Maarjas.

Väga põhjalikke vastuseid on ankeetides antud talude t o i t - l u s o l u d e kohta. Paljudes kihelkondades, sealhulgas ka Jõelähtmes, on märgitud, et talupoeg ei ole peale seola ja s o o - l a k a l a muid rahalisi kulutusi teinud toidu jaoks. Jõelähtmes on ostetud toiduaineid juurde ainult siis, kui oma lõikus äpardus. Tähtsimeks toidusaineks talus oli muidugi l e i b . Enamikes kihelkondades, ka Jõelähtmes, on täiskasvanud töövõime-

lise jaoks varutud 5 tündrit rukist aastas. Mehe leivavajaduseks on loetud 1 nael igaks söögikorraks, s.t. 3 naela päevas (1200 grammi). Leiva tarbimist vähendati n-n. pudrapäevade arvel, milleks Põhja-Eestis, ka Jõelähtmes loeti kesküdalat ja laupäevs. Laupäev ja pühapäev on leiva tarbimise osas loetud üheks päevaks. Jõelähtme mehele on p u d e r keedetud üheks korraks $\frac{3}{4}$ tööhist jahust, nädala pudrukoguseks seega 1 $\frac{1}{2}$ naela jahu.

Taluperes kasutati vilja ka k a l j a valmistamiseks. Kali on talvekundel olnud talupere peamiseks joogiks. Seda valmistati kas saralinnastest või õllejäätmetest - õllerabast. Jõelähtmes on kaljaks vajaliku vilja hulk arvestatud linnastes. Naaberkihelkonnas Jüris on mees joonud üheksa kuu jooksul 1 tööhi kalja päevas, Jõelähtme kohta selles osas andmed puuduvad.

Pidulikema sündmuste puhul tehti talus õ l u t. See oli tavaliselt pühadeaegne jook. Jõelähtmes oli pühadeõlle koguseks 1 $\frac{1}{2}$ vaati, üks vaat õlut loeti võrreks 4 külimitu rukkiga. Õlut tehti veel ristseteks ja pulmaõks, harvadel juhtudel ka matus-teks. Jõelähtmes on õlleviljaks kulunud aastas 8 külimittu vilja, millest sai õlut 2 vaati. Tunduvalt rohkem on õlut valmistatud paljudes teistes kihelkondades, Väike-Maarjas näiteks 18 $\frac{1}{2}$ külimittu, s.o. üle kahe korra rohkem kui Jõelähtmes. Ka Harjumaa Nõvas, on kulutatud õlleks 18 $\frac{1}{2}$ külimittu vilja.

Lisaks õllele on joodud ka v i i n a. Jõelähtmes viina kogust ei märgita, küll aga üldakse, et viin on maksumüügi kopikat teep.

Talupere peamiseks ostukaubaks oli s o o l. Jõelähtmes on neljalikmeline pere vajanud soola 1 $\frac{1}{2}$ vakka aastas. Hinna poolest on Jõelähtmes veel vastanud 3 - 4 vajale rukkile.

Oluline koht oli s o p l a s i l g u l, mida käidi rannas

estmas või vilja vastu vahetamas. Jõelähtmes on üks esa soolakaala loetud võrreks kolme esa teraviljaga ning talupere aastase soolakaala estmise vajaduseks on varutud 4 - 6 vakka rukist.

Eripeatüki ankeedivastustes meodustab loomapidamine.

H e b u n e eli suvel välissöödal karjamaal, talvel sai aga kaera ja heina, mõnel pool lisaks ka põhku. Jõelähtmes arvestati hobuse aastanormiks 2 tündrit (ea 265 liitrit) kaera.

L e h m i en peetud väikepere kohta keskmiselt kahe ümber. Lehm sai laudaperioodil söödana heina ja põhku, pärast peegimist anti tavaliselt 6 nädala jooksul 1 teop edrajahu päevas. Jõelähtmes on lehma e kulutatud aasta jooksul 1 $\frac{1}{2}$ vakka etri (66 liitrit - J. P.).

S e a nuumamise ky on naaberkihelkonnas Jüris kulunud 10 vakka etri, Jõelähtmes kulutati nuumamiseks etri 3 vakka. Kõige tavalisemaks söödavilja aastakoguseks on arvestatud 4 - 6 vakka rukkeid. Sama kogus märgitakse ka Jõelähtme kihelkonnas.

Taluperel tuli kanda veel mitmesuguseid muid väljaminekuid. Nii tuli maksta tasu küla karjasele, kuna tollal käisid loomad küla ühiskarjamaal ja karjane eli ühine kogu küla loomade karjatamiseks. Taluperel lasus pearahamaks, mida arvestati tavaliselt 200 kopikat ühe meeshinge kohta aastas. Peale nende maksude tuli tasuda veel nekruti andmise ja tema varustamise kulud, kusjuures arvestati iga lee - 500 meeshinge kohta üks nekrut. Nekrutile tuli kaasa anda riided, teemõn ja raha. Ühe nekruti varustus arvestati 34 - lee rublale.

Jõelähtmes on veel kulunud 2 küljimittu vilja postijaamade maksuks. Teravilja kulus veel perekondlik-kiriklike talituste (ristsed, leeritamised, laulatamised, matused) puhul, missugused kulutused on kihelkonniti väga suurel määral erinevad.

Kulutusi nõudis ka koolitarkuse andmine lastele. Sellel

perioodil enamikes Harjumaa kihelkondades keolid küll puudusid, kuid lugema spiti sjiski ning paljudes kihelkondades tehti seda eritasa eest koguduse pastori või köstri juures. Sel puhul maksti 10 kopikat lapselt või anti vakk kaeru ja 1 koorem puid.

Jõelähtmes on a a b i t s maksnud 10 kopikat ning pidanud vastu (olnud tarvitamiskõlblik) 15 - 25 aastat. Laulurasmad on maksnud 18 - 23 kopikat ja see on olnud kasutusel 18 - 20 aastat. Katekismuse eest on tulnud välja anda 40 - 50 kopikat ja selle kestusajaks on märgitud 10 - 18 aastat.

Ankeedivastuseis antakse andmeid ka talupere elanike arvu kohta. Jõelähtmes on poeladriku peres olnud keskmiselt 8 inimest, täistalus (aarik) aga 8 tööjulist meest.

Andmeid on ka raha saamise võimaluste kohta. Nii märgitakse Jõelähtme ankeedivastuseis, et selles kihelkonnas on jäid võimalugi raha saamiseks Tallinnas müüdud lehmas, vasika, pörsa, lamba, hane, kana ja kanamunade eest. Rannatalupeojad, keda Jõelähtme kihelkonnas oli 1/4 talupeegade üldarvust, on elatanud end peamiselt kalapüügiga.

Rahvatraditsiooni üleskirjutamisel Jõelähtme kihelkonnast 1933. aasta suvel on samuti olnud juttu toitlusaludest varasemal ajal. Nii mäletab 92-aastane Johannes Rünkas (sündinud 1851. aastal) Jõesuust, et vanal ajal on kasutatud talupere toiduks palju jahu ja seda peamiselt pudruna. Tanguputru on saanud harva. See on olnud enamasti "aurgemaiste" toiduks või söödud seda perega ainult suurtel pühadel. Peatoiduks on olnud ikkagi soelasik.⁵⁵ Jaan Päll Rummu seundusest teab rääkida, et leib on olnud lustjatega pooleks, 6 - 7 liikmelisele perele on kasutatud aastas 6 - 7 veerandit soelasilku. Talupere toiduks on palju kasutatud kaalikaid, kapsaid, herneid, ube ja nende pool on kasutatud ka palju läätse.⁵⁶

4. 6. Talupoeg vabaneb pärisorjusest.

Pärast pika-ajalist ettevalmistust ilmus 1816. aastal Eestimaa Talurahva Seadus (Liivimaal 1819. aastal), mida ajaloos tuntakse eestlaste vabastamise seadusena pärisorjusest ehk lihtsalt ka "priikslaskmise" seadusena. Selle seadusega kuulutati kegu maa mõisniku ainuomanäiks ning kindlustati sellega võimalus mõisnikel teerjusliku süsteemi jätkamiseks. Kitsendati talurahva liikumisvabadust, säilitati mõisniku kohtu- ja politseivõim ning kedukariõigus. Mõisast lahkumiseks ning teise mõisa elama asumiseks oli talupojal võimalus ainult senise ja uue mõisaomaniku nõuselekul. Talupoja poolt mõisale tehtavate koermiste aluseks kujunesid mitte vakuraamatud, vaid "vabal tahtel" ja kokkuleppel sõlmitud rendilepingud. Rendilepingu tingimused dikteeris muidugi mõisnik.

Kultuuriloolisest seisukohast seisneb 1816. aasta (ja 1819. aasta) talurahvaseaduse tähtsus eestlastele perekonnanimedepanemises. Seni perekonnanimed puudusid ning nii kiriku- kui ka mõisakirjades nimetati talupoega kas talu- või isanime järgi. Eestimaa Talurahvaseadus ei sisaldanud otsesest sätet perekonnanimede kohta, küll oli see aga olemas Liivimaa Talurahvaseaduses, mille § 11 ütles: "Sest et palju seggamist saaks olla, kui talupoja inimessel priipõlve seisuses mitte liignimme peaks olla sest ja selle pärrast on tarvis, et igga suguvõssa ning kõik, kel suguvõssa ei ole, ennestele liignimmed pannevad." 57

Põhja-Eestis viidi perekonnanimede panek läbi aastail 1830 - 1835. Protokolle seni leitud ei ole. Rahvas ise hakkas neid nimesid kutsuma liignimedeks, sest oli neid nii kutsutud ka seaduse tekstis, sest igapäevases elus tundusid nimed liigseks, ülearustena. Perekonnanime kohta kasutati veel väljendit

"priinimi", mis pidi tähendama, et selle perekonnanime kandja on orjusest prii - vaba inimene.⁵⁸

Kuigi talupojad kuulusid 1816. aasta seaduse alusel formaalselt vabadeks, jäid püsima tee-orjuslikud vahekorrad mõisa ja talupoja vahel. Neid hakati määrama maksustamise suhtes vaba kokkuleppe alusel. Püsima jäi muude teekohustuste kõrval ka abitegu. Rendilepingu tingimused dikteeris mõisnik. Selline pingeline vahekord, kus talupoeg oli juriidiliselt vaba, tegelikult pidi aga mõisale tegema tegu ja andma andameid mõisale, ei saanud kaua kesta. 1840.-ndail aastail tekivad Lõuna-Eestis talupoegade rahutused ning need hakkavad imbuma ka Põhja-Eestisse.

1856. aastal kehtestatakse uus Talurahvaseadus, mis kinnitab küll mõisniku omandiõigust maa suhtes, kuid näeb ette (§ 5), et mõisa maade hulgast tuleb eraldada t a l u m a a, s.t. maa, mis 9. juunil 1846. aastal oli talupoegade kasutuses. Seda talumaad, mis jäi endiselt mõisa omandiks, võidi nüüd kasutada ainult rendile andmiseks või müümiseks talupoegadele. Mõisamaa külge seda liita ei tehtinud.

1856- aasta seaduse nõudeid eli talupoja suhtes jäänud veel küllaltki karmideks. Töönermid olid jäänud suureks ja oli juba ette näha, et talupojad oma viletsate tööloomadega ning algeliste riistadega ei suuda neid täita. Kui siis 1858. aastal, 23. aprillil seadus kirikuis ette loeti ning pastorid talupoegadele teatasid, et kõiki teekoormisid, sealhulgas ka abitegu, tuleb teha endises ulatuses, puhkes torm. See paisus "sõjaks" Maatra mõisas ning rahutasi esines mitmel pool mujalgi, sealhulgas ka Jõelähtme kihelkonnas.

13. juulil 1858 teatab Ida-Harju haagikohtunik R. von Tritthoff Esimese kubernerile Kestivere mõisa talupoegade keeldumisest naturaalmaksuna mõisale lambaid anda. Haagikohtunik ütleb,

et tal en läinud küll korda tõsiste etteheidetega tõrkujaid korralt kutsuda, kuid lisab, et "Kestivere talupoegade hulgas valitseb väga paha vaim", mispärast ta kardab, et talupoegade maharahustamine kehtib ainult momendiks.⁵⁹

Hoopis tõsisemad sündmused arenevad Maardu mõisas. 14. juulil 1858 teeb haagikohtunik R. v. Tritthoff ettekande Eesti maa kubernerile Maardu mõisa teomeeste abiteest keeldumise ja mõisas korratega olnud tüdrukute hävilmise kohta. Rootsi-Kallavere ja Usaküla talupojad on pühapäeva õhtul ilmunud hulgalt Maardu mõisa, deklareerinud seal, et nad abitegu enam ei tee ja viinud mõisas lõpsitööks olnud tüdrukud koju. Sõnelus mõisaproua von Breveriga on läinud õige ägedaks ning vallatalitaja Altpere Jüri Lauri tunnistuse kohaselt On Peeska Jaan öelnud, et peremehed ei anna järele, sumagu nad kas või põlvini veres. Haagikohtunik on käinud talupoegi rahustamas, kuid meeleolu on olnud liialt sõjakas, mispärast ta kardab (haagikohtunik) kõige halvemat. Ta palub saata jõu demonstreerimiseks Iru külla vähemalt lee soldatit. Paanika on jõudnud ka kõrgemate ülemusteni ning Maardu mõisa saadetakse 300 meest Tallinna garnisonipataljonist ja Laadega jalaväepelgu 4 reservpataljoni kaks reodu. Eestimaa kuberneri teadaandes 14. juulil 1858 Ida-Harju haagikohtunikule teatab kuberner sõjaväeesade väljasaatmisest, märkides, et igal mehel on kaasas 30 lahingpadrunit, mida võib kasutada sõjaväelastele kallaletungimisel, tulistades siis mitte õhku, vaid pähta.⁶⁰

Maardu mõisa rahutused lõppesid siiski verevalamiseta ning sõjaväeesad saadeti edasi Kelga mõisa, kus olid hargnemas hoopis tõsisemad sündmused.

1858. aasta talurahvarahutustel, vaatamata verisele mahasurumisele mitmeski mõisas, oli siiski ka positiivseid külgi.

Nad sundisid mõisnikke uute reformide teele, sest hirm "Maatra" ees, nagu talupejad nüüd tihti õhvardasid, jäi mõisnikke kummitama pikaks ajaks.

4* 7* Raharent ja talude ostmine.

19. sajandi keskpaigaks olid mõisamajapidamised sattunud majanduslikesse raskusisse. Päriss- ja teerjus oli muutunud takistavaks masinate tarvitusele võtmisele, teerja töö ei suutnud anda mõisnikule vajalikul määral kasumit. Eks mõisatöölise töö iseloomustamiseks ole rahvatraditsiooniski iseloomustav ütlus: mõisa kõis, las lohiseb!. Mõisnikel tuli paratamatult otsida uusi majandamisvorme ning need leiti talude üleminekus teetöölt raharendile või talude päriseks müümisele.

Esiolgu, 1860.-ndail aastail jäi enamasti püsima küll veel segarent, s. t. üks osa teetöös, teine osa rahas. Kuigi Eesti-maa Maapäev oli 1865. aastal teinud otsuse, mille kohaselt lõplik üleminek raharendile pidi toimuma kolme aasta jooksul, ei peetud sellest igal pool kinni.

Ent raharent üksinda ei saanud päästa raskusisse sattunud mõisamajapidamist ja selleks tuli leiutada uus päästemoodus - talukohtade müümine.

Talude ost-müük algas Lõuna-Eestis juba 1830.-ndail aastail, mil täsi küll, müüdi ainult üksikuid talusid, Põhja-Eestisse jõudis see 1860.-ndate aastate algul. Harjumaa esimeste talude ostmisest, see toimus Keila kihelkonnas Saue ja Uksnurme mõisates, kirjutab J. W. Jannseni "Perne Pestimees" 30. juulil 1863. Saue mõisas on ostetud 3, Uksnurme mõisas 8 talu. Ajaleht lõpetab loe heade soovitusetega: "Siis ütleme südamest "aitumal". Andku Jumal nüüd nende pärisperemeestele head õnne ja kallist tervist ja aitku ka teisi Eesti mehhi ni kaugele sada."

Handwritten text at the top of the page, appearing to be a header or introductory sentence.

Handwritten title or section header in the upper middle part of the page.

Main body of handwritten text, consisting of several lines of cursive script.

Second section of handwritten text, continuing the narrative or list.

Third section of handwritten text, showing a change in the flow of the document.

Final section of handwritten text at the bottom of the page, possibly a conclusion or signature area.

Teo-erjuse ja talude ostu-müügi kohta on mitmeid huvitavaid üleskirjutusi ka 1933. aasta suvel Jõelähtme kihelkonnas toimetatud rahvatraditsiooni kogumiselt, millest toon järgnevalt mõningaid elulisemaid näiteid.

Kaarl Kliit (sündinud 1859. aasta, elukoht Saha külas, "Mardi" talus) on jutustanud: "Meil oli le-tiinuline koht. Seal käis igapäev aasta läbi mees ja tüdruk mõisas. Sellest on mitmed head aastad tagasi, kui mõis pooled põllud ära võttis. Siis hakati maksuma renti: 40 - 50 rubla eest tööd, 100 rubla eest renti-rahast." ⁶¹

Gustav Tomander (sündinud 1897. aastal, elanud eluaja Ihasalu külas "Eigi" talus): "Eigi talu osteti 1884. aastal. Maa oli planeeritud juba 1865. aastal, sellest ajast peale on juba kohalt raharenti makstud - 156 rubla aastas. Talusid osteti kuni Ilmasõjeni." ⁶²

Gustav Kurg (sündinud 1884. aastal, elukoht Reetsi-Kallaveres külas "Mihkli" talus): "Meie koht on 70 tiinu Maardu mõisa järgi. Vanasti maksime 147 rubla renti. Tegu siis põlnud. Küla ostis talud 1900. või 1901. aastal. Maksin 5400 rubla, 500 või 600 rubla maksin sisse. Hakkasime Põllupanka maksuma. Iga viie aasta tagant tuli maksta 1000 rubla. Laenu pealt maksin 5%. Siin külas oli harilik sissemaks 700 rubla ümber, 1000 rubla ei maksaud keegi." ⁶³

Gustav Kulu (Kalle) (elukoht Saha külas "Nõu" talus): "Meil oli koht Saha mõisa järgi 14 tiinu. Renti maksime 83 rubla, sellest 30 rubla rahast, muu tegime teoga. Tegu oli selle 53 rubla eest: 5 kartulipanemise päeva, 5 sõnnikutõstmise päeva (jalgsi) 8 vakamaad tuli niita metsaheina, 8 vakamaad (2 postivahet) põldheina, 6 vakamaad rukist, 2 postivahet etra, 4 vakamaad kae-
ra ja 6 masinapäeva. Siis oli veel 20 kartulivõtu päeva ja

9 suivilja kokkupanemise päeva. See vist oli kõik." ⁶⁴

Nagu vestlustest näha, maksti talude hinnaks mitmeid tuhandeid rublasid ning sel puhul tekib õigustatult küsimus: kust võttis taluperemees selle raha?

Ka sellele küsimusele saame vastuseid 1933. aasta rahvatraditsiooni küsitluste aruandest.

Ants Premmik (sündinud 1857. aastal, Kallavere külas, "Kella" talus elanud 35 aastat, varem elanud Liivakandi (Maardu järve ääres): "Talu on 50 tiinu Maardu mõisa järgi. Renti maksin 240 rubla aastas. Tegü ei olnud. Siin ümbruskonnas olid kõik puhtal raharendil. 30 aastat tagasi otsisin päriseks (seega 1900. aasta paiku - K. P.). Maksin 5000 kuldrubla.

Alguses käisime meie siin, 12 kohta, piimaga iga nädal linnas. Viisin sinna iga kord 120 toopi piima ja 40 toopi menti. Iga kord oli kaks meest selle peal." ⁶⁵

Karl Proosalik (sündinud 1859. aastal, elukoht Vae külas, "Siimu" talus): "Oma isa hobustel käisin Peterburis, Riias ja Tartus. Pärast ka Pärnus ja Viljandis. Oli suur kahehobusevanker. Kui võõrid ära jäid, ei saanud rendiraha kuidagi kokku. Viimasena käisime linnastöövoorimeheks. Arssina- ja trepikive olen vedanud ise nii palju linna, et pane kas või Peterburini maha. Käisin ikka 3 voori päevas. Kartuleid sai Lagedi ja Maardu viinavabrikusse viidud. Kui piimast hakkas raha saama, siis nagu oleks ilma teenimata raha saanud." ⁶⁶

Gustav Tomander, Ihasalust: "Suureks kõrvalteenistuseks oli vanasti kontrabandi vedu. See arvatakse seet ajast hakanud, kui sool kalliks läks. See oli peale Krimmi sõda, umbes 45 aastat tagasi, kui isa viimast korda Soomest soola toonud. Seal

maksnud see 2 rubla, siin 1e rubla pund. Piirivakves elnud siis venelased. Need elnud kaua kohal elnud ja saanud emainimeseks. Neemes on elnud peamine sissetulek kalapüük." 67

Anna Pärnamägi (sündinud 1846. aastal, elukoht Kärnu külas, "Pärnamäe" saunas): "Ei siit pepsikohalt (4 tiinu) saanud renti muidu kätte kui pidi ikka kõrvalt teenima. Isa vedas arssinakive linna, pärast käis Peterburis viinaveoris. Viina sai Tallinna kaupmeeste käest. Ei see elnud presteiviin. Ka Tartus ja Pärnus käis isa. Igal pool, kuhu kaupmeeste peolt saadeti."

Mõisatöö kõrval pidi pere tegema ka kõik oma talus vajalikud tööd. Kuna mõisakohustused olid küllaltki suured, tuli pidada võõrast tööjõudu. See tarve jäi püsima ka pärast talukohtade ostmist, kuna talud, eriti Reetsi-Kallaveres olid küllaltki suured, 5e tiinu (56 ha) suurusel. Kui palju tuli maksta võõrale tööjõule?

Gustav Kurg, Reetsi-Kallavere "Mihkli" talust: "Mina maksin sulasele algul 3e - 35 rubla rahas, peale selle pesu ja riided. Viimasel ajal said nad rohkem: sulane 6e - 7e rubla, teenijatüdruk 15 - 2e rubla aastas." 68

Kaarel Türkson (sündinud 1856. aastal, elukoht Kuristiku külas, "Türgi" talus): "Sulane sai 65 aastat tagasi (s.o. 1760. aastate paiku) 1e rubla raha aastas, riide ja ülespidamise talust. Vahest anti koorem heina raha asemel. Müüs selle maha ja sai siis palju sai. Palgad hakkasid siis tõusma ja sulane sai 2e rubla raha aastas." 69

Mõisa meenamise (meenaka) elu kohta on Hans Tihvit (sündinud 1855. aastal, elukoht Uuskülas, "Vahenõmme" talus) jutustanud 1933. aastal: "Olin üle 2e aasta Maardu mõisas teomeheks,

sellest, ajast 4 aastat tallis. Enne päevatõugu pidid olema juba talli juures. Elasin "Paju" kõrtsi taga, s. o. 3 $\frac{1}{2}$ km mõisast eemal. Peale päevaveeru sai ikka veel tööl olnud. Talvel sai korra linnas viinavooris käidud. Käisime 12-paari hobustega Anija (Pillapalu) metsast hagu toomas. Selleks läks kaks päeva. Öösel olime "Raudoja" kõrtsis. Palk oli 36 rubla raha, 4 kuuli rukkeid, 3 kuuli etri, 1 vakamaa kartulimaad ja 2 tiinu (12 vakamaad) heinamaad. Suurem osa tööst tuli teha päevatööd, künda tuli aga 4 vakamaad (e,72 ha- J. P.) 2 hobusega ja äestada 3 hobusega 3 postivahet. Heina tuli niita 1 vakamaa (e,18 ha) söögivahes, leogu võtta söögivahes 2 vakamaad (e,36 ha)."⁷⁰

Kuna talukohtade päriiseks ostmine oli eriti suure pöördelise tähtsusega Eesti rahva ajaloos, pühendan sellele liikumisele siinkohal rohkem ruumi-

Jõelähtme kihelkonnas on talude ostmine alanud mõnevõrra hiljem kui teistes ümbruskonna mõisates. Kõige varem on selles kihelkonnas toimunud algust Kostivere mõis, kus esimese taluna on müüdud 1875. aastal "Pauna" talu, mille ostjaks oli Mart Mardim. Talu kogusuurus oli 21 tiinu ja 232e ruutsööda.⁷¹

Kostivere mõisast müüdi talusid:

1878. aastal	- 1 talu
1883.a.	- 1 "
1886.a.	- 6 "
1887.a.	- 4 "
1896.a.	- 1 "
1892.a.	- 13 ", kokku 26 talu.

Pärast talukohtade müümist jäi Kostivere mõisa suuruseks 6. veebruariks 1926, mil mõisa maad 1919. aasta "Maaseaduse" alusel riigistati, 1598,25 hektarit.

Järgnevalt algas talude müümine Maardu mõisas, kus esimeseks ostutaluks oli 1892. aastal "Mihkli" ehk "Kiltri" talu, kus ostjaks oli Juhan Tagaväli (Tagaväli). Talu suurus oli 21 tiinu ja 1860 ruutsülda.⁷² Talude müümine Maardu mõisast

kulges järgnevalt:	1899.aastal	-	2	talud
	1904.a.	-	10	"
	1905.a.	-	16	"
	1906.a.	-	10	"
	1911.a.	-	42	"
	1912.a.	-	28	"

1911. - 1912. aastail müüdud maakontadest oli enamik saunakohti, mille suurus oli keskmiselt 5 - 10 tiinu ümber. Pärast talude müümist jäi Maardu mõisa suurusseks 4148 tiinu ja 615 ruutsülda ehk 4532,35 hektarit.⁷⁵

Kolmanda Jõelähtme kihelkonna mõisana asus talude müümisele Ülgase mõis. Esimese talu ostis siin 1893. aastal Andres Kusman (Kusmann). Talu suurus oli 36 tiinu ja 1776 ruutsülda ning ostuhind 3670 rubla.⁷⁴ Järgnevalt müüdi Ülgase mõisast ta-

lukohti:	1893. aastal	-	11	talud
	1895.a.	-	3	"
	1897.a.	-	1	"
	1898.a.	-	1	"
	1899.a.	-	1	"
	1900.a.	-	1	"
	1902.a.	-	1	"
	1908.a.	-	1	"
	1909.a.	-	1	"

Nehatu mõisas müüakse esimene talu 1893. aastal. Selleks on "Jaani nr. 45" talu, mille ostab Juhan Saiaka. Talu suurus oli 4 tiinu 1820 ruutsülda, ostuhind 457 rubla. Wagu suurusest näha, oli tegemist saunakehaga.⁷⁵ Nehatu mõisast müüakse samal aastal veel "Kermo-Jürri" talu, mille suurus oli 38 tiinu ja 480 ruutsülda, ostuhind 3020 rubla. 1893. aastal müüakse ka veel kolmas talu ja siis tuleb 17 aasta pikkune vahe kuni 1910. aastani Ülgase müüakse Nehatu mõisast 10 talu.

1911. - 1912. aastal määrati komisioonid, mis uurisid
 Eesti rahvaarvu muutusi. Komisioonid teostasid arvestusi
 ja koostasid aruanded. Aruanded esitati Riigikogule.
 1912. aastal tehti ka rahvaloendust. Loenduse tulemused
 näitasid, et Eesti rahvaarv oli suurenenud võrreldes
 eelmise loendusega. Aruanded avaldati ajakirjades ja
 teistes avalikes väljaannetes.

Jõelähtme mõisas alustatakse talude müümist 1895. aastal. Esimeseks ostutaluks oli "Tõnu nr. 1" suurusega 50 tiinu ja 2096 ruutsülda. Talu ostuhind oli 6200 rubla. Ostjaks oli Jaan Sarnak.⁷⁶ 1895. aastal müüakse Jõelähtme mõisast üldse 11 talu, 12-es talu müüdi 1901. aastal, 13-es talu müük järgnes alles 1907. aastal. Tuleb märkida, et talude ostuhinnad ei ole sellel perioodil eriti suurel määral muutunud. Kui esimese talu ostja maksis 1895. aastal ca 120 rubla ühe tiinu eest, tuli 13 aastat hiljem maksta tiinust ca 140 rubla. Üldse olid talude hinnad Jõelähtme kihelkonnas kallimad kui Harjumaa mõisates keskmiselt. Nii maksis 1895. aastal talukohta 1 tiin Harjumaal keskmiselt 76 rubla, Jõelähtme kihelkonna mõisates samal aastal aga 120 rubla. Nähtavasti oli siin põlvjuseks Tallinna lähedus, mille turg võimaldas talumehel müüa igasugust kaupa.

Jõelähtme mõisa suuruseks jäi pärast talukohtade müümist 699,69 hektarit.

Saha mõisas algas talude müümine teiste mõisatega võrreldes suhteliselt hilja. Esimeseks ostutaluks oli siin 1905. aastal "Mikke nr. 1" talu. Talu ostis Tõnno (Tõnu) Vain. Talul oli maad 41 tiinu ja 1872 ruutsülda, ostuhind 4500 rubla.⁷⁷ 1905. aastal müüakse Sahal veel 3 ja 1912. aastal 1 talu, kokku seega Saha mõisast 5 talu. Mõisa suuruseks Maaseaduse alusel võrrandamisel oli 1116,21 hektarit.⁷⁸

Jägala mõis oli Jõelähtmes talukohtade müümisel üks viimaseid. Esimene talukoht - "Taga-Tuise" - müüakse siin alles 1908. aastal. Talu ostjaks on Anna, Mihkel ja Jüri Jaksenid.⁷⁹ Talu suurus on 57 tiinu ja 816 ruutsülda, ostuhind 5500 rubla. Samal aastal müüakse veel 16 talu ning siis tekib 6 aasta pikkune vaheaeg ning jätkatakse alles 1914. aastal. Selleks ajaks

on talukohtade hinnad tugevasti tõusnud. Kui 1908. aastal ostetud talu ühe tiinu hinnaks oli keskmiselt 134 rubla, maksis üks tiin 1914. aastal juba 202 rubla. Mõistagi oli siin etendanud tähtsat osa alanud maailmasõda, mis oli mõjutanud kõiki teisi hindu. 1919. aasta Maaseaduse rakendamisel ja Jägala mõisa võõrandamisel oli mõisa suuruseks 3862,23 hektarit.⁸⁰

Jõelähtme kirikumõisast talukohti ei müüdud. Mõisa võõrandamisel oli selle suuruseks 68,84 hektarit.

Nagu eelpeel märgitud, said Jõelähtme talupidajad oma peamise sissetuleku talusaaduste müügist Tallinna turul. Et saada mingit lähemat pilti tellasest, s.o. talude tsetu-müügi seegest Tallinna turust, toon järgnevalt ära mitmesuguste saaduste hinnad Tallinna turul. Andmed on saadud ajalehest "Olevik" nr.49, 1936. aasta esimesest jõulukuupäevast.

Saaduse nimetus	Hind Tallinna turul	Ümberarvestatult meetrimõõdustikku
Kartul, tsetverik	30 kopikat	1,5 kopikat kg
veiseliha, nael	10 - 14 kopikat	30 kop/kg
sealiha, nael	9 - 12 kopikat	26 kop/kg
rõõsk piim, toopi	7 kopikat	9 kop/liiter
lauavõi, nael	35 kopikat	85 kop/kg
kõõgivõi, nael	23 kopikat	61 kop/kg
munapaar	4 kopikat	4 kopikat
kasepuu, süld	600 kopikat	133 kop/m ³
kuusepuu, süld	500 kopikat	111 kop/m ³

Kuna 1880 - 1900. aastate vahel, millal toimus peamiselt talude ostmine-müümine, kõikus ühe tiinu talukoha ostuhind 80 - 120 rubla vahel, pidi talumees müüma Tallinna turul ca 350 kg veise või 400 kg sealiha, või 7000 kg kartuleid, või

üle lese liitri piima või 2500 paari kanamune, et saada kätte ühe tiinu eesturaha talukoha emandamisel. Aga 30 - 50 tiinuline talu nõudis ju kraamist leebumist veel vastav arv kordi rohkem, nii et talumeestelt nõudis väga tugevat pingutamist, et talukoha hind kinni maksta. Ometi tuldi sellega enamikel juhtudel teine mõnekümne aastaga.

Suurt abi pakkus talumehele kartul, mida saadi turustada Tallinnas või siis viinavabrikuis Kostiveres, Lagedil ja Maardus. Olgu siin lisatud, et kartul jõudis Venemaale alles 18. sajandi teisel poolel ja sealt varsti ka Eestimaale, esialgu küll alles mõisatesse, varsti aga ka taludesse.

Talude estu-müüri algus mitte juhuslikult 1860.-ndaisse aastaisse. Olid ju need aastad Eestimaal erakordselt murrangu- listeks aastateks: avardati talupeogade liikumisvabadust (1863), anti uus vallakogukonna seadus (1866), kaotati teoorjus (1868). Kõik need seadused avasid võimaluse nii majanduslikuks, kui ka sotsiaalseks ja kultuuriliseks arenguks. Majanduslik tugevnemine läi aluse vaimilise elu arenguks ning Eesti- ja Liivimaa kubermangu talupejad said alustada ajaleolist elu e e s t i r a h - v u s e n a . Algas võitlus päriserjulike igantite ja mõisnike võimuvalitsuse vastu, mis sai ärkava rahva poliitilise elu põhi- motiiviks. Rahvas läks vastu ä r k a m i s a j a l e .

Ärkamisega iseloomustab talurahva jõukuse ja iseteadvuse kasvu kõrval või selle pinnal arenev nõudlus vaimuvalguse järele. Areneb seltskonnategevus, tekib arvukalt majanduslikke- kui ka kultuurilisi ühinguid, tellitakse rohkemal arvul ajalehti, ostetakse ja loetakse raamatuid, 1869. aastal suure edutähe all peetud Esimese üldlaulupidu kutsus esile rohkearvulise pasuna- ja laulukooride asutamise.

Jõelähtme kihelkonnas hakkab seltskondlik tegevus arenema

mõnevõrra hiljem kui näiteks naaberkihelkonnas Kuusalus. Kui Kuusalu meeskoor sooritas kangelasliku sõidu hobuvankreil Kuusalust Tartusse I üldlaulupeele, ei ole Jõelähtmes veel pasunaga laulukeeri olemas. Kihelkonna keorid puuduvad ka veel teiselt üldlaulupeelt Tartus 1879. aastal, kolmandal laulupeel, mis toimub Tallinnas 1880. aastal, esindab Jõelähtme kihelkonda siiski üks laulukeer - Maarduranna meeskoor, kelle koosseisus esineb 22 meest ning keerijuhiks on M. Kares. Nii rengkäigus kui kontserdil, kus meeskoor esineb ka üksikkooride esinemise sarjas, leiab tähelepanu Maarduranna meeskoori lipp. Tähelepanu pälvis ka keori esinemine ning selle kohta kirjutatakse ajalehes "Ristirahva Pühapäevaleht": "Maardu ranna meeskoor Jõelähtmest teinud hästi, et laulsid "Seal Lähemere kaldal" jm, mida kuulajad hea meelega tähele panid." Tähelepanu on äratanud keori eriginaalne lipp, mille kavandi olevat valmistanud professor Köler. Lipp koosnes kolmest riidelaust: sinine, must ja roheline, mille tähenduseks seati: sinine - taeva laotus, must - eesti mehe kuub ja roheline - põllud ja heinamaad, kus peal ta kõnnib.⁸¹

Mis puutub ajalehtede tellimisse ja lugemisse, siis tundub, et seegi ala on Jõelähtme kihelkonnas arenenud kaunis tagasihoidlikult. Jõelähtme kihelkonna Nehatu algkooli õpetaja (vist juhataja) Friedrich Rinberg (sündinud 1873.a., elukoht Nehatu keolimajas) on 1933. aastal öelnud rahvatraditsiooni üleskirjutamise puhul ärkamisaja kohta: "Raamatuid siin peal suurt ringi ei liikunud, ajalehti ei tellitud. Aga kui linnas käidi, siis teodi. Rahvas ostis siin peale "Valguse" veel "Tõatajat" ja "Uut Aega". "Sakalat" pole siin käres näinud."⁸²

Gustav Kurg Rootsi-Kallavere "Mihkli" talust mäletab 1933. aastal, et kolme talu peale on tellitud ajalehte "Valgus", teiste

ajalehtede kohta ta midagi ei mäleta.

Jaak Kütt (sündinud 1859.a., elukoht Maniva "Jüri" talus) on mäletanud, et nende talus on vanemal ajal käinud "Pärnu Postimees", hiljem on seda asendanud "Ristirahva Pühapäevaleht" ning "Olevik". Lugesiraamatuid on olnud vähe, neid on mõnikord laadalt toodud.

Johannes Kankvist (sündinud 1871.a., elukoht Jägala külas, "Türisaare" talus) mäletab 1933. aastal ka ainult "Valgust", mida loetud taludes. Kooliõpetajal on käinud "Olevik"; Kooliõpetaja on vahetanud õpilastega ajalehti "Kääniku" kõrtsja. Leena Kuuskmann (sündinud 1854. a., elukoht Pärasmäe külas "Viina" talus) on ainukesena kihelkonnas mäletanud ka "Sakala" lugemist.⁸³

Ühiskondliku elu kohta on Friedrich Einberg teadnud rääkida 1903. aastal asutatud Nehatu Karskuse Seltsist ning Nehatu (Tondi) koolimajas alguse saanud "Linda" seltsist. Tema teadmist mööda olevat "Linda" asutajaks olnud Nehatu kooliõpetaja Eslon ja "Leo" talu peremes Kustas Kuuskmann Sahalt. Kustas Kuuskmann oli muide aktiivselt tegev ka Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi asutamisel 1888. aastal (J. P.)⁸⁴

Läsagen siin ajaleolistel andmel, et Kaubalaevaselts "Linda" on asutatud G. Esloni poolt 1879. aastal. Seltsi asutamiskohasele peeti Nehatu koolimajas ning seltsi esimeheks valiti asutaja Gustav Eslon. Viimane oli Seltsi esimeheks kuni 1881. aastani, mil ta hilisajal sellelt kohalt kokkupõrgete tagajärjel teistega oli sunnitud lahkuma. "Linda" selts paisus mõne aasta jooksul loo-liikmeliseks 200 000 rubla suuruse aktsiakapitaliga tegutsevaks seltsiks, kuhu peamiselt talurahvas oli oma vähesed summad paigutanud suure kasu saamise eesmärgil (suure propaganda tulemusena) asjatundmatu juhtimise, laiutamiste, kuritarvituste, tegelaste suurte lahkumiste ja üldise majandusliku

konjunkturi halvenemise tõttu hakkas Seltsi tegevus peagi alla-
mäge minema ja pärast pikemat kiratsemist lõpetati tema tegevus
1893. aastal. Seltsi varanduste realiseerimisest saadi ainult
nii palju, et aktsionäridele saadi maksta vaid 22 % aktsiate
nimisväärtusest.⁸⁵ Nii oli Jõelähtme kihelkonna pinnal aluse
saanud võimsa aktsiaseltsi tegevus lõppenud krahhiga, mille all
paljud kihelkonna talupidajad majanduslikku kahju kandisid.

5. REVOLUTSIOONIDE-JA SÕDADERIKAS 20. SAJAND

5. 1. 1905. aasta revolutsioon.

19. sajandi lõpul ja sajandite vahetusel oli tsaaririik hakanud Eestimaa, eriti Tallinna, ehitama ja käiku laskma suur-tööstusi-tehaseid, kuhu toodi tööle hulgaliselt töölisi Venemaalt. Kuna tehaseis olid tööpäevad pikad, töötasud madalad, tööringimused rasked, hakkas töölistkonna rahutu element määrima ning Venemaalt eesküja saades paiskus liikumine revolutsiooniks. Selleks andis erilise hee kogu Venemaal puhkenud streikide laine. Töelise plahvatuse kutsus Eestis esile Tallinnas, Vene turul 16. oktoobril 1905 toimunud elanike tulistamine sõjaväeosade poolt, mille tõttu hukkus üle 90 ja sai haavata üle 200 inimese. Vastupidiselt võimude kavatsusile annab see terroriakt vastupidised tulemused. Rahvas asub lõhkumaviiuapööde ja kõrtse ning asub relvastatud ülestõusule. 11/12. detsembri õel asuvad relvastatud töölistsalgad Tallinnast teele, et minna mõisnikke karistama. Väljutakse kolmes suunas: läände, lõunasse ja itta.

Ida suunas liikunud Tallinna töölistsalgad liiguvad Narva maanteed pidi ja kogunevad Jõelähtme valda, kus ühinetakse kohalike mässajatega. Siin asutakse karistama ümbruskonna mõisaid. Põletatakse mõisahooned Sahal, Ülgases, Kostiveres, Haljavas, Paasikul, purustusi esineb Jõelähtmes ja Jägalas. Ühe nädala jooksul, 12. - 20. detsembrini põletatakse ja purustatakse Harjumaa, kus ülestõus oli eriti intensiivne, üle 80 mõisa.¹ Ülestõusule oli juba sama aasta algul ja suve jooksul eelnenud mõisate vilja-rehete ja heinakuhjade süütamisega mitmes mõisas. Nii kirjutab "Rwvalsche Zeitung" :e. veebruaril 1905: "Neil päevil on läinud korda jälitusosakonna agendil energiliste pingutustega neljale

tulesüütajale jälgedele saada ja neid ka vangistada. Need olid osa võtnud Saha mõisa mitmetest süütemistest, milles viimasel ajal on heina- ja viljaküüne leegitsema pandud." Sama ajakäht kirjutab 28. oktoobri 1905. aasta 881 relvastatud salga ilmumist Kostivere mõisa, kus rikuti telefoniühendus, lõhuti sild ja eemalduti peale seda, kui mõned aknaruudud olid härrastemajal puruks lõõdnud. See oli esimene retk Kostivere mõisa. "Revalsche Zeitung" kirjutab veel relvastatud röövellikust kallaletungist 2. detsembril 1905. aastal Nehatu mõisas, kus on mõisarentnikult välja pressitud raha, röövitud mõisa proualt ja mõisnikult kuld-uuria ning üks revolver. Paanika tekitamiseks on väljas paugutatud püsse.

Ülestõusu käigus on põletamised-purustamised toimunud Jägala mõisas 15. detsembril, Kostiveres 17. detsembril ja Jõelähtne mõisas 19. detsembril.²

Ent ülestõus surutakse rängalt maha. Tsaarivõim saadab kohale karistussalgad, kellest julmuse poolest saab kuulsaks kindral Bezobrazovi juhtimisel tegutsenud üksus, kes ilmub Tallinna ümbrusse jõulupühadeks 1905. Salk toimetab kohtumõistmist, mille otsuste kohaselt langevad süüdlaseks tunnistatud kas ihunuhtluse või surmahuhtluse alla. Karistussalkade poolt toimepandud karistustele järgnevad hiljem täiendavad kohtuprotsessid, mis kestavad mitmeid aastaid. Kümneid inimesi mõistetakse pikemaks ajaks Sibèrisse. Kohtuprotsesside jooksul selguvad ka mõisnikele tekitatud kahjud. Bestimaa rüütelkonna poolt määratud komisjoni hindel on ajalehe "Kodumaa" teatel 10. detsembrist 1906 Tallinnamaa (Harjumaa) mõisate kahjud 1 610 694 rubla.

1905. aasta sündmused on Jõelähtne kihelkonna rahval olnud elavalt meeles veel ka 1933. aasta rahvatraditsiooni üleskirjutamisel, mitmed on sündmusist ka ise aktiivselt osa võtnud, mis-

pärast pean vajalikuks neist mõningaid olulisemaid vestlusi ka siinkohal avaldada.

Üks asjaomaline, Jüri Vain, sündinud 1867. aastal, elukoht Saha külas "Miku" talus, on 1933. aasta suvel jutustanud: "Johannes Liipa ja Johannes Suits olid meie külast põletajate seas. Liipa põgenes Soome, Suits läks kinni. Minu peale kaevati, kuna ma teisel päeval käisin vanemate juures. /Mõisa/ valitseja Mölder rõhus minu peale kõige rohkem. Viidi meid sõjaringkonna-kohtusse. Tunnistajaid ei olnud ega võetud. Pristav Valdek pö-rutas peale, et kuulsid on vaja (mahalaskmist - J. P.). Parun Siivart oli ka kohtus. Ta oli dragunite ohvitser. Kodust viidi mind dragunite hobuste vahel mõisa hobusetalli. Dragunite käest sain nagaikaga ja kas Valdek või Siivart lõi mul vere ninast välja. Dragun pani püssitiku mulle vastu rinna, et tasa seisak-sin. Põletamisest ei tea mina midagi, magasin, kui mõis põles. Suitsu lasksid sakslased maha, Liipa sai ära karata - Soome, tuli aga aasta pärast tagasi jäteti kinni. Vangi ta surigi. Dehn (Dehnid olid Kostimõre mõisas omanikud, - J. P.) oli ka draguni-ohvitser, ei rõhunučki peale. Ta küsis eesti keeles: "Räägi nüüd, kes need põletajad olid?" Peale kohut istusin Toom-peal, oktoobri kuus viidi Peterburi, sealst Wladimiri, kus istu-sin 3 nädalat tsentraalvanglas. Sveabergi madrustega olin ühes. Bestlastest oli vanglas mehi "Pamjat Azova" laevalt.^x Oleks see laev jõudnud päev kauem vastu panna, oleks meil juba siis praegune aeg kaes olnud. Need madrused said kõik rängalt karis-tada. Muist lasti maha, muist said sunnitööd. Bestlastest olid seal veel Jaan Sepp ja Konks. Viimane oli pärit Luuga kreisist.

^x 2. augustil 1906 puhkes Balti laevastiku ristlajal "Pamjat Azova" ülestõus, mis pidi olema signaaliks ülestõusule kogu laevastikus. Sama päeva õhtuks suruti ülestõus maha. 233 mad-rust arretereeriti, neist 18 mõisteti surma.

Sunnitõõle elin ma läinud Saku õllevedaja tapmise pärast. Oleks ma poliitiline olnud, oleks paremini läinud. Osa pabereid oli mul /Saha/ mõisa lõhkumise pärast. Palusin paberite järele vaatamist. Nõudsin niikaua, kui sain paberid õigeks. Poliitiline andis /mulle/ sepavärgid. Hakkasime koos lätlastega hobuseraudu tegema. Lätlastega oli hea töötada, kullakaevanduses sai nendega ikka tüki välja (s.t. normi täis - J. P.). Venelastega ilmaski ei saanud. Esimesel kerral, kui ei saanud, jäid siis lihast ilma, teisel kerral said 25 hoopit, kolmanda korra järel 50 hoopit. Kullakaevanduses oli eestlasi vähe. Pärast, kui 1913. aastal Tsitaasse toodi, ikka mõni oli. Sai mõni päev ühes olnud. Siberisse läksin Marta Lepaga,^X seltsis. Eestlastest olid seal veel Pa-imets Penjngi vallast Peningi mõisakärre mahalaskmise pärast.^{XX} Juurust oli Klaassen ja Pärnust Janson."

Juhan Sepp (sündinud 1871. a. elukoht Lee külas "Onni" talus): "Miku Jüri (eelmine jutustaja - J. P.) läks tulekahju vaatama ja sai 15 aastat wunnitõõd- Saha, Haljava ja Kestivere mõisad põletati siit nurgast. Põletajate hulgas oli üks noor poisike, kes sai kolmeks aastaks kinni."⁴

Friedrich Einberg (Nehatu kooliõpetaja):⁵ "Põletati ära Saha mõis. Selleaegne vallakirjutaja Jakob Proosalik saadeti Vologda kubermangu, 3 aasta pärast tuli ta tagasi ja elas Tallinnas. Teda süüdistati riigivastaste kõnede pidamises. Vallaka-

^X Marta Lepp (alates 1927. aastast Maarja Utuste), kirjaniku nimega Sophia Wardi, võttis 1905. aastal agrarist osa revolutsioonilisest tegevusest ja saadeti Siberisse, kust põgenes 1906. aastal. Olnud hiljem korduvalt Siberisse saadetud, põgenes sealt uuesti. Elas illegaalselt Eesti Vabariigi alguseni Soomes Moskvas, Pärnus, Peterburis, Tallinnas. Kees abikaasa Kustas Utustega olid hiljem teavausu liikumise algatajaks Eestis.
^{XX} Peningi mõisomanik Baranoff oli ainukene mõisnik, kes Eestimaal 1905. aasta revolutsiooni käigus tapeti.

sakas Mart Premmik saadeti Siberisse /aga/ tuli tagasi. Johannes Mõisamaa, praegune vallavanem (1933. aastal - J. P.) oli ka Soomes pagus, tuli aga juba Vene ajal tagasi. Aleksander Oenik põgenes Ameerikasse, elab praegugi seal. Üks Viimsi mõisa tööline tapeti Maarjamõisa mäe all mõõkadega maha. Jaan Vain mõisteti Siberisse sunnitööle, et olla Saha mõisat põletamas käinud. Seda pole aga saadud kindlaks teha, ja siis mõisteti Siberisse selle pärast, et olevat Saue piimamahe tapnud. Vallamajas peeti koosolekuid, mõisapõletajad olid linnast. Ülgase mõisahooned olnud vanad ja need pannud mõisnikud ise põlema. Suuremalt esalt põlenud ikka vanad logud."

Juhan Einstruck, Hiidurannast: ⁶ "Viimsi/ mõisa valitseja Valter oli üks väga halb mees. See lasi ühe lebasuu teomehe Marienburgi mäe all maha lasta. Teomees põlnud midagi paha teinud, aga /ainult/ loba suuga. Mõisa rehi põletati maha."

Üks sündmuse paremini mäletanud jutustaja on 1933. aasta suvel olnud Jüri Kliit Saha küla "Mardi" talust, kes on rääkinud: ⁷ "Olin sel ajal (1905. aastal - J. P.) vallatalitaja. 34 inimest said siis Maardu mõisa õuel peksta. Sellele külale ei saadud midagi teha. Valitseja tegi õigust. /Pelsmisel/ pandi 3 keppi traadiga kokku ja anti. Suur laud oli Maardu mõisa õuel, heinad peal. Mõisa karjane oli aus mees, aga talle aeti peale, et ta olla ühe vasika tapnud ja mõisa asju ära viinud. Hollandelid (piimamehed - J. P.) puutunud jälle mõisa põletamisse. Maardu mõisas peeti ka kohut. Kohus olnud mõisnike hulgaast valitud. Miku Jürit, kes sunnitööd sai, olla /Saha" mõisa juures nähtud. Kehtu all olid mitmed, aga said lahti."

Ants Teen (sündinud 1853. a., elukoht Parasmäe külas, "Nigula" talus) jutustab: ⁸ "Mina väljas ei käinud. Kui /karistus/salgad

tulid, tulin rannast. Näha olid 3 - 4 mõisa tuled. Karistussalgad ajasid rahva küla otsa kokku. Üks lasti maha - püssiga, kaks poodi üles ja üks sai ree peal peksta. See oli ainult naernud ülemate tööda."

Kirikuõpetaja Oskar Tomberg:⁹ "Kostivere ja Saha mõisad põletati. Parasmäe külas on üks mees maha lastud - Kuusmann oli nimi. Mees põlnud asjast osa võtnud."

Johannes Seeström (sündinud 1878.a., Jõelähtme kiriku kella-meis):¹⁰ "Karistussalkadega koos tuli Jõelähtme mõisa omanik Valtmann. Salga juhiks oli Leebu parun Sivers. Vallas oli /sel-
lel ajal/ kreisi politseimeister. Need siis kolmekesi olid kohtu-
mõistjad (Sivers, Valdman, politseimeister - J. P.). Mina olin postimees, pidin rahvale teatama, mis neid ootab.

Parasmäe külas oli peremees läinud linna. Arvati, et ta on kodus ja maja põletati koos tavaariga. Naaine tõmbas uue vankri reke alt välja, see viidi tagasi ja põles ära. Ühes talus tapeti kaks meest ära. Üks pistis jooksa, see lasti selja tagant maha, teine poodi üles. Nende peale oli mõisa sepp kaevanud. Mingit uurimist ei olnud."

Kuigi kohalike elanike seletused 1905. aasta revolutsiooniliste sündmuste osas kohapeal on mitmeski osas vastukäivad (näiteks tapetute arvus - J. P.), näitavad need siiski karistussalklaste metsikust, kes sageli tapsid inimesi ilma kohtuotsuseta. Aga kuigi 1905. aasta ülestõus lõppes verise mahasurumisega ja asjaosaliste raske karistamisega, andis see siiski suure hoobi tsaristlikule isevalitsusele ja Balti parunitele.

5. 2. Hingetõmme revolutsiooni ja sõja vahel.

Mõisad olid juba 19. sajandi lõpupeelal sattunud majanduslikesse raskusisse, kuna talupoegade teo-töö äralangemisel ei sundetud kohaneda palgatöölisega (teomeestega), kes nüüd olid asunud elama mõisa majadesse (moonamajadesse) ning hakanud moonaeest mõisates töötama. Tulenevalt palga liigist - moon - hakati neid teomehi kutsuma moonameesteks ehk moonakaiks.

Mõisnikud ei elnud lihtsalt suutelised oma majapidamisi arendama ajanõuete kohaselt. Kui siis riik oli veel alandanud piirituse hinda, oli tõsine häda käes. Kutsuti isegi Saksamaalt spetsialiste asjaolusid uurima ja abinõusid rakendama mõisamajapidamiste allamäge mineku pidurdamiseks, kuid need tegid kindlaks, et mõisamajapidamistes valitseb härmiselt vananenud töökorraldus ja asjatundliku kaadri puudus. Märgitakse ka mõisatöölite halbu töötingimusi, juhiti tähelepanu madalatele palkadele ja halbadele korterieludele, mille tõttu oli raskusi tööliste saamisega. Ettepanekud leidsid aga mõisnike vastupanu ja mõisamajapidamised läksid paratamatult vastu oma allakäigule.

Hõningase pildi vaadeldava perioodi, s. e. 1905. aasta revolutsiooni ja Esimese Maailmasõja vahelise lõigu kohta annab Jüelähthe mõisatest A. Richteri aadressraamat 1913. aastast,¹¹

S a h a rüütlimõis. Omanik Reinhold von Brevern. Vald: Nehatu. Mõisamaad 1028 tiinu, talumaad 144 tiinu. Ev.-luteriusu vallakoool asub Sahal.

M e e r d u mõis. Telefonikeskjaam Pirital, Lagedi jaama viib halb kirikutee. Abimõis - Maa-Kallavere. Maardu mõisa suurus on 4369 tiinu, sellest talumaad 1771 tiinu. Omanik Otte von Brevern alates 1909. aastast. Asendab mõisapolitseid. Vallavalitus ja vallakohus Nehatu vallamajas. Vallavanem Erich Leckbandt. Ev.-luteriusu vallakoolid Kallaveres ja Randveres.

Mõisa ettevõtteid: auru-jahuveski mõisa oma tarbeks, viinavabrik 2 miljonit^o piirituse tootmisega aastas. Puhtatõuline idafriisi veisekäri.

N e h a t u mõis. Omanik Tallinna linn. Suurus 614 tiinu, eraldatud talumaid 152 tiinu. Vald: Nehatu, mis on pandud kokku valdadest - Nehatu, Väo, Maardu, Kese, Saha ja Viimsi.

K e s t i v e r e mõis. Rüütlimõis. Telegraaf-telefon: Raasiku-Kestivere. Ühendus Raasiku raudteejaamaga postteebustel 1 $\frac{1}{2}$ tunnilise sõiduga kükavaheteel. Abimõis Ülgase. Suurus: Kestiverel 1214 tiinu, Ülgasel 531 tiinu, talumaid Kestiverel 1118 tiinu, Ülgasel 549 tiinu. Omanik Aleksander Julius von Dehn. Vald - Jõelähtme. Koolid: ev.-luteriusu vallakool 2 versta kaugusel, teine kool Ülgases. Õpetajad Andvei ja Einpaul. Kreeka-katoliku usu kool Venekülas.

Piirkonnas töötab Jõelähtme Põllumeeste Selts umbes leeliikmega.

Tegevusalad: viinavabrik aurujõul, tootang 1 miljon^o piiritust aastas. Paemurd, lubjapõletamine. Aiskuktuurid. Roadsteri tõugu hobused, friisitõugu veised, yorkshiri tõugu sead. Lindudest peetakse parte, kanesid, kassu ja kalkuneid. Nimeliselt loetakse üles 37 mõisast mündud talu. Kunagisi ümberasustatud vene perekondi meenutavad talunimed: "Antipa", "Kusma", "Gavrila" ja teised.

Looduslikest vaatamisväärsustest nimetatakse maapragudes asuvat jõge.

J õ e l ä h t m e mõis. Kohalesõit Raasiku jaamast 1 tunni kestva sõidu järel postteebustel. Rüütlimõis. Suurus 678 tiinu, talumaid 609 tiinu. Omanik Oskar Valdmann. Elab mõisas. Asendab mõisapolitseid. Vald - Jõelähtme, mis koosneb endistest valdadest: Jõelähtme, Jõelähtme kirikumõis, Ülgase, Jägala, Kestivere,

Rummu, Kääniku ja Kodavere (mõlemad viimased Kuusalu kihelkonnas). Vallavalitsus ja vallakohus asuvad Keegil. Vallakool Ülgases 3 versta kaugusel. Kõrtse üks - "Niida".

Laata peetakse 11. ja 12. jaanuaril ja 6. ja 7. oktoobril. Ostutalusid 19.

Jõelähtme kirikumõis. Kihelkonnas on eb-luteri usu kooli 9: Maardus 2, Kostivere, Jägalas, Ülgases, Sahal - igas üks, Rummus 2, Prangli saarel 1.

Jägala mõis. Ühendus Raasiku jaamaga posthoobustel 14 versta kaugusel. Rütlimõis. Karjamõisad: Py ja Ruu. Suurus 2997 tiinu, talumaad 776 tiinu. Loodusliku vaatamisväärtusena märgitakse 6 $\frac{1}{2}$ meetri kõrgust juga, mis on kõrgeim Balti provintsi sees. Kesk taganeb ülemjooksu poole loe aasta jooksul 10 meetrit.

Jägala mõis kuulub von Brevernide suguvõsale. 1913. aastast alates rendil. Ettevõtted: vesiveski Jea külas, puutöökoda, kalapük. Veised - ida-friisi tõug.

Jõelähtme kihelkonna mõisatest näib olevat tugevamal järjel Kostivere mõis, kus kõik loomaliigid on puhtatõulised..

Kui mõisamajapidamised olid 20. sajandi alguses raskusis ja majanduslik olukord kippus langema üha allamäge, pakkus talumeeste majapidamine hoopis paremat pilti. See oli pisitasa hakanud paranema juba eelmise sajandi lõpukümnendil. Peamiseks tugejõuks sai talukohtade ostmine - oma tuba, oma luba -, tähelepanndavat osa etendas ka vaimne ärksamine, põllupidamise võtete uuendamine, masinate tarvitusele võtmine, põllumajanduslike ja kultuuriliste seltside asutamine. Jõelähtme kihelkonnas asutatakse 1893. aastal Jõelähtme Põllumeeste Selts ja vähe hiljem ka Nehatu Põllumeeste Selts. Tallinnas 1898. aastal asutatud Tallinna Eesti Põllumeeste Selts korraldas kihelkonna kooli-

majades kursusi põllutööst ja aiapidamisest, maaparandusest ja mesindusest, loomakasvatusest ja kodukorrastamisest jne, 1910. aastal asutatud ühistegelik kaubandusettevõtte Tallinna Eesti Majandusühisus asus tööle oma kauplustega Tallinnas, Nõmmel ja Keilas ning hakkas varustama põllumehi masinate, mineraalväetiste, seennete ja jõusööda ning kõige muu vajalikuga. Tallinna Eesti Majandusühisuse liikmeskonda kuulus arvukalt Tallinna ümbruse talumehi, sealhulgas ka Jõelähtme kihelkonnast.

Alates 1891. aastast hakkas Tallinna Eesti Põllumeeste Selts korraldama igal aastal Tallinnas põllumajanduslikke näitusi, mille kaudu tehti suurt propagandat põllumajanduse edendamiseks. Üldse korraldati kuni 1938. aastani 31 näitust, neil oli kokku üle 1,2 miljoni külastaja.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et põllumajandus arenes 20. sajandi alguses hoogsalt, sealhulgas tegi edusamme talupidamine ka Jõelähtme kui Tallinna lähedases kihelkonnas.

5. 3. Sõda, revolutsioon, okupatsioon.

Põllumajanduse eduka arengu katkestas 1914. aasta suvel alanud M a a i l m a s õ d a. Sõda tõi suuri muudatusi üldisse elukorraldusse, sealhulgas ka põllumajandusse. Elanikkonna olukord halvenes eriti just linnades. Suurem osa sõjaväekohuslasist meeskodanikest mobiliseeriti sõjaväkke - Eestist kokku lee eee mehe ümber. Rekvireeriti hobuseid ja karileomi, tööjõu puudusel vähenes taludes külvipind, langes ära võimalus mineraalväetiste ja ostusöödade saamiseks jm. Jõusööda puudumisel ning kohalike söötade vähenemisel langes tunduvalt ka karja produktiivsus.

Juba teisel sõja-aastal tekkis linnades suur puudus toitainest. Kõrs toidu- ja tarbeainete tootmise vähenemisega käis kaasas hindade mitmekordne tõus, arenes spekulatsioon. Toitainete hindade kujunemist mõne aasta jooksul näitab järgnev tabel.

Toitained naeltes, piim - teepides	Hinnad kopikais		Kasv x korra
	1914.a.	1917.a.	
Leib	3	10	3,3
Sai	6	20	3,3
Sealiha	25	130	5,0
Või	45	250	5,5
Heeringad	8	80	10,0
Seel	1	6	6,0
Piim	8	39	4,8

Lisagem, et raudteelase kuupalk oli näiteks 1917. aastal meestöölisel 60, naistöölisel 40 rubla.

Hindade tõusu all kannatasid eelkõige vaesemad kihid, toidu- ja tarbeainete vähesus kutsus esile spekulatsioonid. Kuigi ka muude ostukaupade hinnad olid tõusnud, elasid talumehed sõja algaastail jõukamalt. Nii kirjutab "Päevaleht" 6. juulil 1916: "Küll on kokkuvõttes põllumehe väljamineku praegu sõjaeelsete aegade võrreldes poelteist kuni kaks korda suurenenud, sissetuleku aga kolmekordselt. Siit voolab kaunike osa rikkust talumehe tasku."

Kiire rikastumise tahe viis sõjaeelsed talud väljakurnamisele. Seda kurdab ka "Päevaleht" eeltsiteeritud numbris: "Kohtade paremale järjele tõstmine, maaparandus, uute sissetulekuallikate soetamine on heopis kõrvale jäetud, püütakse sellest raha võtta, mis koht enne sõda emendatud seisukorras suutis anda. Talumees muutub nüüd nagu üheaasta rentnikuks."

Elukalliduse tõus ja toiduainete nappus ning sõjavaskused annavad toitu revolutsioonilise liikumise tõusaks ning 1917. aasta veebruaris see puhkebki. N.a. V e e b r u a r i r e v o - l u t s i o o n i käigus kukutatakse tsaar, valitsema asub

Page 10

Annual Report
1914-15

Financial Statement
1914-15

Particulars	1914-15	1913-14
Salaries	100	100
Grants	200	200
Expenses	100	100
Income	100	100
Reserve	100	100
Surplus	100	100
Total	1000	1000

The following table shows the financial statement for the year 1914-15. The total income for the year was Rs. 1000. The total expenditure was Rs. 1000. The surplus for the year was Rs. 100. The reserve for the year was Rs. 100. The total assets for the year were Rs. 1000. The total liabilities for the year were Rs. 1000.

The following table shows the financial statement for the year 1913-14. The total income for the year was Rs. 1000. The total expenditure was Rs. 1000. The surplus for the year was Rs. 100. The reserve for the year was Rs. 100. The total assets for the year were Rs. 1000. The total liabilities for the year were Rs. 1000.

Venemaa Ajutise Valitsus. Et Veebruarirevolutsioon ei suuda täielikult rahuldada tööliiskonna nõudmisi, keda nüüd on innukalt hakanud juhtima VSDFP (Venemaa Sotsiaali-demokraatlik Tööliste Partei. s.t. bolševikud). Tekib kaksikvõim ning pingeline olukord laheneb n.a. O k t o o b r i r e v o l u t s i o o n i g a.

Kahe revolutsiooni vahele mahub olulisi sündmusi Eesti rahva elus. Vene Ajutina Valitsus oli määranud ühendamiseks kaks kubermangu-Eestimaa kubermangu ja Liivimaa kubermangu põhjapeolne, eesti keelt kõneleva osa, ning nimetanud uue kubermangu Eestimaa kubermanguks. Kubermangu komisariks oli määratud vandeadvokaat Jaan Poska. Vene Ajutise Valitsuse poolt 12. aprillil 1917. antud Maaomavalitsuse seaduse alusel valiti Eesti Maanõukogu, kes tuli kokku 14. juulil. Pärast Vene Ajutise Valitsuse kukutamist 8. novembril 1917 asus ka Eestis tegutsema bolševike partei ning 9. novembril 1917 võttis Sõja-revolutsioonikomitee eesotsas Viktor Kingissepaga kubermangu valitsemise Jaan Poskalt üle. Eesti Maanõukogu tegevus keelustati, kuid 15. novembril tuli Maanõukogu uuesti kokku ja kuulutas end Asutava Kogu kokkukutsunise ni maa kõrgeimaks võimuks. Maanõukogu volitusel jäi tegutsema Vanematekogu.

Eestimaa Tööliste, Sõdatite ja Talupeegade Saadikute Nõukogu Täitevkomitee teeb 1. novembril 1917.a. otsuse, mille kohaselt tulevad asutada Eestimaa maatameeste ja väikemaapidajate valla- ja maakonnakomiteed. Valimised määratakse 19. novembrile 1917.¹³

Jõelähtme kihelkonna territooriumilt on lähemaid andmeid töörahvasaadikute nõukogu valimise kohta Nehatu vallast, Jõelähtme valla kohta andmed puuduvad. Joosep Saat loeb oma brošüüris "Nõukogude võimu kehtestamine Harju maakonnas Oktoobri-

revolutsiooni perioodil¹⁴ üles kõik Harjumaal valitud vallanõukogud, kuid Jõelähtme valla oma selles loetelus ei esine, mis lubab oletada, et Jõelähtme vallas nõukogu moodustamiseni ei jõutudki.

Nehatu vallanõukogu esimene koosolek toimub 9. detsembril 1917. Koosolekul osaleb 12 saadikut. Valitakse 7-liikmeline Täidesaatv Komitee, mille juhatajaks saab Toomas Messer.¹⁵ Nõukogu töö korraldamiseks ja mitmesuguste valla majandusasjade lahendamiseks toimub järgmine koosolek 19. detsembril, kus koosolekust võtab osa 14 saadikut.¹⁶ Otsustatakse:

1. Nehatu valla Tõõrahva Nõukogu tunnistab ennast Eesti Tõõrahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täidesaatva Komitee 24. novembri 1917.a. otsuse põhjal ainukeseks täieõiguslikuks esituseks vallas,
2. Tõõrahva Nõukogu esimeheks valitakse Mart Prohm,
3. moodustatakse toitlus-, majanduse-, hoolekande- ja metsanduse komisjonid. Komisjonide pannakse ülesandeks metsa-asjanduse korraldamine vallaelanikele kätte raiumise kohtade näitamine, eelkõige aga võitlus omavolilise, Tallinna elanike poolt toimetatava jõulukuuskede raiumise vastu.
4. Valitakse komisjon Maardu ühes Kallavere mõisaga ja Saha mõisa üle võtmiseks hiljemalt 25. detsembriks 1917. Samas märgitakse, et Viimsi mõis ühes Haabneeme mõisaga on juba üle võetud.

Maardu mõisa ülevõtmine on nähtavasti toimunud tähtajaks, kuna sellest enam juttu ei ole, Saha mõisas ei ole aga ülevõtmisega teine tulnud. 8. jaanuaril 1918. aastal toimival Nehatu Valla Tõõrahva Nõukogu koosolekul, millest võtab osa 18 saadikut, protokollitakse Saha mõisa ülevõtmise kohta:¹⁷ "Valla

revojuvuoššat periodit. 14. Einn 1912 Hartmann valittu valia-

nuokkand, kuit 1908nna valia on valittu Iestoin el gann,

nie luhap elotada, et 1908nna valia nuokkand nuokkand

el 1908nna.

Kuoin valittu valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1917. Kuoin valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1918nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1919nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1920nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1921nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1922nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1923nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1924nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1925nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1926nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1927nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1928nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1929nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1930nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1931nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1932nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1933nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1934nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1935nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1936nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1937nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1938nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1939nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1940nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

1941nna valittu valittu valittu valittu valittu valittu

Töörakva Nõukogu, tähele pannes, et Saha mõisa töölised enda hulgast sellepärast vist töörakva vanemate nõukogu peale valinud, et neil on asi arusaamatu, ja sellepärast otsustas: Saha mõisa järele komisjon valida, kes Saha mõisa töölistele selle asja ära seletaks ja katsuks seal mõisa töörakva vanemate nõukogu valida, aga kui mõisa töölised teades kangekaelselt selle vastu hakkavad, siis on sellel komisjonil õigus oma nägemise järele Saha mõisa kontrollleerimise järele komisjoni valida. Ülemnimetatud komisjon tuleks viieliikmeline valida, nii et kõik liikmed oleksid valla Töörakva Nõukogu hulgast."

Valitaksegi 5-liikmeline komisjon, kellele tehakse ülesandeks Saha mõis nii ruttu kui võimalik üle võtta. Ühtlasi konstateeritakse, et kõik mõisad peale Saha mõisa on töörakva kätte üle võetud.

Samal koosseisul teeb vallanõukogu veel kaks tähtsat otsust: 1. asutab valla kodanike julgeoleku kaitseks organiserrida r a h v a m i i l i t s a üksused, kellele antakse 20 valla kasutuses olevat kroonu püssi ja 2. tunnistab vajalikuks valla k o h t u t r i b u n a l i loomise. Kohtutribunali moodustatakse 7-liikmelisena ning lisaks sellele 3-liikmeline u u r i m i s e komisjon.

Ka Harjumaa Töörakva Nõukogu Täitevkomitee otsustab alustada tugevamat võitlust teigitimõtlejate vastu. 29. jaanuaril 1918 saadetakse ringkiri maakonna kõigile valdadele, milles tehakse ettepanek kõik abinõud tarvitusele võtta, et kohalikud kontrrevolutsioonilised katsed armutult maha suruda. Seal, kus valgekaartlaste salgad juba on tekkinud, tuleb neist psavõtjad arretereida ja revolutsioonilise kohtu kätte soimetada. Kui kohalikud jõud on nõrgad nende vastu võitlemiseks, tuleb abi saa-

1930-1931. aastal, kui Eesti Vabariik oli veel sõltumatu riik, siis
 Eesti Vabariigi valitsus võttis vastu seaduse, millega määrati
 Eesti Vabariigi valitsuse koosseis. Selle seadusega määrati
 Eesti Vabariigi valitsuseks kolm ministri: siseminister,
 rahandusminister ja välisminister. Sellest ajast alates
 on Eesti Vabariigi valitsuse koosseis muutunud mitu korda.
 Tänapäeval koosneb Eesti Vabariigi valitsus kümnest ministrist.
 Eesti Vabariigi valitsuse peameeskonnas on valitsuse eesotsas
 Eesti Vabariigi valitsuse juhataja, kes vastutab Eesti Vabariigi
 valitsuse tegevuse eest. Eesti Vabariigi valitsuse koosseis
 määratakse ja muudetakse Eesti Vabariigi Riigikogus.

miseks pöörduda Maakonna Täitevkomitee poole.¹⁸

Nehatu Valla Tööraha Nõukogu peab oma viimase koosoleku 18. veebruaril 1918. aastal.¹⁹ Sellel otsustatakse "Iru kindlus^x ühes tema all oleva maaga ja inventariga rahva omanduseks tunnistada. Hävitava töö asemel loovat tööd sisse seada, nimelt maad põlluharimise otstarbeks pruukida, hooned ühistöökodadeks sisse seada, puust materjal kohalike elanikkude hoonete ehitamiseks tarvitada."

Kindluse ülevõtmine jääb teostamata. Lõnapeolt lähenevad Tallinnale Saksa keiserliku sõjaväe osad, viimased kommunistid ja nende käsilased lahkuvad maalt 23. veebruaril 1918.

19. veebruaril 1918 võtab Eesti Maanõukogu Vanemate Kogu vastu Eesti iseseisvuse manifesti, mis kuulutatakse välja 24. v e e b r u a r i l 1918. aastal. Kõrgeim jätkkorraldav võim antakse 3-liikmelise Päästekomitee kätte (koosseis: Konstantin Päts, Konstantin Konik ja Jüri Vilms), kes paneb ametisse Eesti A j u t i s e V a l i t s u s e.

25. veebruaril 1918 saavad Tallinna osimesed Saksa keiserliku sõjaväe üksused. Algab 9 kuud kestnud S a k s a e k u - p a t s i e e n .

^x Iru kindlus kuulus Peeter Suure nimelise merekindluse kindlustatud positsiooni ehituspiirkonda. See oli tohutute mõõtmetega ehitusettevõtte, millega pidi loodama Tallinna ümber kindlustatud vöönd merest mereni, algusega Vähna rannas ja lõpuga Nehatu-Iru mail. Selles vööndis oli võimsaid betoneeritud blindaaže ja laskemoona keldreid, üle 250 km kindlusraudteid, laske- ja jooksurraave. Kindlustusvööndit ehitati aastail 1912 - 1918 ja selle ülesanne oli tõkestada koos Perkkola merekindlusega vaenlase laevad pääs Soome lahe idas-
essa.

18. veebruaril 1918. aastal. 19. veebruaril 1918. aastal.

19. veebruaril 1918. aastal. 20. veebruaril 1918. aastal.

21. veebruaril 1918. aastal. 22. veebruaril 1918. aastal.

23. veebruaril 1918. aastal. 24. veebruaril 1918. aastal.

25. veebruaril 1918. aastal. 26. veebruaril 1918. aastal.

27. veebruaril 1918. aastal. 28. veebruaril 1918. aastal.

29. veebruaril 1918. aastal. 30. veebruaril 1918. aastal.

31. veebruaril 1918. aastal. 1. märtsil 1918. aastal.

2. märtsil 1918. aastal. 3. märtsil 1918. aastal.

4. märtsil 1918. aastal. 5. märtsil 1918. aastal.

6. märtsil 1918. aastal. 7. märtsil 1918. aastal.

8. märtsil 1918. aastal. 9. märtsil 1918. aastal.

10. märtsil 1918. aastal. 11. märtsil 1918. aastal.

12. märtsil 1918. aastal. 13. märtsil 1918. aastal.

14. märtsil 1918. aastal. 15. märtsil 1918. aastal.

16. märtsil 1918. aastal. 17. märtsil 1918. aastal.

18. märtsil 1918. aastal. 19. märtsil 1918. aastal.

Saksa okupatsioonivõimude esimeseks sammuks oli nõukogude võimuorganite peolt kehtestatud korra tühistamine. Juba esimesel Eesti mandrile tungimise päeval, 20. veebruaril 1918, tühistas kindral Kirchbach oma käskkirjaga "kõik revolutsioonilise valitsuse ja tööliste ja soldatite saadikute nõukogu määrused eraomandi natsionaliseerimise kohta";²⁰ mis tähendas natsionaliseeritud mõisate tagasialandmist nende omanikele.

Maakonnad nimetati ümber k r e i s i d e k s, Harju kreisi komandandi rittmeister Dulieri üks esimesi käskke oli: "Kõik kirikumaksud ja õpetaja palgad, mille maksmise aeg juba kätte on jõudnud, tulevad endisel viisil edasi maksta."²¹ Veebruarirevolutsiooni käigus üheks Eestimaa kubermanguks nimetatud ala jaotati taas Eestimaaks, Liivimaaks ja Kuramaaks, mis omakorda jagunesid korpusepiirkondadeks. Okupeeritud Baltimail kuulus üldjuhtimine Saksa S. armee ülemjuhatusel, Eestimaa korpusepiirkonna ülemaks sai kindral Adolf von Seeckendorf.²²

Saksa põhjalikkusega algas nüüd maa paljaks riisumine. Hakati välja vedama teorainet, seadmeid, transpordivahendeid, talumeestelt rekvireeriti nii sõjaväe tarbeks kui ka Saksamaale saatmiseks põllumajandussaadusi sel määral, et kohalikule elanikkonnale jäi ainult minimaalne elatumisvajadus. Eriti raske oli elanikkonna elukord linnades. Suurem osa vabrikuid jäid töötada, töölised kannatasid toidupuuduse all, mitmeid linnalasi asus maale, et kuidagi elatuda. Põllumajandussaaduste vabamüük oli keelatud, linna ei tehtinud midagi viia.

Väga halvad on ka Jõelähtme kihelkonna elanike mälestused saksa okupatsiooniajast 1933. aasta suvel rahvatraditsiooni kogumisel kihelkonnast.²³ Toon neist mõned eredamad näited.

Friedrich Einberg: "Sakslased tulid Tallinnast, võtsid,

mis kätte said. Lasiid sead püssiga maha. Mõisnikud okupatsiooniasjadesse ei seganud."

Karl Proosalik: "Sõdurid esialgu esimese kuuga võtsid, mis kätte said. Meilt viisid 2 koormat heina, pulli ja kartuleid. Vahepeal käisime linnas kaebamas. Pärast ei lubatud enam niimeodi võtta."

Triinu Naerismägi (sündinud 1849. a., elukoht Rebala külas, "Tõnusauna" talus): "Võid ja mune pidi neile viima - 1 nael võid, kahe kana peale lo muna. Nii oli igal ajal oma norm. "Vainu" perest võtsid, kui peremeest kodus polnud, lehma."

Anton Rebane (elukoht Kerilaua külas): "Saksa valitsuse algul Kostivere Dehn tuli Kodaveresse ja tulges rahvale ette oma manifesti. Seal räägiti jäädavast vakitsusest. Sel ajal viidi siit viis meest (Pontus, Rimmel, Heltsmann, Sokk ja Hulja) Viino juurde vangilaagrisse. Need mehed kuulusid 1917. aastal mõisakomiteesse. Peale okupatsiooni tulid nad tagasi."

Johannes Kamm (sündinud 1886.a., elukoht Uuskülas. "Jüri" talus). "Iga asja kohta oli norm, palju pidi viidama. Piima tuli meil 600 teopi viia. Üks ei viinud, hakkas vastu, sellel võeti lehm ära. Iru silla peal oli püssimees, kes iga vankri läbi tuhnis, et midagi linna ei viidaks. Tapsime salaja lehma ja hakkasime linna minema. Sakslastel oli suur päha. Püssimees tuli aga vastu. Panime hobusele kõvasti takka ja minema saime. 9 pauku laskis järele, aga kõik /kaulid/ vingusid kõrvadest mööda. Hea hobune oli."

Ent Saksamaa elanikkond ja sõjavägi olid pikaajalisest ja kannatusterohkest sõjast tüdinud. 9. novembril 1918 vallandus Saksamaal revolutsioon, okupatsioonivõimud pidid Eestist lahkuma. Juba 11. novembril asus siin tegutsema Eesti Ajutine Valitsus, kellele Saksa riigi esindaja A. Winnig andis valitsusfunktsioonid üle Riias 19. novembril 1918. Eestimaa oli vaba!

... and ...

... and ...

... and ...

... and ...

... and ...

... and ...

... and ...

... and ...

6. KOOLIOLUDEST JA JÕELÄHTME KIHELKONNA

KOOLIDEST

6. 1. Kooliolude areng.

Veitluses oma olemasolu eest ja sajandeid kestnud orjuses suutis eesti rahvas säilitada oma iseteadvuse, keele, vanad traditsioonid ja luua omapärase rahvakultuuri, mille saavutusi hindame veel tänapäevalgi. Rahvas elas küll pimedates suitsutaredes, püüdes aga vapralt vaimuvalguse poole. Koolid püüdsid, kuid rahvatahkused anti edasi suusõnal põlvest põlve.

Eesti talurahva üldisele kirjaoskusele pandi alus alles 17. sajandi lõpukümnendel koolivõrguga, mille rajajaks oli Harjumaal Harju-Madise kihelkonnas pastori pojana 1660. aasta paiku sündinud Bengt Gottfried Forselius. Tema algatusel avati 1684. aastal Tartu lähedal Piiskopi mõisas eesti koolmeistrite seminar, kuid pärast asutaja surma 1688. aasta sügisel tormisel Läänemerele seminar suleti. Kuigi kool sai tegutseda lühikest aega, tuli selle kaudu eesti hariduspõlluse hulgaliselt hea ettevalmistusega koolmeistrid.

Pasterid kiitsid Forseliuse seminarist tulnud kõstrite ja koolmeistrite võimeid. Eestimaalt teatas Jõelähtme pastor J. Wilcken 1688. aastal, et Forseliuse saadetud koolmeister õpetanud lugemise selgeks kolme kuuga, kuna varem kulunud selleks 7 - 8 kuud. Ta avaldab vaimustusega loetust, et Eestimaal saab tänu Forseliuse kergema lugemisviisi tarvitusele võtmisele väheste aastate pärast rekken valgustatud kristlasi olema, "kui neid seni on elanud mitme sajandi jooksul."¹

Pastor Wilcken ise paistis silma agara hariduse levitajana. Juba enne Forseliuse koolitegevuse algust oli ta mõisniku loal lasknud Prangli saarel lapsi õpetada naisterahval, kes Tallinnas teenijaks oles oli lugema õppinud. 1688. aasta andmeil oli

J. Wilcken võtnud ühe Forseliuse õpilase endas kostile kiriku juurde kooli pidama, teine õpetas lapsi Viimsi mõisas, kust ta aga mõisniku lahkumisel peatselt piidi lahkama.²

Jõelähtme koolid olid tollal omamoodi haruldusteks, sest 1687/88. aasta talvel töötas Harjumaal ainult 11 kooli, neist 2 Jõelähtmes. Talurahvakoollide asutamine Eestimaaal toimus aeglasemalt kui Liivimaal. Kuigi Eestimaa provintsiarstid (vaimulike kokkutulek) oli 1655. aastal otsustanud igasse kihelkonda ametisse võtta koolmeistri, asutati koolid vaid mõnes üksikus kihelkonnas.³

Koolide levikuks 17. sajandi lõpul andis tuge Rootsi valitsemise püüde harida rahvast kiriklik-protestantlikus vaimus, mispärast Liivimaa kindralkuberner Jacob Juhan Hastfer tegi 1687. aastal kuningaga nimel Liivimaa Maapäevale ettepaneku, et "paganliku pimeduse vastu võitlemiseks" igas kihelkonnas talurahvakoool ehk köstrikool asutataks. Samastuguse otsuse tegi 1690. aastal ka Eestimaa Maapäev.⁴ Koolide arvukamat tekkimist pidurdas aga Eestimaa rüütelkonna vastuseis, mispärast see töö jäi peamiselt edumeelsemate pastorige hooldeks.⁵ Cleasolevad koolidki kiratsesid ja 1697. aastal oli Jõelähtme kihelkonnas vaatamata kahele töötavale koolile ainult 37 lugeja oskajat.⁶

1700. aastal alanud Põhjasõda katkestas kõigi koolide tegevuse.

1720.-ndail aastail algas koolide tegevus uuesti. Jõelähtme naaberkihelkondades Harju-Jaanis ja Jüris alustasid tegevust köstrikoolid, Jõelähtmes oli 1726.-niaks aastaks alustatud õpetamist kiriku juures, kuid siin käis vähe lapsi, eraldi koolimaja puudus.⁷ Koolide asutamine sai erilise hoo 1730.-ndail aastail, kui Maardu ja Jõelähtme kihelkonnas teiste mõisate omanikuks oli

saanud pietisai pooldav kindral Herman Jens von Behn. 1736. aastal rajati von Behni poolt Maardu ja Jägala mõisas 11 külakooli, kus asutamisaastal õppis 218 last. Õpetust andsid lugeda oskavad talupojad, kahes koolis koguni naiskoolmeistrid ("Sibi Tenno tütar Leno Kostiferre rannast" ja "Trino Tempa Anärukse naene" Ruu külast).⁸ 1737. aastal asutas ühe külakooli ka Saha mõisa omanik kapten Gersdorff.⁹

Asutatud koolid töötasid veel 1738/1739. aasta talvel, kuid 1739/1740. aasta talvel külakooli enam ei olnud, sest pea-aegu iga talupoeg õpetavat ise oma pere lapsi lugema, 1745. aasta visitatsioonil protokollis räägitakse neist koolidest juba mineviku vormis. Protokollis märgitakse, et Prangli mõisa omanik on koolmeistrile küll palka maksnud, kuid lapsed olnud liiga sõna-kulmatud. 1748. aastaks polnud kihelkonda enam ühtki mõisa-ega külakooli alles jäänud-¹⁰ õhuliseks õpetamise viisiks jäi endiselt koduõpetus, millele oli mitmes kihelkonnas pandud alus juba 1720.-ndail aastail. Õpetamise tulemusi kontrolliti kodukatsustel ja leeris.

Jõelähtme kihelkonna koolide kohta 1730.-ndail aastail on andnud lähivõlvaste koguduse pastor Oscar Tomberg 1912. aastal ilmunud raamatukeses "Tagasihvaade Jõelähtme koguduse mõõdaläinud aegade peale". Mis nüüdseks on muutunud harulduseks ja mispärast peaaegu vajalikuks selle 18igü raamatust uuesti päevavalgele tuua.

Oscar Tomberg kirjutab (lk. 15 - 16):

"Koolisid vanemal ajal siin kihelkonnas ei olnud. Seepärast on õpetaja Wrede niihästi kahtlil pealt kui ka laste loetamistel vanemaid manitsenud, et nemad oma lapsi kodu ise õpetaksid ehk teistes külates niiguguste läbi, kes lugeda oskasivad, õpetada laseksivad. Isikranis usin oli sellise õpetis ühe poolakas nimega Sino, kes suvel Jaakülas karjas käis; tema õpetas Joa,

Koila ja teiste külade lapsi, kes ümbruses elasivad. Nõnda kasvatas nende arv, kes lugeda oskasivad, jõudsayti ja 1738. aastal oli nende arv, kes lugeda mõistsivad, üsna suur. Loetamistel ja haigete juures käimistel on siis õpetaja lapsi läbi katsunud ja neid juhendanud, kuida nemad jumala juurde võivad tulla. Kui esimene kõster siia ametisse oli tulnud, seadis õpetaja Wrede, et talu lapsed talve ajal tema poolt lugema ja palvet tegema õpetatud saaks. Nõnda läks see kooliagi väikselt edasi. Pärast on siis õpetaja palve peale kindral v. Bohm kooli asja lahendanud. Igas külas Maardu ja Jägala vallas sai üks talumees selleks valitud, kes lapsi talve ajal pidi õpetama lugema ja palvet tegema. Aastal 1736 hakati selle kooli tööga peale õpetaja Strengi ajal. Esimeste koolmeistrite nimed olgu siia nimetatud (selleaegses kirjavahetuses):

1. Lauri Joani Weigmes Mikkel Martult	- 12 last,
2. Neoretza Petri Poeg Hans Rootsi-Kallaveres ja Kurre küllas	- 18 "
3. Seppa Hans Poeg Jean Uest küllast	- 22 "
4. Sõise Hans Rebbalast	- 31 "
5. Prantzi Thomas Jõusust	- 8 "
6. Mikko Tomas Joalt	- 20 "
7. Liva Jaan Koilast	- 16 "
8. Karre Mikkel Parrasmäelt	- 22 "
9. Sibi Tenno tüttar Leno Kostiferre Rannast	- 17 "
10. Trino Tempa Andrukse naine Ruküllast	- 22 "
11. Polli Jürri Ma-Kallaverrest	- 30 "

1737. aastal on Saha herra kapten v. Gersdorff Saha külas Jumala auks ja vaeste talumeeste hingse õnnistuseks kooli asutanud; koolmeistriks oli Onni Abraham ja temal oli 8 koolilast.

1738. aastal kohe pärast Mardi päeva algasivad jälle küla koolid. Lühikatsuniselt leidis õpetaja, et suuremad laste seas kaunis hästi käsiraamatust lugeda oskasivad ja jaolt ka katekismuse küsimisi ja kostmisi mõistsivad; mõned olid ka salmisi ja kiriku laulusid pähe õppinud.

Maarjapäeval 1739.a. on Maarju herra v. Bohn Maarju koolilapsed läbi katsunud; koolilapsed said kõik lõuna ajal keha kinnitust ja usinamad raha kingitust, teistele õppimise kratuseks. See oli koolide hakatus meie kihelkonnas."

Nagu eespool märgitud, seikus Jõelähtme kihelkonna koolide tegevus pärast 1740.-ndat aastat.

1762. aastal asus Venemaa tsaaritsoonile Katarina II, kes vähemalt esialgu oli Lääne-Euroopa valgustusaja mõju all ning sellest tingituna pööras tähelepanu ka Baltimaade haridusoludele. Liivimaa kindralkuberner G. Browne andis 18. aprillil 1765, taginud, Maapäeva etvusele, 13 punktist koostava patendi talupoegade kooliõpetuse asjus, 2. märtsil 1766 pööras Eestimaa provintsiakonsistorium Eestimaa rüütelkonna poole, et saada teada suhtumisest G. Browne'i patendisse, kuid rüütelkond vastas, et koolide plaanipärane asutamine ei ole võimalik, sest rüütelkond ei soovi võtta nende ülalpidamise kulusid enda kanda.¹¹ Ent 1780.-ndail aastail hakkas mõnede valgustusideedest mõjustatud mõisnike ja pastorate-ratsionalistide eestvõttei koolide asi jälle liikuma ning 1786/87. aasta talvel töötas Jõelähtme kihelkonnas jälle 1 kihelkonna ja 8 küla- ja mõisakooli.¹² 1787/88. talveks oli aga kihelkonna koolide arv langenud ja kihelkonnas töötas ainult 4 külakooli.

1890.-ndail aastail vähenes koolide arv veelgi. Lisaks üldisele reaktsiooniletabas 1786. aastal Eesti- ja Liivimaa halbade

ilmade tõttu paariasastane viljalkaldus, järgnevid nälg ja hai-
gused. Pärast Paul I troonile asumist süütelkonnalt koolide ülal-
pidamist ei nõutud. 1799- ja 1800. aastail jõrgnes jälle uus
ikaldus, hulk koole jäeti seisma, talurahva laste õpetamise
põhivormiks kujunes koduõpetus.¹³ Jõelähtme kihelkonna 1736-1739.
aastate tihe koolivõrk oli 18/19. sajandi te vahetuseks ahenenud
hoopis kitsaks. Aastal 1803 töötas kihelkonnas ainult 2 kooli.¹⁴
Koolides õpetati lastele peamiselt lugemist ja usuõpetust, kir-
jutamisõppuse laiemat levimist takistas asjaolu, et ^{seadki} osanud kõik
koolmeistrid isegi.

Aleksander I võimuseletulekuga (1801.a.) kasvas valitsuses
reformisõbralike ringkondade mõju. 1802. aastal asutati Rahva-
hariduse Ministöörium, kelle poolt töötati välja ja kehtestati
24. jaanuaril 1803. aastal "Rahvahariduse esialgsed eeskirjad",
millega määrati kindlaks neli koolitüüpi: ülikool, gümnaasium,
kreiskool ja kihelkonnakool. Rahvakoolide võrk Eestimaal jäi
siiski ainult kavatsuseks.¹⁵

Nagu konsistööriumi andmeid selgub, töötasid 1817. aas-
tal mitmed koolid siiski edukalt. Harjumaalt pälvivad tähele-
panu Jõelähtme kihelkonna külakoolid Kostiveres, Jägalas, Rummus
ja Maaräas kaks kooli.¹⁶ 1825. aastaks oli koolide arv veelgi
vähemaks jäänud, kusjuures enamik Harjumaal koolidest töötas
Jõelähtme kihelkonnas. Külakoolide arvu peegeldab järgnev tabel.¹⁷

	1800	1805	1810	1815	1820	1825
Harju maakond	3	5	7	7	6	6
Jõelähtme kihelkond	2	3	4	5	4	3

Tabel näitab, et 25 aasta jooksul on Jõelähtme kihelkonna

koolide arv moodustanud vaadeldaval perioodil rohkem kui poole Harju maakonna koolide arvust, mistõttu Jõelähtme kihelkonda võib pidada selles ajaliselt valgustatuimaks kihelkonnaks Harjumaal.

1830.-ndail aastail toimus Põhja-Eesti mõisamajanduses otsustavaid muudatusi: põllumajanduses hakati üle minema kolmevälja-süsteemile, külvikorda võeti ristik ja kartul, laiendati lambakasvatust merinotõu lammaste importimisega jne. Nii mõisas kui talus vajati rohkem kooliharidusega inimesi. Hariduse andmine kujunes mõõdapääsmatuks vajaduseks, sest 1820.-ndail aastail küllaltki edukalt rakendatud rändõpetajate tegevus ei olnud siiski andnud soovitud tulemusi.

Ent koolide arv esialgu ei tõuse, Jõelähtme kihelkonnas isegi langeb. 1835. aastal on Harjumaa ja Jõelähtme kihelkonnas kooli ja neis õpilasi:

	Kooli	Õ p i l a s i		
		Poisse	Tüdrukuid	Kokku
Harju maakond	5	32	17	48
Jõelähtme kihelkond	2	8	11	19

Meeutade 1736. aastat, mil Jõelähtme kihelkonna koolides õppis 218 õpilast näeme, kui ükskõikselt oli Eestimaa rüütelkond, kellele oli pandud koolide ülalpidamise kohustus, oli oma ülesandesse suhtunud. 100 aasta jooksul oli ühe kihelkonna koolide arv langenud 11-lt 2-le, õpilaste arv 218-lt 19-le, vähenemine seega rohkem kui kümne kordne (õpilaste osas). Pilt pidanuks olema vastupidine.

Koolide juurdekasv algas uuesti 1830.-ndate aastate teisest

poolest ning 1860.-ndail aastail tuli lugemise õpetuse juurde ka veel kirjutamine ja rekondamine. Neist aastast alates jagunesid õpilased vallakoolides kolme rühma:¹⁸

- I rühm: kodukooli ehk nähtajad lapsed, kes õppisid veermist ja katekismust ja keda kontrollis koolmeister;
- II rühm: pärisool ehk põhikool, mis algas koolis 10-aastaselt ja kestis üks-kaks talve;
- III rühm: kordajad lapsed, kes olid põhikooli lõpetanud ja käisid korra või kaks kuus õpitut kordamas.

1867. aastal andis Rootsimaa Ülem-maakoollanget välja "Seadmisel ma-koolide pärast Tallinnamaal", millega püstitati täpsemalt koolmeisterile esitatavad nõuded ja õppetöö korraldus.¹⁹

1867. aasta kooliseadus nõudis, et iga laps peab "kümnest kuni kolateistkümnest aastast kõige vähemalt 2 - 3 talve koolis käima. 1872/73. aastal algas valdavalt üleminek 3-aastasele õppeajale.²⁰ Siitpeale muutub õpilaste osavõtt koolitööst massiliseks ning Harjumaa koolide õpilaste dünaamika näeb 40 aasta jooksul välja järgnev:²¹

	1845	1850	1855	1860	1865	1870	1875	1880	1885
Õpilasi Harjumaa koolides	308	151	242	466	1209	2391	4402	3864	4640

Tabel näitab, et 40 aasta jooksul oli Harju maakonna koolide arv suurenenud 15-kordseks, omati oli õpilaste kui ka koolide arv kihelkonniti väga erinev. 1863. aastal saatis Õpetatud Eesti Selts laiali ankeetlehed, milles paluti vastuseid 12-le küsimusele kihelkonna koolide kohta. Jõelähtme kihelkonnast vastust ei tulnud, sest sellel aastal kihelkonnas enam kooli ei olnud, kuigi järgnevad andmed näitavad, et tollal pidanuks kihelkonnas töötama kolm külakooli.

Esitan järgnevalt andmed Jõelähtme kihelkonnas pikemat aega

tegutsenud külakoolide kohta L. Aareseni uurimuse "Eesti rahva-
koolide võrk 19. sajandil" järgi²², kus algallikaiks on olnud
Eesti Ajalooarhiivis Tartus olevad ürikud.

Jüelähtme kihelkonna koolid

K o o l	Asutamise aasta	Kasutatud allikas
1. Kure	1834	Eesti Ajalooarhiiv, f.1187,n.2, s.503; 10,1.9
2. Saunja	1834	- sealsamas - 1. 9
3. Jüelähtme	1851	- sealsamas - f11197,n.2,s.517;10,1.64
4. Randvere	1864	O. Temberg. "Tagasivaade...
5. Jägala	1864	Eesti Ajalooarhiiv, f.1187,n.2,s.535: 12, 1. 24
7. Hülglise	1865	-sealsamas - f, 854, n, 1, s.1933,1.15
8. Kostivere	1866	- sealsamas - 1. 20
9. Nehatu	1866	- sealsamas - 1. 20
10. Prangli	1869	Eesti Ajalooarhiiv, f.1187,n.2,s.544, : 5, 1. 178
11. Paju	1870	- sealsamas - 1. 180

Küla- ehk vallakoolide olukorda tõi suure muutuse 1866.
aastal kehtestatud vallakogukonna seadus, mille kohaselt läks
koolimajade ehitamine ja koolmeistri te palga maksmine mõisalt üle
vallale, küll aga pidi mõis andma koolimaa ja ehituspalgid kooli-
maja ehitamiseks maksuta.²³

Õppeainete ring hakkas laienema. Lugemisele, kirjutamisele,
piiblimeele ja katekismusele kasutati kalligraafia, rehkendamise
ja geograafia, varsti ka vene keel, mille õpetamise alustamist
nõudis 1875. aasta kooliseadus viie aasta jooksul.

Esialgsele vene keele õpetamisele järgnes varsti v e n e s -
t a m i n e hoopis laiemal rindel. Aleksander III valitsemise

ajal (1881 - 1894) muutus see otse valitsuse programmiks: ametiasutised korraldati ümber, allutati nad vene ametnikele ning pandi kehtima vene keel nii ametiasutistes kui koolides. Maakool oli keelatud mitte ainult õppeainena, vaid ka õpilaste omavahelise suhtlemiskeelena keelatud ja isegi koduteel. Koolmeistrid aga, kes vene keelt ei mõistnud, pidid oma ameti maha panema. See range kord nõrgenes mõnevõrra pärast 1905. aasta revolutsiooni, mil lubati asutada ka mõni eesti õppekeelega kool, jäi üldjoontes püsima aga kuni 1917. aastani.

Venestamise kohta on märkmeid ka mitmelt Jõelähtme kihelkonna elanikult 1933. aasta suvel kirja pandust.²⁴

Jaak Kütt (sündinud 1859.a. elukoht Manniva "Jüri" talus): "Vene ajal tuli koolis vene keelt õppida. Mõned, kes olid targemad, said palju abi. Nad said lõppeks juba koolmeistri taga vähe rääkida. Lollimad aga ei saanud midagi selgeks."

Jaak Päll (sündinud 1864.a. Rammu asulast): "Venestusajast ei saanud me suurt aru midagi. Ainult lapse õppuse võttis seisma. Mina olen vana mees, aga oskan paremini rehkendada kui selleaegsed kooliõpetajad."

Mihkel Roos (sündinud 1845. a. Saunjast): "Meil oli seda venestust nii palju näha, et kooliõpetajatest, kes vene keelt ei osanud, said mitmeid lahti. Maakohtus sai ikka eesti keelt rääkida."

18. jaanuaril 1911. aastal teostati ülevenemaaline algkoolide loendus, millest saame lähemaid andmeid sellel päeval Jõelähtme kihelkonnas töötanud koolide kohta. Esitan andmed järgnevas tabelis.²⁵

Jüürlähtme kihelkonna koolid 18. jaanuaril 1911. aastal

Kool	Asutam. aasta	Kooli- maja ehitat.	Õpilaste arv	Kooliõpetaja nimi	Vanus aastat	Aasta- palk rubla
Viimsi vallakool	1869	1895	77	Matvei Volmer	38	160
Prangli "	1880	?	40	August Kenno	21	100
Nehatu	1867	1867	53	Friedrich Einberg	37	205
Saha-Jalajase	1875	1875	54	Jüri Bergmann Jüri Kumann	22 34	220 140
Kostivere-Roela	1865	1901	36	Eduard Einpaul	27	185
Kodasuu	1867	?	28	Johannes Kaasik	27	170
Kostivere	1865	1884	28	Voldemar Andevai	22	160
Maardu-Kallisvere	1868	1884	50	Aleksander Ketman	29	245
Maardu-Randvere	1860	1876	74	Jakob Kivikas	35	234
Rummu-Nõmme	1899	1899	25	Ludvig Vaher	22	130
Rummu-Sauga	?	1905	34	Jakob Salla	32	171
Saha	1868	1868	30	Jaak Bleimann	32	185
Jägala	1862	1891	30	Villem Roots	32	195
Kostivere õigeusu abikool	1863	?	20	Jaan Orgusear	22	100

Enamik õpetajaid elasid kas linna- või ministeeriumikooli hariduse, mõned on õppinud 2 - 3 aastat gümnaasiumis. 15 õpetaja hulgas ei ole ühtki spetsiaalse, seminari haridusega õpetajat. Õpetaja aastapalk kõigub 100 kuni 245 rubla vahemal, kusjuures jääb selgusetuks, millest palga suurus ehenes. On ju vahed küllaltki suured. Õpilaste arvuga ei saanud seotud olla, sest näiteks sai 54 õpilasega Saha-Jalajase algkooli õpetaja palka 140 rubla, Saha algkooli õpetaja aga 30 õpilasega koolis 185 rubla.

Jõelähtme kihelkonna koolilolude kohta on olnud üht-teist jutustada ka vanemal elanikel 1933. aasta rahvatraditsiooni üleskirjutamisel. Laskem kõnelda mõnel neistki. ²⁶

Kaarel Kliit (sündinud 1859.a. Saha "Mardi" talust):

"Saha koolmeistriks oli Kristjan Reits, siis tuli üks Pümann. Mina käisin koolis tema ajal. Koolid üldse hakkasid siin siis, kui ma 12 aastane olin. Vanem vend jäi koolis käimata."

Juhan Sepp (sündinud 1871.a. elukoht Saha-Loo külas "Onni"

talus): "Maja, kus vanasti oli sahakool, on nüüd varemais. Koolimaja ehitatud 60 aasta eest, kui kool hakkas, kõrtsist ümber. Minu ajal oli kooliõpetajaks Meier. Oli rahvamees. Ennem seda oli neid kolm tükki: esimene oli Kiikajoon, teine Volper ja siis Reits. Pärast Pümanni oli Fleimann, siis Proosalik, siis Floompuu. Kui maja nii vanaks läks, et enam ei võinud sisse minna, oli kool peale Fleimanni ühe talve "Lutika" talus. Sealt viidi ta 1920. aastal Maardu mõisa."

Joosep Eplik (sündinud 1894. aastal, Jõelähtme algkooli

juhataja): "Vanasti asus Jõelähtme kool Kestiveres. See kool asutati seal 1875. aastal. Jõelähtme koolimaja teodi ära Irust, kus ta oli õhvitseride söögisaaliks."

Tõnu Kreek (sündinud 1850.a., elukoht Vandjala (Vene) külas,

"Kreegi" saunas): "Minu ajal kooli ei olnud. Kui 16 aastane olin, siis alles hakkas. Ei ma kirjutada eska. Niipelju, kui ema lugema õpetas, sellega pean olema."

Maardu algkooli kroonikaraamatust (1933.a.): "Saha külas

olnud kaks kõrtsi: Loo ja Vadioja. Loo kõrts seisnud tühjana. 1867 kinkis Saha mõisahärra von Clodt selle ühe kahepäeva suuruse maaga (12 tiinu) koolile. 1868 sai uus koolimaja sisse ünnistatud.

Nagu eeltoodud tabeleist ja elanike jutustustest selgub, ei ühtu nii ametlikes andmeis kui suulises teates mitmete koolide asutamise ja koolimajade ehitamise aastad enamvähel. See lahkuminek tuleneb peamiselt sellest, et ametlikes andmeis on mõnel juhul märgitud kooli asutamise, teisel juhul aga kooli esmakorrase nimetamise aasta ürikuist. Inimälu aga ei tarvitse kunagi olla absoluutselt kindel aasta-arvudes, sest inimälu on kahjuks ekslik.

Loe kõrtsi asemele ehitatud koolist, millest Juhan Sepp on rääkinud 1933. aastal, on kirjutanud ka O. Tomberg oma siintsiteeritud raamatukeses ning need andmed ühtuvad nii Juhan Sepa kui ka Maardu algkooli kroonikaraamatu andmetega. Juhan Sepa järglased elavad veel praegu "Onni" talus ning Ants Sepa isiklikus valduses on "Saka Keli protokollid raamat" ning "Päeva raamat", milles on sissekanneid alates 1870. aastast. Pärvaraamatu sissekanneist näeme, et koolis on kehtinud väga range kord. Peaaegu iga nädalal on käinud kooli elakorda "katsumas" kas vallatalitaja, kiriku vöörmünder või kooli vöörmünder. Mõnikord on nad olnud koolimajas isegi ühel ja samal ajal. Näide:

11. veebruaril 1875. aastal kantakse protokollid: "11-mal veebruaril oli valla-kooli kohus koos nende laste pärast, keda sügise kooli vastu ei saanud võetud: neid sai loetud ja olid oskamata, siis mõistis valla-kooli kohus, et vanemad peavad 50 kop. lapse pealt maksa, neid oli 2 last, teine sai hirmu (peksa - J. P.), kes mitte midagi ei mõistnud, aga teine mõistis vähe lugeda." Protokollile kirjutavad alla:

tallitaja Mart Sepp

kiriku vöörmünder Jüri Sepp
kooli vöörmünder Jaan Murru

Kõik kolm ametmeest on kontrollinud õpilaste õppeedukust ja neid puudulike teadmiste ja oskuste puhul isegi karistanud, ise aga teevad protokollile allkirja asemel kolm risti, sest neil endil pole olnud õnne veel koolitarkust "nuusutada" ega kirjutsmist selgeks õppida.

Üldise tundub, et tollal on vitsahirmuga mitte ainult Saha koolis, vaid mujalgi, olnud ühena "helded". Saha külakoolis on üks üleannetu poiss, Jüri Väly (küllap Väli - J. P.) saanud selle taolist õpetust 1875. aasta detsembris, 1876. aasta veebruaris, märtsis ja jaanuaris ning järgmise aasta jaanuaris ja veebruaris on talle jälle "hirmu pakutud". Tunneb, et Jüri Väly puhul on tegevist Saha küla Joesey Tootsi taolise õpilasega, kelle pattude register koosneb sellest, et ta "ei osand lugeda", "ei osand jälle lugeda", "oli tumm õppimise peale", "ta on teisi lönud", "täkiä õppimata jätnud", "õpetajale vastu hakanud" jne, jne. Ikka ja jälle on talle "hirmu pakutud". Kahjuks puuduvad andmed selle kohta, missugune mees Jürist selle ohtra "õpetamise" peale välja kasvas.

Olgu muide märgitud, et karistamisviiseid polenud kangeltski nii ühekülgsed nagu kasutati Jüri puhul. Naaberkihelkonna Harju-Jaani Anija koolist on teada, et veel eelmise sajandi lõpupoolel on kasutusel olnud karistusviisid:²⁷

1. söömata jätmine,
2. ühel jalal seismine,
3. vitstega käte peale löömine,
4. joonlauaga peopesa löömine,
5. vitstega ikkuuhtluse andmine.

Vallakoolide tegevuse juhtimiseks ja järelvalveks oli määratud kindel kord. Tallinna Linnaarhiivis leidub Habersti

algkooli fonditoimikus säilik 1876. aasta veebruarist,²⁸ kus on toodud "Lühike teadus wellest, mis koolivanemate amet ja kohus on." Selles öeldakse: "Iga valla koolil on oma valla-kooli kohus. Selle liikmed on valla tallitaja, kooli wöörmünder ja kiriku wöörmünder. (Protokollil valmistaja on koolmeister)"

Koolikehtu ülesanded loetakse üles kaheteistkümnes punktis, millistest võib kokkuvõtlikult märkida: koolihooned olgu korras, enne koolitulekut saagu lapsed kodusõpetust, et nad kolm talvet koolis käiksid ja ilma asjata ei puudaks, et nad veel pärast kooli lõpetamist kuni leerini seatud päevadel koolis käiksid õpitut korraas, et lapsed suvelgi teatud päevadel kooli tuleksid, et vaesed lapsed ei jääks koolitamata, et laisad ja üleannetunud saaksid karistatud, et koolmeister palga kätte saaks, et ahju-küttest puudust ei tuleks, samuti silmavalgusest ja muust ja et koolivanemad kuulaksid järele, "kui kooli pärast kelligil rääkimist on". Ning lõpetuseks: "Sellepärast peavad enne nimetatud kooli-vanemad, kooliwöörmünder igas nädalas, teised nädala takka koolimajas käima ja kõik üle vaatama ja seda kooli protokollil üles panema." "Lühike teadus" lõpeb märkega: "Lastewanematele, et nemad oma poolt koolivanematele võiksid abiks olla, annab seda teada E. Baron Maydell." (Alkiri ja selle all - EEstimaa ülem kooli kohus").

Sellest ettekirjutusest on koolides rangelt kinni peetud, vajalikku kontrolli teostatud ning kontrolli tulemusel ka protokollidesse kantud.

6. 2. Lisamärkeid Jüelähtne kihelkonna koolidest.

Harju Maavalitsuse Hariduseosakond päris 1926. aasta sügisel maakonna koolidelt ajaloolisi andmeid nende kohta ning enamik algkooli on ka vastused saatnud. Need on säilitamisel Tallinna

Linnaarhiivis Harju Maavalitsuse Haridusosakonna fondis nr. 834, nimistu nr. 4, säilik nr. 967. Selles leidub andmeid ka Jüelähtme kihelkonna koolide kohta, millest järgnevalt teon olulisemaid väljavõtteid lisaks seni esitatud andmeile kihelkonna koolide osas.

29

K o s t i v e r e algkoolis on novembris 1925 tšõtanud koolijuhatajana Joosep Eplik, kes Haridusosakonnale 20. novembri 1925. aasta kirjas on Jüelähtme kihelkonna koolide kohta juhtinud tähelepanu pastor O. Tembergi 1912. aastal ilmunud raamatule "Tagasivaade Jüelähtme koguduse mõõdaläinud aegade peale", kuid lisab ka omalt poolt täiendavaid märkmeid. Neude kohaselt on Kostivere algkool asutatud 1864. aastal asukohaga Parasmae külas, vallamajast 2 km kaugusel. Koolikrundi suurus 20 tiinu. Koolimaja ehitusaastana märgib ta 1855. aasta, kooli tegelikuks asutamisajaks peab aga 1736.-ndat aastat.

J. Epliku andmed tunduvad mitte päris täpseina ning on võrdlemisi puudulikud. Heepis paremad ja täpsemad andmed Kostivere algkooli kohta pärinevad 16. jaanuarist 1926 Jüelähtme koguduse kõstrilt, endiselt Kostivere kooliõpetajalt Hans Jackumbergilt,³⁰ kelle jutustusest teon järgnevalt olulisema osa, kuna see peegeldab koolielusid terves Jüelähtme kihelkonnas.

H. Jackumberg jutustab: "1736 - 1737. aastail asutatud koolid ei pääsinud Jüelähtmes kuigi kaua, Millal nad just soikusid, ei tea, mäletan aga isiklikult, et 1864. aastal need koolid ei tšõtanud.

Kostivere algkooli asutamise ajaks tuleb lugeda aasta 1867, mil koolimaja valmis sai, sisse õnnistati ja koolitšõõ algas. Enne seda, kirikuõpetaja Kortmanni ajal, peeti kooli kiriku juures, kus kõster õpetajaks oli. Kiriku juures oli õpetus alanud 1860. aastal. Opilasi oli siis 10 - 20 õmber.

Kestivere kooli esimene õpetaja Hans Siimberg oli enne rätsep. Tema kohta on ta võistleja Kikajon Maardust ajalehes kirjutanud, et H. Siimberg olla eksami nõela ja pressreua peale teinud. H. Siimberg oli ametis kolm aastat. Temale järgnes Jõrjen, kellel oli haridust rohkem ja kes oli ametis kaks aastat. Jõrjenile järgnes Hans Jackuaberg, kes oli lõpetanud linna-algkooli ja kes oli ametis seitse aastat.

Kooliõpetus kestis kella 9.00 - 16.00-ni. Üks tund oli vaheaega. Täpset tunnikava polnud. Kihelkonna koolivalitsus koos kirikuõpetajaga seadsid kava kokku. Igapäev oli tingimata usuõpetus. Oli ka laulmine, kuid mittesunäuslik. Õpetati veel eesti keelt, ilukirja, rehkendust ja geograafiat. Vabatahtlikult õpiti ka saksa keelt, vene keel polnud esimestel aastatel veel sunduslik, see tuli hiljem.

Kooli asutamisega algas koolikohustus. Alustada tuli 10-aastaselt. Kohustus kestis kolm talve - oktoobrist aprillini. Pärast kooli lõpetamist tuli kalla koolis veel esmaspäeviti kuni leerini. Kaugemalt pärit õpilased olid õigesti koolimajas. Õpilasi karistati ka ihuauktlusega.

Hans Jackuabergi järel on koolmeistriks elanud Madis Söötman, Tamberg, Palm ja Roots.

Vanim märge Kestivere kooli protokolliraamatust pärinevat 8. veebruarist 1875, mil koolivanem on käinud kooli vaatamas ning teinud protokollile alla kolm risti. Kooli on käinud katsumas ka koolirevident krahv A. Rehbinder, Kodavere mõisa omanik.

15. oktoobri 1876. aasta kontrollimisel on koolist puudunud 4 last, neist kolm kodus haiged, üks poiss - Jaan Tomingas - on aga oma ütlemist nõõda kodust ära jooksnud. Kuna pois on olnud veel 6.-novembril koju tulemata, "sai nõuks võetud ajalehetes üles panna ja nende abi küübi paluda, kes tehaast teaks,

koolivanematele teada annaks, et siis niisugune vallatu laps saaks ometi kätte saadud ja parema heolega tema järele vaadatud."

Jaak Tomingas saadakse kuidagi kätte, pole teada, kas ta ilmus koju vabatahtlikult või sunnikorras, ja 18. detsembril 1876 mõistab Kestivere valla koelikohtus: "Jaak Tomingas, kes oli kätte saadud ja kooli toodud, sai oma vallatu tee pärast 15 hoop viitva ja peale selle manitsetud, et mitte enam niisugust koetust teha ei võtaks."

Kestivere kool viidi Eesti Vabariigi algusaastail üle Jõelähtmesse ning Jõelähtme algkooli asutamissajaks loetakse 1923. aastat. Koolimajaks on toodud sõjaväe barakk Irust. Kooliõpetajana on Jõelähtme algkoolis tegutsenud:

1919 - 1921.a. - Johannes Proosalik

1921/22. õppeaastal - K. Johanson

1922. - 1925.a. - E. Rakfeldt

alates 1926. aastast koolijuhatajana-õpetajana
Joosep Eplik.

Koolil oli maad (koos vallasektetäri maaga) 31,55 hektarit.

1925. aastal on Jõelähtme algkooli õppetöö toimunud killustatult mitmes majas:

- I komplekt endises Jägala koolimajas,
- II " Jõe vabriku saalis,
- III " õpetaja J. Epliku korteris,
- IV " Jõelähtme algkoolimaja klassiruumis.

Endine Jägala koolimaja on ehitatud 1891. aastal, Jõe vabriku saal 1921. aastal.

1924/25. õppeaastal on Jõelähtme algkoolis õpilasi 159, neist poisse 80 ja tütarlapsi 79. Õpetajaid on elanud neli.

Kestivere mõisa piirkonnas areneb veel teinegi kool - kreeka-katoliku õigeusu kool vene rahvusest elanikele. Selle kooli

kohta kirjutab ajaleht "Virulane" 23. juunil 1885. aastal:
"Kostivere vallas hakatavat, kuida "Valgus" teatab, vene usuliste
tervis uut koolimaja ehitama, milleks kroonu poolt 2000 rubla
antud." Koolimaja ehitamine on toimunud väga kiirest, sest juba
paari kuu pärast, täpsemalt 3. septembril 1885 võib "Virulane"
teatada uue koolimaja ünnistamisest: "Kostivere vallas, Tallinna
lähedal, ünnistati uus kreeka õigeusu koolimaja sisse, mis kõigi-
ti ilusti ja uuema aja tarviduse järele olla ehitatud. Riia linna
Baltiaaia kooli nõukogu olla koolimaja ehitamise kapitali - 2500
rubla - vallale hankinud ja Aruküla preestri härra Janson'i kooli
ja abi läbi saanud asi nii kaugele toimetatud, et maja ehitatud.
Ka koolmeistri palga maksvat kroonu ja maja valgustamine, kütmine
ja vaesematele lastele raamatud ning muud koolitarvitused aures-
tavad kooli põhjuskapitali rahaga, nii et rahval selle kooli üles-
pidamine vähemasti kulu ei too. Maja ünnistamist olnud toimetamas
Tallinna ülespreester härra Tiisik ja Aruküla preester härra
Janson. Maja olnud üliilusasti ehitatud, ünnistamise kõned kau-
nid ja peale selle kõlanud ünnistamise juures ka mõned koori-
laulud. Nõnda leiame "Eesti Postimehest" ühest pikast kirjast."

Neeme algkooli juhataja J. Grünthal teatab 11. detsemb-
ril 1926.a. Harju Maavalitsuse Haridusosakonnale:³⁶ "Kool on asu-
tatud Neeme külla 1897. aastal ja kooli peeti "Mardi" pere kambris
õpetajaks oli Einmann või Kimann. Järgmisel aastal kool seisis,
seismise põhjused teadmata. 1899. aastal ehitati Neeme külla kooli
maja, ehitusmaterjali andis Kedasoo mõisa pärishärra krahv A. Reh-
binder. Koolimaja ünnistamine toimus 25. oktoobril 1899. aastal
Jõelähtme kirikuõpetaja Oskar Tombergi poolt.

Esimene õpetaja selles majas oli Talbak, kes töötas sellel
kohal 1904. aastani. Ta andis kooli ja kooli inventari üle Kivi-
kasele, kes lahkus 7. mail 1907.

Kivikasele järgneid kooliõpetaja kehal:

Kentmann - 1908. aasta novembrini,
Vaher - 15. oktoobrini 1911.a.,
Mein - 1915. aasta kevadeni,
Roosileht - 1916.a.,
Kagovera - 1917 - 1918.a.
Vandel - 1919.a.

Kool töötas kogu aja kolme jaoskonnaga.

J. Grünthal märgib kirja lõpus: "Täpsemaid andmeid ei saa.

Päevaraamatud on kadunud või hävitatud, samuti ka suurem osa inventarist. Minu siiatulekul leidsin eest ainult purustatud ukseid-aknad, katkise katuse ja põrandal haisva veeloigu."

Harju Maakoolivalitsuse eotab 13. jaanuari 1926.a. kirjaga veel ajaloo uurimise jätkamist, kuna senised andmed leitakse olevat juhuslikud ning arhiivandmetega tõestamata. J. Grünthal vastab kirjaga 15. jaanuaril 1926 (l. 183): "Juhuslikku midagi ei ole. Andmed sain kirikuõpetajalt, nagu siinjuures olevast teatest näete. Vallavalitsuse andmetega ei olnud midagi peale hakata. Vanematelt inimestelt sain nii palju teada, et mõni asi oli enne laata ja mõni asi peale laata, või enne või pärast mõne Jussi pulmi - ja see oli kõik. Millal keegi õpetaja kooli inventari ära andis, seda leidsin vanast katkikistud kooli inventariraamatust."

Kirjale juurde lisatud kirikuõpetaja O. Tembergi teatis on peasegu sama üldisõnaline kui vanematelt inimestelt saadud andmed. Ta soovib lugeda täpsemaid andmeid enda kirjutatud raamatust "Tagasivaade ..."

J ä g a l a algkool (l. 186) on koolijuhataja teate järgi asutatud 1864. aastal, koolimaja ehitatud 1891. aastal, koolimaa suurus 0,3 tiinu. Asukoht Jõa külas. 1923(24. õppeaastal õpilasi 99, neist poisse 57, tütarlapsi 42. 1923/24, õppeaastast

1919. gada sākumā izveidots...

1920. gada sākumā...

1921. gada sākumā...

1922. gada sākumā...

1923. gada sākumā...

1924. gada sākumā...

1925. gada sākumā...

1926. gada sākumā...

1927. gada sākumā...

1928. gada sākumā...

1929. gada sākumā...

1930. gada sākumā...

1931. gada sākumā...

1932. gada sākumā...

1933. gada sākumā...

1934. gada sākumā...

1935. gada sākumā...

1936. gada sākumā...

1937. gada sākumā...

1938. gada sākumā...

1939. gada sākumā...

1940. gada sākumā...

1941. gada sākumā...

1942. gada sākumā...

1943. gada sākumā...

1944. gada sākumā...

1945. gada sākumā...

1946. gada sākumā...

1947. gada sākumā...

1948. gada sākumā...

1949. gada sākumā...

1950. gada sākumā...

ühendatud Jüelähtme 6-klassilise algkooliga.

Koolijuhatajaks on olnud: 1918/19. õppeaastal - J. Kutt
1921/22. " O. Lally
1922/23. " Joosep Pplik

Ü l g a s e 2-klassiline algkool on asutatud 1873. aastal (1. 189), koolimaja ehitatud 1901. aastal. Kool asub Rebala külas. Koolil on maad 1 tiinu ümber.

Koolijuhatajast on teada:

1918/19. õppeaastal - Anton Naerismägi,
1919/20. a. " - H. Künkmann,
1920/21. a. " - s a m a -

Õpilasi 1924/25. õppeaastal 30, neist poisse 14, tütarlapsi 16.

4. jaanuaril 1926. a. saadab koolijuhataja Aleksander Kurga Koolivalitsusele kirja, milles märgib, et kohaliku kõstri andmeil on Ülgase kool asutatud 1870. aastal ja sellest ajast alates on töötanud oma majas. Esimeseks koolmeistriks olnud keegi Schillert. Kirjale on lisatud tõend (1. 194), milles öeldakse, et Ülgase kool töötab alates 1870. aastast oma majas, mis algul on olnud pauchitis, 1901. aastal aga ehitatud kivihoone. Tõendile on alla kirjutanud:

J. Tou - endine koolikoolikogu liige,
H. Jakumberg - Jüelähtme kiriku kõster,
A. Kurga - Ülgase algkooli juhataja.

Ka selles koolis on kasutatud õpilaste suhtes ihunuhtlust, nagu nähtub ühest kohtuotsusest. Sellega on karistatud õpilast 15 viitpaheobiga koolist tindi varastamise eest. Karistuse on viinud tüüdi õpilase ema "nagu koolikantu poolt mõistetud".

Kohtuotsusele on alla kirjutanud:

koolivõrtaünder - Andres Naerismägi,
tallitaja abimees - Tõnu Suigom,
koolmeister - J. Matsen.

Kohtuotsus tehti 12. veebruaril 1877. a.

Olgu lisatud veel küllaltki huvitav väljavõte Ülgase kooli protokolliraamatust 21. jaanuarist 1876.a., mil kirikuõpetaja Paul Leppesowe kirjutab: "Sel 21-sel jaanuaril 1876 sai kool kühelkonna kohtu poolt läbi vaadatud. Lapsed said eksamineeritud katehismuses, piiblitlugude I ja II päev geograafias ja rehkendamises. Nad laulsid ka 2 võimalikud laulud ja 2 aria.

Sai kooli võõrmünderile räägitud, et peaks selle peale vaatama, et lastel poleks padust raamatutest ega kooli asjadest, mis tarvis lähevad, nende kui hevtidest, linealidest ja m.s.s."

Järelevalve koolide tegevuse üle oli äärmiselt tugev: igal nädalal pidi kontrollima koolikohus, sellele lisandus kihelkonnakohus ning üle kõige veel koolide rvident, kelleks oli õnni kohalik mõisnik.

Kodase valla K a b e r n e e m e kool on asutatud 1918. aastal. 1924/25. õppeaastal oli õpilasi 30, neist poisse 14 ja tütarlapsi 16. Õpetajaid 2, koolijuhataja on Karl Tuulik.

N e h a t u algkool³¹ on asutatud 1867. aastal Tondil, 1919. aastal viidud üle Iruusse. 1919/20. õppeaastast alates koolijuhatajaks H. Kärt. Õpilasi 1924/25. õppeaastal 98, neist poisse 54, tütarlapsi 44.

10. detsembril 1925.a. on koolijuhatajaks Friedrich Einberg, kes kirjutab Harjumaa Keelivalitsusele, et Nehatu vana koolimaja uksele on olnud silt "Nehatu koolimaja 1867". Vanas piiblis on olnud kirjutatud, et koolimaja on 1868. aasta 2. jaanuaril sisse õnnistatud Tallinna linna raehärrade juuresolekul. Seda lehte aga enam piiblis ei olevat, kuna vene soldatid on selle 1917. aastal välja rebinud.

Esimene kooliõpetaja olnud Treieri nimeline. Kool on tähtsustanud ühe õpetajaga 1911. aasta jaanuarini, 1911.a. - 15. aprillini 1916.a. 2 õpetajaga, hiljem jälle 1 õpetajaga.

M a a r d u algkool (1. 18), Nehatu vallas, on asutatud 1856. aastal Saha külas ning toodud 1919. aastal üle Maardu asundusse Maardu mõisa häärberisse. 1922/23. õppeaastal on õpilasi 63, neist poisse 31, tütarlapsi 32.

Koolijuhataja: 1918/19.a. alates Alide Prooslik,
1921/22. õppeaastal - Juhan Saharov,
1922/23. " alates Eduard Ploomuu.

Koolil on maad 14 tiinu.

V i i m s i 6-klassiline algkool on asutatud 1866. aastal. Koolijuhataja alates 1918/19. õppeaastast M. Volmer. Koolimaja ehitatud: I osa - 1895.a., II osa 1910.a. Õpilasi 1924/25. õppeaastal 116, neist poisse 52, tütarlapsi 64. Kool asub Viimsi mõisa härrastemajas.

R a n d v e r e 4-klassiline algkool (1.397) on asutatud 1864. aastal, koolimaja ehitatud 1875.a., Koolijuhataja alates 1918/19. õppeaastast Jakob Kivikas. Õpilasi 1924/25. õppeaastal 53, neist poisse 33, tütarlapsi 20.

P r a n g l i algkool (Prangli vald) on asutatud 1869. aasta, koolimaja ehitatud 1897. aastal. Koolijuhataja 1924/25. õppeaastal P. Krieg, õpilasi samal ajal 44, neist poisse 26, tütarlapsi 18.

Väga põhjaliku ajaloolise ülevaate on Koolivalitsusele saatnud **K a l l a v e r e** algkooli juhataja Jüri Andresson (s. 1889, 1.15 alates). Ülevaade on 9-leheküljeline, millest järgnevalt esitan olulisemaid osi.

Kallavere algkool Jüelähtme kihelkonnas Nehatu vallas on asutatud 1883. aastal. Asukoht Kallavere külas, 20. km Tallinnast, 8 k, Nehatu vallamajast. Koolimaja on ehitatud 1883. aastal ühekordne puitehitis.

Õpilasi: 1918/19. õppeaastal 73, neist poisse 37, tütarlapsi
1924/25.a. " 55, n. poisse 28, t.lapsi 27³⁶,

Koolil on maad 13 tiinu, sellest 5 t riigi-, 8 t. kooli-
maad.

J. Andresson on märkinud kooli asutamise ajana kull 1883.
aasta, kuid toob samas kirjas esile ka teisi andmeid. Ta kirju-
tab: "Kallavere algkool asus Paju kõrtsi ruumidesse 1867. aas-
tal. Teated saadud "Rooga" talu omanikult Jüri Otsalt, kes on
65 aastat vana. J. Ots on jutustanud: "1867. aastal anti Maardu
mõisa omanjiku poolt Kallavere kooli ruumideks saletud Paju
kõrts. Kevadel 1867 ünnistas Jõelähtme kirikuõpetaja Paul Loppen-
owe kooliruumid sisse. Õppetöö algas samal aastal. Esimene
kooliõpetaja (ühtlasi vallakirjutaja) oli Karel Reinfeld aast-
tail 1868 - 1876. Talle järgnesid: Brand - 1876-1878,

K. Puck - 1878-1884.

Kool asus Pajul 16 aastat."

Kallavere kooli nurgakivi pandi 1882. aastal ning 1884. aas-
tal võis uues koolimajas õppetööd alustada. Pajul kool suleti.
(Kallavere vallavolikogu materjalidest selgub siiski, et õppetöö
algas 1885. aastal - J. P.) Uue koolimaja ehitusmaterjali andis
Maardu mõisa omanik von Brevern, ehituskulu kandis Maardu vald.

Huvitava loiguna esitab väljavõtte "Maardu valla Wollimeeste
protokolliraamatust 1872.a." 10-mal May k.p.:

K o n t r a h t

Maardu Paju koolmeister C. G. Reinfeldt saab Talvесе laste
koolitamise eest palka:

I mõisa poolt valla abiks antud 24 vakka maad ja 60 vak-
ka maad heinamaad (Põlle rent on 2 rbl. 50 kep. vakam-
ette).

II Vald maksab 40 Rbl. raha - igga perrelees toob aastas
1 s. haggio, kui se ette ei lö, toovad veel juure.

Silmavalgust suretseb vald ni palju kui tarvis on.

Tähendus: koolitamise aeg hakkab süggise, se aeg, kuidas

koli kohhus seda märab ja kestab Jürripäävani.

Koolmeistri aasta hakkab: märtsi kuu p. ja lõppeb 1. märtsi kuu päeval.

Vollimehhed alla kirjutanud."

Lepngule kirjutab alla lo volimeest, kuid ükski ei mõista veel kirjutada, mispärast tuleb alla joonistada kolm risti.

Ka vallatalitaja Jaan Einmanni eskus ei ylatu veel allkirjani.

1882. aastal on Kallavere koolis toimunud erakordne juhtum, mille lainetus keetis pikemat aega, ja kuna see seik iseleomustab ka Jõelähtme koguduse õpetajat Paul Loppenowet, kellest käesolevas tões on mitmel korral kirjutatud, toon selle juhtumi lähemalt esile. Juhtum on seotud Loppenowe "karatsemisega", mille tagajärjel mitmed õpilased on haigestunud. Lugu on lühidalt järgne.

20. jaanuaril 1882. aastal käsitletakse vallavolikogu koosolekul Kallavere koolilapsi koolis reedel, 15. jaanuaril toimunud kohta. Küsitlusist selgab, et kirikuõpetaja P. Loppenowe on karatsenud koolmeistriga, rasikas selle näo ees. Õpilased on sellest väga ehmunud ning kaks õpilast - Leena Pihlakas Andrese tütar ja Miina Kell Jakobi tütar, mõlemad 12 aastat vanad, on jäänud haigeks.

Tüli on tõusnud vene keele tunnis mingi ragematu pärast, millest lapsed ei tea pikemalt rääkida. Volikogu annab lastevanematele käsu: kaks last arsti juurde viia, et need ei läheks hulluks ega jääks vallale toita, nagu teisi hulle valläl juba enne olemas.

Volikogu arutab asja uuesti 26. jaanuaril. Selleks ajaks on selgunud, et dektori härra on leidnud koolist 12 haiget last, andnud neile rohtu ja käskinud koju minna. Volikogu proto-

kollis kirjutatakse: "Aga nüüd on lastevanemad Tallitajale ja koolivanematele üles annud, kelle lapsed kodu haigedangis maas on, kellel pea haigus jampsinisega ja kellel roos külge löönud eesetusest, nii kui Dr. herragi on ütelnud, et need lapsed on kokkumisest haiged." Vallatalitajana kirjutab protokollile alla Jakob Pihlakas - ikka veel kolme ristiga.

Õpilaste haigestumisega seetud lugu jätkub vallavolikogu koosolekul 20. oktoobril 1882.a. Protokollitakse: "Võeti nõuks õpetaja käest kooli protokollilt ära paluda, mida õpetaja seks ütelnud võtavad, et kaebada tahab, nüüd on kaebatud ja selle järele otsustatud NKS 19. veebr. 1866 § 11."

Nii siis lõppes laste ehmataamise lugu kirikuõpetajale kohutliku karistusega. Loo tagapõhi jääb segaseks. Kirikuõpetaja Oskar Tomberg kirjutab oma raamatus "Ülevaade...", nagu olnuks tegu valekaebusega õpetaja suhtes. Tsiteerin: "Kuidas meie armas õpetaja omas vanas eas veel raskeid päivi pidanud läbi elama, kuidas ta vale kaebuste läbi raskeste pidanud kannatama, kuidas ta siis meie armulise keisri herra käsu peale vabaks sai, see on meil kõigil veel teada ja ma ei taha sellest siin laiemalt rääkida."³²

Raake üelda, millisel poolel asus õigus.

J. Andressoni kirjas Koolivalitsusele on toodud ka Kallaveres algkooli õpetajate nimed läbiegade. Tsiteerin:

"Pajul": Karl Reinfeldt - 1867 - 1876,
Brand - 1876 - 1878,
J. Puok - 1878 - 1884,

Kallaveres: Palm - 1884

Karl Grosberg - 1884-1906,
Aleksander Ketmann - 1906 - 1912,
Karl Alberg - 1912-1913,
Hindrik Kart - 1913-1914
Hilda Israel ja Amalie Kunst - 1914-1918

Hilda Rätsep ja Veera Pommer - 1915-1916,
Aleksander Ketmann - 1916-1918,
1918. aastal tuleb juurde Eilfriede Küntler.

J. Andresson toob esile ka õpilaste arvu kõigi õppeaasta-
te lõikes. 1924/25. õppeaastal on õpilasi olnud 55, meist pois-
se 28, tütarlapsi 27.

Jaan Aru, 65 aastat vana, on rääkinud 1926. aastal, et
tema vanaisa teadmisel on Rootsi-Kallavere külas "Serapiku"
saunas olnud kool keiser Paveli ajal (keiser Paul I, valitses
aastail 1796 - 1801, J- P.). Saun olevat ehitatud kooli tarvis
ja olnud alles veel 1926. aastal.

Ka Kallavere koolis ei talnud toime vitsahirmuta. 21. jaa-
nuaril 1884 "tulivad tallitaja ja koolivanem kooli vaatama ja
leidsivad, et Hans Rahel, Jaan Ots ja Gustav Hiis tulega ruma-
last ümber käinud olevat, mille eest nad lapsevitaga trahvi-
tud saivad." Gustav Hiisi suhtes on kohtuotsus täide viidud min-
gi muu süüasja pärast 29. jaanuaril 1885, mille kohta talitaja
Hindrek Ots ja koolivanem Jaan Einmann ühiselt märgivad: "29. jaa-
nuaril 1885 sai Gustav Hiis selle pärast 6 vitsahoobiga Talli-
taja ja koolivanema silma all trahvitud, mida ema oma käega tegi."

Jah! Läbi raskuste tuli kooliharidus loo aastat tagasi,
aga ta tuli siiski. Veel 1885. aastal kirjutavad samad mehed,
valdatalitaja ja koolivanem protokollile alla kolm risti ning
sama teevad ka teised volinohed, loo aastat hiljem, eelmise sa-
jandi lõpu-aastail on aga enamik neist võimelised andma allkirja.

7. SILMAPAISTVAID ISIKUID JÕELÄHTME MAILT

7. 1. Pastorid - vaimuvalgustajad.

Jõelähtme kihelkond on kultuuriloolisest seisukohast silmapaistnud tegelaste osas vaene. Kõik, mis siin on toimunud keskmisest kõrgemal tasemel, tuleb kanda muulaste nimele, kuna eestisest silmapaistvaid tegelasi ei ole siit ette tuua. Peamisteks kultuurikandjateks on siin olnud koguduse pastorid, kellest üks - Gustav Heinrich Schüdloffel omab märkimisväärse seisukoha eesti kultuuriloo. Peatuges temal pikemalt.

Eesti Biograafiline leksikon¹ toob G. H. Schüdloffeli kohta järgnevad andmed:

"Schüdloffel, Gustav Heinrich, vanema põlve eesti kirjanik, sünd. 2. X 1798 Jõelähtmes Saksamaalt põlvneva kirikuõpetaja Georg Friedrich Schüdloffeli pojana, õppis ta 1817 - 1820 usuteadust Tartu Ülikoolis, reisis siis Rootsis, kust tagasi jõudnud pidas kodumaal mõnda aega kodukooliõpetaja ametit ja oli aastail 1826 - 27 Tallinna toomkooli inspektoriks. A-st 1828. peale oli g. kirikuõpetajaks Jõelähtmes ja aastast 1847 Ida-Harju praostiks. Surnud 8. XII 1859.a. Jõelähtmes (?). Ühes A. P. J. Knüppferiga redigeeris ta a. 1833 ilmunud piibli tõlke käsikirja, aastail 1836 - 43 toimetas ta Lindfersi "Eesti-ma rahva kalender" ehk "Päht-Ramat" jutuosa, ilmutades seal tõlkeid saksa keelest, millest mõned on tunduvalt eestipärastatud, kui isegi mitte algupärandid (mõnda ka 1841, 1842, eriti aga jutud "Rihhä Hans Killar, vaeste hädaliste järeaste laste"issa", a. 1837). Veel avaldas ta tolle aja kohta häid tõlkeid eriraamatutena: "Õppetus, kuidas laulemekhed ja kes muud tahtvad jõudvad notidest laule visid ülles võtta" (Tall. 1841), "Jõggi merres Nelja kuuga" (Tall. 1842, 38 lk.), "Peter Pung, akevandaja, ehk "Kes ikka kardab Jumalat, küll Jumal seda avitab." (Tartu, 1843a IV + 114)

Schüdlöffeli tööst eesti kirjakeele ajaloo seisukohalt on aga tähtis võimalikult ehk algupärane teos "Teomas Westen, Lapo rahva usuõrataja Norra maal" (Tartu, 1844), kuna autor siin esimesena meile kirjandusloos tarvitab oma sõbra E. Ahrensi uut kirjaviisi, mida viimane ise julgus tarvitusele võtta alles oma grammatika teises trüki (1853). Samas sihis tähtis on ka Schüdlöffeli osa keelelise korrektorina Uue Testamendi trüki toimetamisel a. 1857 Helsingis, mis tõlget F. J. Wiedemann arvustajate ees kaitses. ... Suuremat tähelepanu väärrib ka Schüdlöffeli kirjutis "Inlandis" 1836.aastal "Kaallews Sohn (Kalevi poeg)", mis esitab esimesi Kalevipõija lugusid rahvasuust. Ka on ta kogunud hulga rahvalaule Harjumaalt, mis hiljemini ilmunud H. Neus'i kogus. Kõik tema teosed ilmutavad õige tusedat eesti keele oskust. Tema käsikirju on alal Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivis."

Schüdlöffeli tähtsaim tõlge "Kuldorg ehk Kulla külla" (Tallinn, 1847, 127 lehekülge) kujunes tollasele eesti lugejale suupäraseks loeks, kuna seal oli Šveitsi elusid püütud mugandada küllaltki osluslikult eesti lugejale. Et teos oli tõlgitud rahvusvaheliselt laineid löönud Špetliku teose järgi, väärrib see pikemat peatumist siingi, seda enam, et tõlkija töötas samal ajal Jõelähtme kihelkonna pastorina.

1817. aastal ilmus Šveitsi-saksa autori Johann Heinrich David Zschokke sulest Špetlik romaan "Das Goldmachedorf. Eine anmutige und wahrhafte Geschichte für gute Landschulen und verständige Leute" (Tõlkes: "Kullategijate küla. Kõnus ja tõepärane lugu headele maakoolidele ja arukatele inimestele"), Teoses jutustatakse sellest, kuidas üks koolmeister oma laostunud kedu-külla merraalselt ning majanduslikult heale järjele viib, pannes distsipliinilagedad ja naiivselt egoistlikud inimesed käituma

arukalt ning voerulikul ja harrastama ühistegegust. Teesele sai XIX sajandil osaks suur maha, temast tehti hulk kordustrükke ja tõlgiti paljudesse keeltesse.²

Raamatu tõlkimisega eesti keelde tehti mitmeid katseid (J. H. Rosenplünter, H. W. C. Pauker), kuid ei jõutud tõlke ilmumiseni raamatuna. Alles 1842. aastal ilmus "Goldmacherdorffi" eestikeelne tõlge G. H. Schüdlöffeli tõõtluses pealkirjaga "Kuldberg ehk Kulla saatja külla". Raamat ilmus Tallinnas, kuid sellel ei ole ei autori ega tõlkija nime. Ainult kõrvaliste allikate kaudu saame teada, et tõlkija on Jõelähtme koguduse pastor G. H. Schüdlöffel.

Tõlkija on Šveitsi olude kirjeldusi mitmeski osas muutnud ja sobitanud need eesti oludesse. Eriti on tunda, et hoidutakse riigivõimu tegevuse arvustamisest.³ Ka on illegipärast moonutatud kohalikke olusid. Schüdlöffeli tõlke järgi ei tee talupojad mõisale tegu, ei saa mõisas ihuauktlust ega tunne hirmu, et mõisanik neid talust välja ajab, nad võivad suurel hulgal oma metsast palke müüa, et võlgadest vabaneda ja tõiesti omavahelisel kokkuleppel maatükke vahetada.⁴ Teame, et selline olukord aastakümneid hiljem küll mõnel määral tekkis, 1842. aastal, s. o. "Kullaoru" ilmumise ajal eesti keeles, oli see kõik alles unistuseks.

Knigi "Kullaorus" on praktiliste nõuannete hulk algupärandiga võrreldes vähenenud ja allesjäänustki polnud osa teerentnikul teostatavad, ometi ei saa öelda, et "Kullaorg" oma ilmumise ajal elnuks eesti lugejale liigne raamat. Mõned praktilised näpunäited põllumajanduse alal olid siiski rakendatavad. Säilinud oli karskuse ja tööuse, puhtuse ja haridusearastuse, enesevalitsemise, riikusest loobumise ning mõne muugi väärtusliku omaduse näitlik prepageerimine. Teos oli märksa lähem külalelu

tegelikkusele kui sentimentaalsed rahvaraamatukssed, mille võidukäik algas meil umbes samal ajal, kui ilmus "Kuldorg". "Kuldorg" oli just vastukaaluks neile teoseile, milles valitses passiivguse ja saatusele alandlikult alistumise vaim.

G. H. Schüdlöffeli üks kirjutis nädalalehes "Inland",⁵ tõlgituna - "Kahe eesti keele sõbra dialoog" - puudutas vahetult lauluisa Fr. R. Kreutzwaldi tema vana kirjaviisi pärast, millest tingituna Kreutzwald pöördus kirjaga nii "Inlandi" toimetaja kui mitme muu isiku poole. Ühes kirjas ütleb ta väga sarkastiliselt: "Ahrens kutsub kohale abilised (G. H. Schüdlöffeli, J. P.), kuna iganenud grammatikaliste vormide roiskumisolek minu "Sõjas" võis nii peenetundelisele ninale kuidagi vastik olla, kuigi ma ikkagi aru ei saa, mille pärast kalkunihari nii punaseks pidi minema."⁶

G. H. Schüdlöffelist on pikemalt kirjutanud Villem Reiman, Mihkel Kampmann, Eduard Laugaste jt.

Georg Heinrich Schüdlöffel töötas Jõelähtme koguduse pastorina aastail 1828 - 1859, alates 1847. aastast Ida-Harjumaa praegina. Pastor Oskar Tomberg pühendab praostikärvale palju seeje sõnu oma raamatus. G. H. Schüdlöffeli ajal on ehitatud Prangli saare ja Randvere kabelid, ta on muretsenud kirikule esimese oreli, õpetanud rahvast loetamise ja raamatute väljaandmise kaudu, rääkinata ta muudest teenetest eesti kirjakeele arendajana koos Kuusalu pastori Eduard Ahrensiga.

Teine Jõelähtme koguduse pastor, kellest on jäänud maha kirjalikke jälgi raamatu näol, on Paul Loppenowe, kes töötas Jõelähtmes 3. juunist 1863 kuni 17. detsembrini 1895. Ka Paul Loppenowele annab Oskar Tomberg hingekarjaseks ja haridustegelaseks kõrge hinnangu. Alustanud kiriku juures köstri abiga

Õppetööd 20 õpilasega rajab ta koolid Maardu-Randverre, Jägalasse, Kostiverre, Maardu. Jüelähtme koguduses seisakohalt meenutavad P. Loppenowet iga-aastased jõulu- ja vana-aastaõhtused jumalateenistused, mida enne Loppenowet ei peetud.

Koolimehena on Paul Loppenowe tegevus ulatunud ka kaugemale väljapoole Jüelähtme koguduse piire. Ta on nimelt kirjutanud õpperaamatu "Rehkendamise küla koolis". Raamat on trükitud Tallinnas 1864. aastal, on aga autori nimeta. Autor on kindlakohtav Eestimaa sinodi trükikoja ringkirjalisest teadaandest. Eesti Teaduste Akadeemia Teaduslikus Raamatukogus leiduva eksemplari erilehena on köidetud raamatusse "Teadaanne", milles öeldakse, et raamat on koostatud Eestimaa sinodi tellimisel Härja pastor Loppenowelt ja maksab köidetult 25 kopikat. Teadaanne kannab kuupäeva 30. juuli 1864. aastal.

Rehkendamise õpperaamat koosneb neljast peatükist:

- I peatükk - nimeta täisarvud
- II " - nimega täisarvud
- III " - murru
- IV " - kolme liikme arvamine

Raamatu eessõnast: "Tallinna maakoolide ülevaatajate soovimisepeale pidi üks rehkendamise raamat kirjutud saama, mis meie maakoolidele paras oleks. Õpetuse piired said väljaandjale ette pandud. Raamat on jumala abiga valmis saanud ja satub kirjutustoeast välja valge ette. Väljaandja soovib, et raamat ka tõeste seks saaks, milleks ta seda koolivalitsuse soovi mööda kirjutab, s.o. koolmeistrile abiks ja koolilaste heaks.

Neljas peatükk jääb vähekooli laste jaoks. Hocisad koolmeistrid saavad vast ehk kolme aastaga kõik neli peatükki läbi künda."

Toon järgnevalt mõned väljavõtted sellest küllaltki huvitavast raamatust.

§ 1. "Rehkendamine nimeta täisarvudega. Kokkuarvamine on üht niisugust arvu otsima, kus niipalju ainsusi sees on, kui mitmel ülesantud arvudel ühtekokku on.

§ 9. Üks arv saab üksi selle läti muudetud, et seda rehkendakse ehk vähendakse ja seks on neli pea- ehk põhja rehkendamist seatud: 1. kokkuarvamine (addition)

2. mahaarvamine (subtraction)

3. kasvatamine (multiplikation)

4. jagamine (division)

jne, jne.

Huvitav, kuidas tuleksid praegusaja õpilased arvutamisega teine selle õpperaamatu alusel?

Kolmanda pastorina-kirjamehena Jõelähtmest võib nimetada Oscar Tembergi, kes töötas Jõelähtmes detsembrist 1895.a. kuni septembrini 1933.a. Oscar Temberg on kirjutanud 31-leheküljelise raamatu "Tagasivaade Jõelähtme koguduse mõõdaläinud aegade peale", milles ta annab huvitava pildi ja andmeterohke ülevaate paikkonna ajaloost paljude sajandite jooksul. Sellest raamatust on toodud mitmeid väljavõtteid ka käesolevas ajaloolises ülevaates, kusjuures need on igakord märgitud ka viitena allikale.

Olgu lisatud, et Oscar Tembergile järgnes Jõelähtme koguduse õpetaja kohal Elmar Peterson (Petersoo), kes õnnistati sellesse ametisse 7. oktoobril 1934. aastal. E. Petersoo lahkus Eestist 1944. aasta sügisel.

7. 2. Von Brevernide suguvõsa järgedel.

Maardu mõisast on esmaandmeid 1314. aastast, kuid siis asus mõis Maugal - Nayskenejas, 1397. aastal aga on mõis juba Maardus. Sajandi te jooksul käib mõis läbi mitme aadlisuguvõsa kätte, kuni 16. veebruaril 1729 müüb Vene tsaaririigi riigitegelane krahv Löwenwolde mõisa koos Kostivere ja Keitjärvega 20 eest rubla eest kindral Herman Jensen von Behn'ile, ja tema abikaasale Katarina von Brevernile. Sellast ajast alates jääb Maardu mõis ligi 200-ks aastaks von Brevernide suguvõsa kätte.

Krahv Löwenwolde oli saanud märgitud mõisad kingituseks tsaarina Katarina I-lt, kellele need olid kingitud 1713 (või 1714.) aastal keiserliku abikaasa Peeter I poolt.

Kuna von Brevernide suguvõsa ostis Jüelähtme ja Harju-Jaani kihelkondade territooriumil kokku seitse mõisat ja suguvõsa haldas neid mõisaid 200 aasta ümber, jätsid nad sellesse ümbrusse maha kustumatud jäljed, olgu siis head või halvad. Neil järgedel järgnevas peatunegi.

Sel pool (lk. 155 - 156) on kirjutatud kindral von Behnist Jüelähtme kihelkonna külakoolide asutajana, kuid tõenäoliselt suurem on tema osa kultuuriloo piibli eestikeelse esmatilke ilmumise võimaldajana. Just tema, koos abikaasa Katarinaga, andis peamise rahasumma selleks, et 1739. aastal võis trükitist ilmuda "BIIBLI RAMAT ehk se JUMMALA SANNA", mis jäi rohkem kui üheks sajandiks Eesti lapsele sõnade kokkuveerimise allikaks ema voki juures, täiskasvanule aga paljude elutarkuste omandamise vahendiks. Piiblitraamatu tähtsust eesti rahva kultuurilise äratajana on raske üle hinnata.

Kindral Herman Jensen von Behn oli rahvuselt taanlane ning menuka kaulusega sõjaväelaseks värvatud kindralina Peeter I

sõjaväkke. Riias dislotseeriva sõjaväeosa ülemana oli ta tutvunud Herman von Breverni rikka lese Catharina von Breverniga, kellega abiellumise järel oli realiseeritud Catharina isalt pärandina saadud mõisad Lätimaal ning ühise varandusega - Bohm-Brevern ostetud mitu mõisat Jõelähtme ja saaberkihelkondades.

Tanu kindral von Bohni põlvnemisele (sündinud 1672. aastal) kaupmehe perekonnast Taanis oli tal nähtavasti rohkem arusaamist talurahva olukorrast ja sellele kaastundmist, millega võib seletada tema hariduslembelist koolide asutajana.

Bohm-Brevernide abiellupaar, vaatamata sellele, et Tallinnas omati mitu maja, on alalise elukohana valinud Maardu mõisa, kus proua von Bohm-Breverni eestvõtmisel on tehtud suurt tööd mõisa pargi rajamiseks Saksamaalt kohale kutsutud seadiku abil ja võetud ette ümberehitusi Maardu mõisahoonetele.

Kindral von Bohm suri 7. juunil 1743. aastal. Tema surma ajaks oli 6000-st trükitud piiblikesemplarist müüdud 2517. Leskproua Brevern kinkis müümata jäänud raamatueksemplare kogudustele ja koolidele, kusjuures Jõelähtme kogudus sai 1091, Harju-Jaani kogudus sama palju ning Tallinna Toompea väestekool 1361 eksemplari.⁷

Catharina von Brevern suri 21. oktoobril 1746. aastal. Ta oli sündinud rikka mõisniku, Riia linnapea von Reuterni tütreks, saanud sellelt päritud mõisate müügist suuri rahagummasid ning koos abikaasa kindral von Bohmi varandusega kaevatanud oma varanduse määratu suureks. Brevernide varanduse väärtus ilmneb selgesti Catharina von Breverni pärandi jaotamisel Maardu lossis 14. septembril 1747, kuhu kogunesid ta lapsed ja nende esindajad. Siin kirjutati ühiselt alla ka varanduse jaotamise lepingule.⁸

Millest koosnes selle rikka perekonna varandus?

Kuld- ja hõbeasjade, vääriskivide ning muude hinnaliste esemete loetelu võtab enda alla Georg von Breverni raamatus, Breverniide suguvõsa kohta, mitu lehekülge, nende üksikasjaline loetelu osutub siin võimataks. Kat loetlegen üles muu varandus.

1. Sularaha		10 300 rubla	
2. Obligatsioonid	a. kindlad	42 000	"
	b. vähemkindlad	3 400	"
3. Hõbe 6013 loodi			
4. Juveelid:	a. esä jaotati ühise lepingu alusel väärtust märkimata		
	b. teine osa eksjoneeriti väärtusega	4 500	"
5. Majad Tallinnas:	a. ühe maja	3 000	"
	b. teine maja	2 400	"
6. 7 mõisat takseeritud odavaima väärtusega kokku		66 000	"
Seal hulgas:	Maardu koos Kesti- verega	22 000 rubla	
	Jägala ja Ülgase	22000	"
	Kambi ja Raesiku	12000	"
	Alavere ja Pihva	9000	"

Kokku varanduse väärtus 130 500 rubla

Jagamise e kuulub veel mõisate vallasvara, ning - nii võõras ta kui see ka pole - t e e n i j a d i

Pärandi jaotamise aktis kirjutatakse selle kohta:

- Frona brigadir Friederici saab koka Ivani naise ja lapsega;
- herra assessor Löwenstern saab koka Friedrichi naise ja lapsega;
- herra riiginõunik von Brevern - aedniku Mardi koos naise ja lapsega;
- herra oberst von Brevern - rätsep Jürri ja noore Gottfriedi;
- herra kapten Brevern - lakei Eriichi;
- herra leitnant von Reding - lakei Wancke;

härre Ciesbert von Reutern - Tenno;
härre brigadir Frederici - lisaks veel tüdruk Mari;
preili Rediag - Avdotia;
oberst von Brevera - vana Madleni;
härre assessor Löwenstern - faasanitalitaja;
härre riiginõunik von Brevera - kokapoisi Jaani Alaverest;
selle vastu annab ta oma nimetatud mõisast pärisorja Hans
Wagneri;
samuti jätab härre riiginõunik von Brevera endale rätsepa
Jürri ja noore Gottfriedi ja annab nende vastu Järgala mõi-
sast Ulgases elava ja Maardu alla kuuluva kubjase Hansu
koos perekonnaga.

Nii leidis aset teenijate jaotamine nende mõisolekut
kõrvaldada. Koletu tegu inimõiguste vastu, kuid tollal oli
see tehing igati lubatud. Võis ju inimesi isegi vahetada
küll koerte, härgade, hobuste ja muu vastu täiesti seadus-
likul alusel.

Catharina von Breverni, seitse mõisa ja majade omaniku,
vaim hakkas lehvima veel paljude aastate jooksul pärast tema
surma Jõelähtme ja Harju-Jaani kihelkondade kohal. Veel sada
aastat pärast proua lahkumist elust on liikunud paikkonnas le-
gend, mille kohaselt mõisaprouat olevat nähtud enne von Breverni-
de suguvõsa liikme surma oma mõisate vahel kuue halli hobusega
kihutamas ühest mõisast teise. Legend on olnud rahva hulgas
nii kindlalt usutatav, et veel 1827. aasta sügisel, s.o. So aas-
tat pärast Catharina von Breverni surma, kui von Breverni
suguvõsa ajaleco-raamatute autor Georg von Breverni on üliõpila-
sena koos vennaga sõitnud hallidel hobustel Jõelähtme postijaa-
mast Sõsel külmanud naaga suure raginaga ja külakoerte hanku-

nise saatel üle Kostivere silla, ei ole mõisateenijad neid kuidagi mõisaheonesse sisse lasknud, kartes, et sõitjaks on vana-preaa von Breverni. Sõitjale, Georgile ja ta vennale, on ennus-tatud surma juba lähemal ajal, milline ennustus aga ei täitunud.

Pärast Catharina von Breverni surma hakkavad selle suguvõsa mitmed meesliikmed silma paistma riigiteenuses. Mitmed neist on tööta-nud Vene keisrikojas kõrgetel ametikohtadel. Nii oli Catharina poeg Karl konverentsminister välisasjades ja vicekantsler Aleksei Bestušev-Rjumini paremaks käeks. 1740. aastal määrati ta Tšaduste Akadeemia presidendiks. Kuna nad vicekantsleriga võitlesid välis-maalaste, eriti prantsuse partei mõjuvõimu vastu keisrikojas ja Karl pärast üht õnnetunud rünnakut selle partei vastu 24 tundi kestnud haiguse järel 40 aasta vanuses suri, oldi üldisel arva-musel, et ta mürgitati.

Catharina teise poja Peetri poeg Johann oli hiljem Kosti-vere mõisa omanik ning teda peetakse üheks võitlejaks Tartu Üli-kooli taastamisel Tartusse, mitte Hiitavisse, mida Kuramaa mõis-nikud soovitasid ülikooli asukohaks. Johann von Brevern valiti ka Tartu Ülikooli kuraatoriks, kelleks ta olevat välja töötanud eeskirjad ülikooli ametnike vormirietuse kohta, eeskirjad üli-õpilasile ja ülikooli uue statuudi.

Kuna Baltimaade aadel oli oma eluviisides jõudnud pillami-seni, alustas Johann von Brevern välismaade eeskujul võitlust pillamise vastu. Ta esitas Bestimaa Rüttelekonnale projekti hüpoteegirasmatute sisseseadmiseks, et mõisate ja majade võlad clek-sid avalikult kindlakstehtavad ning seega ka piiratavad. 1780. aasta jaanuaris arutas Kaaspäev seda eelnõu ehk n.n. "luksusseadust" seadus leidis poolehoidu, kuid mitte rakendamist. Hüpoteegi esas jäändi 1749. aasta seaduse juurde, mis aga J. Breverni poolt sea-tud ülesannet ei täitnud.

Johann von Breverni pojapoeg Georg von Brevern oli von Brevernide suguvõsa ajaleo 4-köitelise teose "Zur Geschichte der Familie von Brevern" autor, milline teos ilmus aastail 1878, 1880, 1882 ja 1883 Berliinis. Sama autor on kirjutanud veel paar muudki raamatut, neist tähtsamana 1839. aasta agraarreformist Bestis ("Erinnerungen aus seinem Leben und an die Anfänge der zweiten Agrarreform in Estland 1839 bis 1842,")

Oma-aja eesrindlikumaks põllumehiks kujunes Catharina von Breverni poja-poja-poeg Christoph Bernhard (sündinud 1786. aastal) Ta õppis Tallinna Toomkoolis, hiljem Tartu Ülikoolis ja seejärel Göttingenis. Ta oli põllumajanduslike teadmiste omandamise eesmärgil õppinud selleaegse korüfee professor Thaeri juures. Pärast mitmeid õppereise ja rännakuid mööda Euroopat tuli ta Bestimaale tagasi ja hakkas oma mõisas Kohilas teadmisi praktilisse ellu rakendama. Ta saavutas häid tulemusi kartuli ja sõõdataimede kasvatamisel ning merinetõugu lamaste aretamisel. Kohilas ehitatud uuetüübilisest lambalaudast on ta kirjutanud 1826. aastal raamatu "Beschreibungen eines auf der Gute Keil erbauten Schafstalls" ning tal on teigigi trükiis ilmunud põllumajanduslike teoseid. Alates 18. märtsist 1842 kuulus temale ka Maardu mõis, ning tema, Christoph Bernhard von Brevern oli ka see mees, kes laskis mõisastada Kallavere küla senised talukõhad, peremehed aga palgutada ümber väikekohtadele. Nagu saatuse kättemaksuks talurahvale tehtud ülekohtu eest jäi ta vanas eas täiesti pimedaks ja kurdiks.

Catharina von Breverni pojapoeg Johann von Brevern, kellest eespool on kirjutatud seoses Tartu Ülikooliga, oli Brevernide üks tähtsamaid liikmeid. 1771/72. aasta talvel abiellus ta Bestimaa Rüütalkonna peamehe, Anija mõisa omaniku Fabian Ernst

Stael von Holsteini tütrega, keegi kaasa peale muu kaagavara kõrval 4000 riigitaalrit maksva mõisa.

Johann von Brevern tegi palju Kostivere mõisa korda seadmiseks. Tõenäoliselt 1775 - 1777. aastail ehitas ta praegu allesoleva kahetahuline härrastemaja. Ilmselt on ta sēlega ja Sue Šbritsevate kivist majandushoonetega pidanud silmas kuulsat aadlisuguvõsa musterõisa väljaahitamist. Sellele viitavad ka hoone sissekäigu kohal särvavad von Brevernide ja Stael von Holsteinide suguvõsade vapid, samuti näib seda silmas pidavat ka ruumide seesmine kaunistus.

Olga muide lisatud, et Johann von Brevernide laste koduõpetajaks oli Georg Heinrich Schüdlöffel, kellest hiljem sai Jõelähtme koguduse pastor ja kellest eespool on käesolevaski töös pikemalt juttu.

Johann von Breverni järglaseks Kostivere mõisa omanikuna sai tema poeg Johann, Brevernide suguvõsa ajaloo-vaamatute autori isa, kes aga laskis mõisa langeda võlgadesse (ta isa võitles "luksusseaduse" kehtestamise eest, kuid tagajärjetult) ja nii läks Kostivere mõis von Brevernide suguvõsa kätte võõrastesse kätte.

Nii Kostivere kui Maardu ja teisedki Brevernide mõisad riigistati Eesti Vabariigi poolt Asutava Kogu antud "Maaseadusega". Mõisad jaotati nende vahel, kes neil põlvkonnal küll olid töötanud, maa-omaniku rõõmusest aga ilma jäänud.

8. SELTSKONNATEGEVUS NII JA TEISITI

8. 1. Seltsid rahvast valgustamas.

Käesolevas ajaloolises ülevaates on eespool (lk- 131-132) märgitud, et eelmise sajandi lõpul, kui paljudes kihelkondades algas väga hoogne seltskondlik tegevus, mis väljendas mitmete seltside, nii majanduslike kui kultuuriliste, asutamises ning organisatsioonide loomises, ei olnud Jõelähtme kihelkonnas selles osas erilist elevust märgata. Tegutses küll meeskoor ja hiljem ka pasunakoor Kiidurannas, kihelkonda laiemas ulatuses see tegevus ei kaaranud. Jõelähtme kihelkonnas hakkas seltskondlik tegevus arenema alles käesoleva sajandi alguses, mil asutati põllumeeste seltsid Jõelähtmes ja Kehatus, organiseeruti eriseltsidena taletõre-alases tegevuses, 1929-1930.-ndail aastail tekkisid noorsooühingud Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse (ÜENU) raames või väljaspool seda, asutati Jõelähtme Maanaiste Selts, Jägala-Tammiku kultuuriselts "Omakodu", Neeme Haridusselts ja teinigi. Kõik need seltsid-organisatsioonid likvideeriti nõukogude korra algaastal, 1940. aasta sügisel ning kahjuks on kõik jäljed nende tegevusest lõplikult kadunud. Otse imekombel on Tallinna Linnaarhiivis säilitamisel mõningaid materjale Jõelähtme Põllumeeste Seltsi ja Jõelähtme Maanaiste Seltsi kohta, mille alusel saab mingisuguse pildi tööst, mida need seltsid tegid kodukihelkonna elu-elu parandamiseks, korraldamiseks ja vaimuelu edendamiseks.

Peatun nende kahe seltsi tegevusel pikemalt, et valgustada seltskondlike organisatsioonide oss tolleaegses külalihiskonnas.

Jõelähtme Põllumeeste Seltsi protokolliraamatud ja veel paar ürikut on säilitamisel Tallinna Linnaarhiivis fondi nr. 557 all. Neist selgub, et Jõelähtme Põllumeeste Seltsi asutamiskoosolek on toimunud 3. detsembril 1912. aastal. Koosoleku kokkukutsujaks on elnud 3 asutajaliiget, kellest üks on kindlakstehtavalt Johannes Birkenberg ja teine Voldemar Andevai. Johannes Birkenberg valitakse koosoleku juhatajaks. Seltsi liikmeks astusid:

1. Jaan Saarmak	2. Johannes Laagriku
3. Voldemar Kuuskmann	4. Eduard Kuuskmann
5. Jüri Toom	6. Gustav Nairismägi
7. Jüri Grünbusch	8. Gustav Sepp
9. Gustav Grünbusch	10. Johannes Maisa
11. Theodor Erdmann	12. Adam Mitt ja teised,

kokku 34 liiget, nende hulgas 2 naisterahvast.

Kinnisel hääletamisel valitakse Seltsi esimeheks Johannes Birkenberg - ühel häälel, abiks Voldemar Andevai, kirjatöömehetaks Theodor Erdmann, abiks Voldemar Kuuskmann, kassahoidjaks Villem Roots, abiks Johannes Laagriku ning ametitsa liikmeiks: Jaan Saarmak, Anton Saarmak ja Eduard Einpaul.

Revisjonikomisjoni liikmeiks valitakse: Jüri Toom
Olga Erdmann
Gustav Sepp

Seltsi avamise päevaks määratakse 13. jaanuar 1913, mida otsustatakse tähistada pidulikult.

Seltsi avamise koosolek toimubki 13. jaanuaril 1913. aastal. Kees on 20 liiget ja umbes 40 vöörast, nende seas ka kohalikud suurpõllumehed - mõisnikud ja Põllumeeste Keskseltsi saadik.

Lauldakse "Jumal, keisrit ka tee Sa!"

Koosolejaid tervitab Eestimaa Põllumeeste Keskseltsi ja Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi nimel A. Kask.

Sissesastumise maksuks määratakse 1 rubla, liikmeksaks samuti 1 rubla. Uusi liikmeid võetakse vastu 25, nende hulgas Karl von Brevern, krahv Rehbinder, Aleksander von Dehn, Otto von Brevern, Maria von Dehn ja Jõelähtme koguduse pastor Oscar Tomberg.

Kohalike mõisnike liikmeks võtrist põllumeeste organisatsioonil on ajalookirjanduses kohati peetud valesammuks, kuna on arvatud, et mõisnikud astuvad liikmeks salaseoviga põllumeeste ühistöö ja ärkavat iseteadvust rikkuda. Jõelähtme Põllumeeste Seltsis seevastu küll mingisugust vastutöötamist või salakavalat tegevust märgata ei ole, kuigi mõisnikud jäid liikmeks pikemaks ajaks.

Selts otsustab astuda Eestimaa Põllumeeste Keskseks liiduks (lk. 5),

Seltsi ruumide suhtes avaldatakse soovi kasutada koosolekuteks Jõelähtme koguduse leerisaali, kuid von Brevern ei pea seda usulistel põhjustel soovitatavaks ja koosoleku ruumina otsustatakse hakata kasutama leerimaja alumist tuba.

Lähemasse töökavva võetakse:

1. põllumajanduse teaduse ja kirjanduse laialilõetamine,
2. kunstramu ja heinaseemne ühistellimine,
3. laenu- ja hoiuühikute asutamine.

Von Brevern soovib esimese punkti juurde asuda võimalikult kiiresti, samuti arendada mõtet kolmanda punkti ümber, et talumehed laenu abil saaksid oma majandust tõsta. Samas määratakse kindlaks Eestimaa Põllumeeste Keskseks liiduks poolt korraldatavate kursuste aeg - 11. - 16. veebruaril.

Järgneval peakoosolekul 10. veebruaril on koos 2/3 osa liikmeid (ca 50 inimest) ning umbes 40 võõrast, s.o. kokku ligi 100 inimest, mis näitab kohaliku rahva suurt huvi uue seltsi tegevuse vastu. Koosolek võtab vastu veel 9 liiget, millega

liikmete arv tõuseb 68-le. Põllumeeste Keskseksi instruktor K. Illimar kõneleb karjakasvatusest ja neiu J. Üsler kodusest korras ja puhtusest elumajas ning selle ümbruses. Heinaseemne tellimisi esitatakse 250 rubla suuruses summas. Olgu muide lisatud, et esimestel protokollidel esineb kõrvallehel ka venekeelne tõlge, alates 11. veebruarist jääb tõlge ära.

11. - 16. veebruaril toimunud kursugist on osa võtnud 40 liiget. Kursuste lõpetamisel on toimunud peosõök 149 inimese osavõtul. Peosõögiks makstud summadeest on jäänud Seltsi kasuks veel 24 rubla ja 6 kopikat. Ku karjakasvatuse kursused on andnud rahalist ülejääki 10 rubla ja 95 kopikat.

10. märtsi peakoosolekul moodustatakse igasse külla 3-liikmelised komisjonid maaparandustööde läbiviimiseks seltsõde tegemiseks. Otsustatakse osta seemnevilja puhastamise seadeldis "Triumph", mille ostmisest juba 21. aprilli peakoosolekul teatatakse. Samal koosolekul toimub loeng umbrohu tõrjest.

Suvisel peakoosolekul toimub loenguid mitmel teemal, 9.- 15. detsembrini viiakse läbi põllumajanduslikud kursused.

19. jaanuaril 1913 toimub peakoosolek esimese tööaasta tulemuste arutamiseks ja kiitumiseks. Aastaruandest nähtub, et 1912. aasta lõpuks on Seltsil olnud 75 liiget, neist 5 naisterahvast. Peale asutamiskoosoleku on peetud 7 peakoosolekut, millest võttis keskmiselt osa 45 liiget. Bestseisuse (juhatus) koosolekuid peeti 9. Kursusi on pandud toime 3, koosolekuid on peetud 7 kõnet põllumajanduse teemadel vastavate alade spetsialistide poolt. Seltsi liikmeile on maksetud 413 rubla ja 80 kopika eest heinaseemnet, mida toimetati kohale vahetasuta.

Seltsil on olnud rahalisi sissetulekuid 657 rbl, 23 kopika ulatuses, kassasse jäänud 1. jaanuariks 1913.a. seega 109 rbl. ja 23 kopikat.

2. veebruari 1914. aasta koosolekul esineb kõnega ühe mõisa valitseja (protokollis nime ei märgita), kes tõstatab küsimuse põllutööliste vähesusest. Ta leiab, et valitsus peaks seadusandlikus korras korrastama põllutööliste palgad ja elamistingimused sel moel, et need oleksid võrdsed linnatööliste omadega.

Liikmete juurdetulek Seltsi jätkub, kuid nüüd juba vähesel määral, 2 - 3 uut liiget igal peakoosolekul. Väga elavalt võetakse aga osa kursusist, 3. - 14. veebruaril toimunud kursusist näiteks 87 inimest.

Üha rohkem räägitakse põllutööliste puudusest. Juttu on palju ka sooharimise jaama rajamisest, kuid rahalised võimalused ei võimalda selle mõtte teostamisele asuda. Klav osavõtt peakoosolekust on aasta jooksul vähenenud, 14. aprilli peakoosolekule on ilmunud ainult 14 liiget peale juhatuseliikmete.

18. mail 1914 otsustab peakoosolek astuda Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi liikmeks, kelle kaudu hakkab tulevikus toimuma spetsialistide kutsumine kursuste ja loengute korraldamiseks.

Pärast pikemat vaheega toimub järgmine peakoosolek 7. septembril 1914. Esimees J. Birkenberg teatab, et peakoosoleku pidamine oli kavas 27. juulil, s.a., "et aga sellel ajal sõjakära lahti läks, jäi koosolek pidamata". (lk. 31). Tingituna raskest ajast otsustatakse maaparandusjaama asutamine lühata edasi.

18. oktoobriks välja kuulutatud kõnekoosolek jääb pidamata, kuna selleks ei ole kõrgemalt poolt lüha saadud. Kõnekoosoleku teemat ei märgita. Otsustatakse tellida üks vagun kliisid jaotamiseks Seltsi liikmete vahel.

18. jaanuaril 1915 toimub juhatuse ümbervalimine. Johannes Birkenberg jääb esimehaks eesagi. 1915. aastal korraldatakse 3-päevalise kestusega karjakasvatuse kursused Kestivere koolimajas, Saunja koolimajas, Ülgaste koolimajas ja Kallavere koolimajas, tellitakse põhiselt jõusööta ja heinaseemet, 29. märtsi peakoosolekul võetakse vastu 9 uut liiget, otsustatakse asutada põllumajanduslik raamatukogu, vabastada sõjaväljal viibijad ja -viibinud Seltsi liikmemaksust, astuda samme "Niida" kõrtsi saamiseks Seltsi "Kodu" rajamise eesmärgil.

Sõjaoludest tingituna hakkab pigistama tarbainete puudus ning Seltsi ülesandeks tuleb nüüd veel petrooleumi ja salajahu hankimise võimaluste otsimine. Raskusile vaatamata korraldatakse ikkagi veel kursusi Jägala koolimajas, Mannivas, Kestivere rannas, Neeme koolimajas ja Kaberneemes.

25. veebruari 1916. aasta peakoosolekul võib esimees ette kanda, et jõusööda ja heinaseemnete ühistellimisi on 1915. aastal toimunud 3795 rubla ja 41 kopika eest ning et kroonu toetusel on agutatud põllutööriistade üürisadam. Juhatusest loosi läbi välja langunud esimees Johannes Birkenberg valitakse sellele kohale tagasi.

Juhatusel tuleb arutada ja astuda samme tõu- ja paremate piimalahmade päästmiseks, kuna kariloomade rekvisitsioon ahvardab ka paremaid piimakarju.

28. mail 1916 peetav peakoosolek toimub Eestimaa talurahva loo-aastese erjapäevast vabastamise auks. Üldist juubelipidustust ei korraldata, see otsustatakse jätta iga inimese oma südametsajaks. Koosolek valib 3-liikmelise komisjoni, kes peab saatma valitsusele avalduse Eesti omavalitsuse sisseseadmiseks võimalikult kiiresti.

18. septembri peakoosolek peab vajalikuks põllutöö-alkooli

asutanise Jõelähtmesse.

1917. aasta veebruaris toimub Venemaal revolutsioon, mida nimetatakse Veebruarirevolutsiooniks. Tsaar kukutatakse troonilt, valitsemisele asub Vene Ajutine Valitsus. 5. märtsi koosolekul teatab Seltsi esimees J. Birkenberg, et nüüdsest alates saab koosolekuid pidada poliitsei kontrollita. Seltsi võetakse vastu lo uut liiget, nende hulgas 3 naisterahvast.

7. jaanuari 1918. aasta peakoosolekul peab Johannes Reinthal kõne "Asutav Kogu ja mis me temalt võime loota." 7. jaanuari koosolek jääb pikaks ajaks viimaseks peakoosolekuke.

Keerulistest oludes (revolutsioonid, saksa okupatsioon) tekib Seltsi tegevuses rohkem kui aasta pikkune vaheasg. Uuesti jätkatakse peakoosolekuga 23. veebruaril 1919. aastal. Eesti Ajutisele Valitsusele saadetakse tänutelegramm eduka tegevuse eest vaenlase väljatõrjumisel Eesti Vabariigi piiridest. Majanduslike küsimuste osas otsustatakse koostada heeringate hõlmatellimiseks nimekiri külade kaupade. Algatatakse mõtte sõjaväebaraki ehitamiseks Irust Jõelähtme seltside tarvitamiseks rahvamajana.

Vahepealse aja jooksul on Seltsi liikmete arv tunduvalt vähenenud. Peakoosolekuid võtab nüüd osa vaid 20 - 30 liiget ning arutatavate küsimuste ringi on kokku kuivanud. Kui varem oli peetud kursasi ja korraldatud kõnekoosolekuid väga sageli, siis 1919 - 1920. aastail ei korraldata neist ühtki. Huvi Seltsi tegevuse vastu näib siiski püsivat ja 7. novembril 1920 võetakse jälle vastu 11 uut liiget. 22. augustil 1920 valitakse Seltsi esimeheks Jüri Toom (lk.12).

24. veebruari 1921. aasta peakoosolekul, kus räägitakse põlatiseismisega Vabaaussõjas langenuid, jääb paar kohalikku meest istuma, millest tehakse järeldus, et kommunistlik mõtteviis ei ole veel päriselt kadunud. Kui aga istumajäänudle an-

takse hiljem sõna oma teoviisi põhjendamiseks, ei oska nad midagi öelda.

1921. aastal saab Selts endise tööheo kätte. Alustatakse taas kõnelejate kutsumisega peakoosolekule ning rakendatakse põllutööriistade ührijana heegsamalt töösse, korraldatakse majapidamise ja aiatöö kursused.

24. veebruari 1923. aasta peakoosolek valib Jüri Toomi uuesti Seltsi esimeheks. Samal aastal esineb koosolekul mitu väliskülastajat kõnedega ning kõigil neil on peateenaks piimakarja kasvatamise edendamise ning selle tootmisviisi laiendamise vajadus.

1924. aastal kerkib loengute teemana esile veel maaparanduse teostamine taludes. Tõstatatakse küsimus karja kontrollringi asutamisest, mis ka asutatakse. 7. detsembri 1924. aasta peakoosolek tunnistab tarvilikuks m e i e r e i asutamise Jõe-
lähtmesse, mis arvatakse andvat paremaid tulemusi kui piima linnavedu igatüüpi eraldi. Koosolek valib ka lo-
liikmelise komisjoni, kellele tehakse ülesandeks küllade kaupade selgitada meierei rajamisest huvitatud talupidajad.

15. veebruari 1925. aasta peakoosolekule tuleb arvukalt ka mitteliikmeid, kuna küsimuse alla tuleb meierei asutamine. Kuulatakse Põllumajanduse Keskühiruse "Estonia" instruktori ettekanne ehituskulude kohta ja tunnistatakse ühismeierei asutamine vajalikuks.

14. juuni 1925. aasta peakoosolekul esineb kõnega agronoom Voldegar Johansen (tulevane Eesti Maapanga President), kelle kõne teemaks on: "Kas põllumeeste seltsidel meie ajal veel tähtsust on?". Ta toob esile rea põhjusi, mis just nüüd tingivad põllumeeste seltside intensiivse tegevuse vaatamata sellele, kas see annab kohe majanduslikku tulu. Agronoom Jaan Utne

soovitab oma ettekandes "Põllumehe sissetulekuallikad" paana piimakarja intensiivse aretamise kõrval tohken rõhku ka sea- kasvatusele, pidades silmas ka tõusigade ekspertimise võimalusi. J. Utne peab veel vajalikuks ka hanakasvatuse laiendamist.

Tuuarialjal tegi Selts katset raamatukogu asutamiseks, kuid selleks illegipärast luba ei saadud. Nüüd on raamatukogu rajamisega toime tulnud ning raamatukogu kasutamine näib olevat üsna elav. Seda kasutavad ka koolilapsed, kellele tehakse soodustusi raamatate laenutamisel. 1. oktoobril märgitakse juhatuse koosolekul, et Seltsi nimel muretssetud muusikariistade asjus tuleks veel muusikakooris mängijatega läbi rääkida, ei selgu aga, millised muusikariistad on muretssetud.

20. veebruari 1926. aasta peakoosolekul kurdab esimees Jüri Toom, et seltsi liikmed on jäänud Seltsi tegevuse suhtes vägalduks. Koosolekust osavõtjaid on vähe, nii et piinlik hakkab väljastpoolt kutsutud kõnelejate ees. Jüri Toom valitakse esimehe kohale tagasi.

23. veebruari 1927. aasta peakoosolekul vähendatakse juhatuse koosseis 9-lt liikmelt 6-le. Esimeheks jääb Jüri Toom edasi.

1928. aasta tegevuse kohta protokollid puuduvad, 1929. aastal on peetud üks eestseisuse (juhatuse) koosolek, 1930. aasta kohta protokollid puuduvad.

10. novembril 1931 toimub koosolek mitmesuguste küsimuste valgustamiseks. Riigikogu liige Kustas Tonkmann kõneleb maad tabanud raskest ülemaailmsest majanduskriisist, temale kauguvad samal teemal Harju Maavalitsuse esimees Paul Männik ja Villem Roots. Viimane soovib hakata kasvatama uusi kartuli- ja teraviljasorte ja seab üles nõude: põllud, mis lähevad järg-

misel aastal vilja alla, tuleb sügisel kindlasti ümber künda. Põllumeeste Keskseksi sekretär soovib kriisieludes liituda veel tihedamalt põllumeeste seltside ümber ja arutada nii majanduslikke kui ka poliitilisi küsimusi, et kiiremini ületada majanduskriis.

18. jaanuaril 1933 toimub pidulik koosolek Jüelähtme Põllumeeste Seltsi 20.-nda aastapäeva tähistamiseks. Koosolekust võtab osa ca 150 inimest. Kõnedega esinevad: Harju Maavalit suse esimees P. Männik, Eesti Põllumeeste Keskseksi sekretär E. Vint ja Kontrollühisuste Liidu sekretär N. Masse. Tervitusi tuuakse üheteistkümnelt organisatsioonilt. Kokkutulek lõpeb ühise teelauga.

18. novembril 1934. aastal korraldatakse koos Jüelähtme Naanaiste Seltsiga "Põllumeeste Päev", millest elanikkonna osavõtt kujuneb rohkearvaliseks.

1934.-1935. aastail kerkib esile uue teemana kodumaabruse kaunistamine, millest küll ka varem on peetud loenguid, kuid pole saavutatud selles liinis erilist hoogu. Nüüd astub abiks riik oma sellekohaste seaduste-äärustega ning kodukaunistamise liikumine hakkab suurte sammudega edenema. Sellel teemal peetakse ka Jüelähtmes mitu loengut ning korraldatakse kursusi.

8. detsembri 1934. aasta peakoosolekul kannab vallasekretär Eduard Argus ette ametliku teadaande Tallinnas toimunud riigipöörde katse kohta Vabadusvõjlaste liikumise tegelaste poolt, ning teatatakse selle likvideerimisest. Koosolek saadab tervitustelegrammi Riigivanemale ja Kaitsevõjude Ülemjuhatajale.

Koosoleku päevakorras on näitlik kohus teemal: lehma kaebus peremehe vastu halva ümberkäimise ja toitmise pärast. Stsenaarium on koostanud Seltsi esimees Jüri Teom. Kohtu koosseis, samuti

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

15. joulukuuta 1973
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

16. joulukuuta 1974
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

17. joulukuuta 1974
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

prokuröör on kohalikest tegelasist, kaitsjana esinevad agronoomid J. Utho ja A. Soovik. Näitlikku kohust jälgib ligi paarsada inimest, stsensariumi autorile avaldatakse kiitust. Koosolekukohus lõpeb ühise teesõhtuga.

8. märtsil 1936 valib peakoosolek Jüri Tooni taas Seltsi esimeheks. Koosolekul toimuvad kõned piimakarja süütmisest, kultuurkarjamaade rajamisest ja maaparandusest. Maaparanduse küsimus tõuseb ka järgmistel aastatel üha tungivamalt esile, kuna riik on asunud seda teetama ka üksiktalupoegade poolt teostatavate maaparandustööde osas.

Põllumeeste seltsi juures on mitmeid aastaid töötanud, ja päris edukalt, põllutööriistade ührijaam. 13. detsembri 1936. aasta peakoosolekul leitakse, et riistad on vananenud, ega ole enam otstarbekohane nende välja ührimine ega ka mitte remontimine. Tõstatakse küsimus ührijaama liivideerimisest ja riistade müümisest, kuid otsust veel vastu ei võeta.

21. veebruaril 1937. aasta peakoosolekul valitakse Jüri Tooni taas Seltsi esimeheks. Põllutööriistade ührijaama suhtes otsustatakse: kõlbmatud põllutööriistad ührijaamas oksjoni teel ära müüa. Oksjoni korraldamine tehakse ülesandeks juhatusele. Oksjon toimub 14. märtsil 1937.

16. jaanuaril 1936 toimub koosolek Seltsi 25-aastase tegevuse tähistamiseks. Osavõtjaid on 200 - 250. Kõnelevad Seltsi esimese Jüri Tooni, Jõelantme koguduse õpetaja Elmar Petersoo ja ajalehe "Uus Eesti" peatoimetaja - propagandajuht Hugo Kukke. Tervitusi toovad 20 organisatsioonide esindajad, kirjalikke tervitusi saabub kolmelt organisatsioonilt.

1938. aasta koosolekudel on peaaegu asetatud uudismaade harimise prepageerimiseks.

28. märtsil 1938. aasta peakoosolek valib Jõelähtme Põllumeeste seltsi auliikmeks Villem Rootsi ja Voldemar Kuuskmme (Kuuskmann), kes Seltsi asutamisest alates on kuulunud Seltsi juhatusse. Auliikmeks valitakse ka Seltsi kassaaegne esimees Jüri Toom.

1939. aastal kerkib üles uus teema loengute pidamisel: talumajapidamise mehhaniseerimine ja elektrifitseerimine. 5. veebruari koosolek valib 17-liikmelise komisjoni (esindajad on igast külast) elektrifitseerimise elukorra selgitamiseks.

29. oktoobril 1939 toimub Seltsi Lõikusepüha Jõelähtme koolimaja ruumes. Samas toimub ka Jõelähtme Maanoorte Ühingu lipu õnnistamine, mille puhul peetud kõnes Jõelähtme Põllumeeste Seltsi esimees Jüri Toom nimetab noori õnnelikumal ajal sündinuks kui eelmine põlvkond. Esimees ei oska veel aimata, ega oska seda ka keegi teine, millised raskused on just sellel noorpõlvel varsti ees ootamas, sest Teine Maailmasõda on Euroopas juba mällamas, Ribbentrop-Molotovi salakaval plaan Balti riikide suhtes sõlmitud.

24. veebruaril 1940 toimuvale juhatusel otsustatakse kokku kutsuda peakoosolek 10. märtsiks 1940, kuid selle kohta protokoll puudub. Viimane juhatusel toimub 8. novembril 1940, kuid juba nutes oludes. Jõelähtme algkooli Spiilasile määratakse 20 krooni teetuseks raamatute ostmiseks Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks.

Varsti järgnev Jõelähtme Põllumeeste Seltsi nagu ka kõigi teiste seltside tegevuse lõpetamise otsus kõnakevade võimuorganite poolt. 1939. aasta tegevuse aruandeleht näitab, et Seltsil on 31. detsembril 1939.a. olnud 75 liiget, varandust Kr.196,12 eest ning 1710-kõiteline raamatukogu.

JÕELÄHTME MAANAISTE SELTSI

pühikiri on registreeritud augustis 1934.a. Siseministeeriumi administratiivosakonnas. Seltse eesmärgiks oli kodumajanduse edendamine maanaiste hulgas ning selle teostamiseks võis Selts viia läbi loenguid, kursusi lastekasvatuse, majapidamise ja teistel aladel.

Jõelähtme Maanaiste Seltsi tegevusest on säilinud mõned ürikud, sealhulgas protokolliraamat. Need ürikud on alalhoidmiseks Tallinna Linnaarhiivis fondi nr. 559 all. Protokolliraamatust 1934 - 1940 on toodud ka järgnevad andmed Seltsi mõne-aastase tegevuse kohta.

Seltsi asutamiskoosolek peeti pühapäeval, 16. septembril 1934.a. algusega kell 14.00 Jõelähtme vallamajas. Koosolek oli kokku kutsutud prenade Rootsi, Roosbergi, Pärsi, Arguse ja Saarmaki poolt. Koosolekule oli ilmunud 31 inimest. Kõnega esines Eesti Maanaiste Keskseltsi esinaine proua M. Martinson. Ta toob tervitusi Maanaiste Keskseltsilt ning räägib lastekasvatusest ja toitlustamise otstarbekusest.

Seltsi liikmeks astub 26 naist. Liikmenaksuks määratakse 25 senti aastas.

Juhatuse liikmeiks valitakse:

1. Julie Maisa
2. Efronina Jussi
3. Margarethe Põrk
4. Helmi Argus
5. Liisi Tell

Revisjonikomisjoni valitakse:

1. Julie Mitt
2. Lilly Grünbuš
3. Anette Tenver (?)

Juhatuse abistamiseks valitakse veel 9-liikmeline toimkond. Tegevuskavva otsustatakse esijones võtta aianduse- ja

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..

- 1.
 - 2.
 - 3.
 - 4.
 - 5.
-
... ..
... ..

... ..
... ..

kudumise ning harjavalmistamise kursuste korraldamine. Veel otsustatakse astuda Eesti Maanaiste Keskseltsi liikmeks 1 krooni suuruse sissemaksu ja 5 krooni suuruse liikmemaksuga aastas.

Juhatus 20. septembri 1934. aasta koosolekul valitakse seltsi esinaiseks Margarethe Põrk. Otsustatakse: korraldada 15 - 20. oktoobrini varrastel kudumise kursus, millest võimaldada osavõtt ka mitteliikmetele. Juhatus 25. oktoobri koosoleku protokollist nähtub, et need kursused on toime pandud. Kursusist on võtnud osa 34 naist ning need on lõppenud teeõhtuga.

18. novembril 1934 korraldatakse koos Jõelähtme Põllumeeste Seltsiga "Põllumeeste päev ja lõikuse päev", mille kavas on loeng uuest piimaseadusest härra Pulleritga poolt, kõne Eesti Maanaiste Seltsi esinaiselt pr. M. Martinsonilt maanaiste seltside tähtsusest ja "Kõne põllumehele" ministri abilt härra Karlsbergilt. Vaimulik kõne peab Jõelähtme koguduse õpetaja Elmar Peterson. Päev lõpeb tävakohase teeõhtuga, mille kulud on Kr. 69.85. Puudujääk Kr. 2.85 kaetakse võrdselt korraldavate seltside poolt.

16 - 31. detsembrini korraldatakse kursus kültoitude valmistamisest. Jõulupühadeks organiseeritakse kingituste valmistamine koguduse vaeste laste heaks. Kursustest on võtnud osa 25 naist ning see lõppes koosviibimisega "kaunistatud toidulaia juures", nagu märgitakse protokollis. 23. detsembril viiakse kingituspakid - riided ja toiduvained - koju 12-le vaesemale perekonnale.

8. jaanuari 1935. aasta koosolekul otsustab juhatus korraldada iga kuu teisil ja neljandal teisipäeval Jõelähtme koolimajas töötundide õhtu, mille kestel valmistada käsitöid suvel korraldatava luterii tarbeks. Töötundidega alustatakse 15. jaanuaril.

29. jaanuaril 1935 teinud üldkoosolekul valitakse uus

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

... ja ...

juhatus kossseisus: 1. H. Argus
2. M. Rooberg
3. M. Põrk
4. L. Tell
5. J. Maisa

Valitakse ka uus revisjonikomisjon.

Seltsi esimene tegevusaasta on lõppenud tulude-kulude tasakaalus olles Kr. 100.87 sauruses summas. Seltsi esinaiseks valitakse tagasi Margarethe Põrk.

9. aprillist - 11. maini 1935 viiakse läbi kangakudumise kursused (osavõtmaks Kr. 1.50), 21.-24. maini aianduskursus. Moodustatakse rahvatantsu trupp. 12. mail viiakse läbi emadepäevale pühendatud pidu sellekohaste ettekannetega, Võidupühal korraldatud peo sissetulek otsustatakse anda toetuseks Nimele Bestistamise Liidule ning võetakse osa Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi poolt korraldatavast põllumaja näitusnäitusest Seltsi väljapanekutega. Esimene tegevusaasta lõpetatakse aastapäeva-aktuse ja ühise koosviibimisega 16. septembri 1935.a. peolauas.

Jõelähtme maanaiste seltsi tegevus jätkub samas vaimus nagu esimeselgi tööaastal kuni 1940. aastani, mil nõukogude võimu poolt tegevus likvideeritakse. Käesoleva ajaloolise ülevaate piiratud ruum ei võimalda Seltsi tegevuse jälgimisel peatuda Seltsi kõigil ettevõtmistel ning esimese tööaasta tegevuse kirjeldas on toodud vaid näidiseks sellest tegevusest, mida maanaised suutsid teha oma piirkonna majandusliku ja kultuurilise taseme tõstmiseks. Järgnevalt vaatlen Seltsi tegevust lühidalt - ainult linnulennuliselt asjale lähenedes.

Olgu lisatud, et Maanaiste Selts võtab innukalt osa 1936. aastal toimunud "Raamatu-aasta" ühendamisest ning kingib Jõelähtme Põllumeeste Seltsi raamatukogu heaks ühe peo sissetuleku Kr.13.87.

Muudest üritustest võib märkida kursuste korraldamist kodukau-
nistamisest ja küpsiste valmistamisest, jõulupühade puhul iga-
sastast vaesemate perekondade toetamist, heogset kaasalöömist
karskusliikumises jne. Seltsile ostetakse 50-esemeline komplekt
lauanõusid, muretsetakse riigilipp j. 2. veebruaril 1936 vali-
takse Seltsi esinaiseks jälle Margarethe Põrk.

1936. aastal korraldatakse jälle kangakudumise kursused
ning sellele lisaks rõivaste õmblemise kursused, viiakse läbi
asjade loterii, mis lõpeb Kr. 56.18 suuruse kogumiga, korralda-
takse mitmeid peoühtuid ning eelmiste aastate eeskujul pakkide
annetamine vaesematele perekondadele.

Mat juhtub ka ebameeldivusi. 21. veebruari 1936. aasta
peakoosolekul on arutusel ühe varasema juhatuseliikme H. K.
(jäi 1936. aasta valimistel juhatusest välja) käitumine, mille-
gata on Seltsi esinaist mustanud tunnistajate juuresolekul. Esi-
naine Margarethe Põrk valitakse 1937. aastal esinaiseks tagasi.
1937. aastal on suuremaks ürituseks esavõtt suvel peetud Maanaiste
suvepäevadest Saaremaal, kuhu jõelähtne naised sõidavad
21-liikmelises koosseisus. Selts toetab iga liiget Kr. 2.42 suu-
ruse rahasummaga. 22. juunil korraldatud loterii annab puhas-
tulu Kr. 22.35. Esinaist laimunud liigeheldetakse Seltsist välja.
Väljaheldetu ei ole otsusega rahul ning esitab kaebuse Raasiku
jaoskonna rahukohtunikule, paludes otsus tühistada. Rahukohtu-
nik tühistab peakoosoleku otsuse, kuna see on tehtud tagaselja
ning määrab nõudja kasuks Kr. 6.70 kulusid jõelähtne Maanaiste
Seltsilt. Otsus kutsab esile nii Seltsi esinaise kui ka teiste
juhatuse liikmete lahkumise oma kohalt. 15. detsembril 1937
valib peakoosolek uueks esinaiseks Maary Roobergi.

1938. aasta peakoosolekul 13. märtsil valitakse esinaiseks
taas Meery Roopere (endine Rooberg). Ta lahku aga varsti sel-

lelt kohalt ja esinaiseks valitakse prilli L. Jõgi. 19. märtsil 1949 peetud üldkoosolekul valitakse seltsi uueks esinaiseks proua M. Trisberg.

1939. aasta suvel, 11. juunil, korraldab Selts koos Iru-Nehatu Maanaiste Seltsiga sõidu Maanaiste suvepäevadele Lauras. Sõitjaid on kokku 60, sõit läheb liikmele maksma Kr. 1,40, mitte-liikmele Kr. 4.70. Liikmeile oli määratud toetuseks Kr. 50.- sõit teinud autobussidel.

23. juunil 1939 võtab Selts osa sõjas langenute mälestussamba avamise pidustustest Jõelähtme kalmistul ning osaleb päeva korraldamisel. Mälestussambale asetatakse Seltsi poolt pärg.

5.- 16. detsembrini korraldatakse lõunasõogi valmistamise kursused ning need lõpetatakse ühise lõunasõögiga, millega tähistatakse 3. jaanuaril 1940 Seltsi viiendat aastapäeva. Rebala ja Parasmäe koolimajades korraldatakse kangakudumise kursused.

31. märtsil 1940 valitakse uus juhatus ning selle koosseisus saab Seltsi esinaiseks taas Margarethe Pürk, kes varem oli sellel kohal töötanud kolm aastat. Juhatuse koosseis peetakse veel ka 30. mail 1940, millel otsustatakse osa võtta Maanaiste suvepäevadest ning protokolliraamatus leidub veel katke juhatuses koosseisule protekollist, kuid siit alates on protokolliraamatust lehed välja rebitud, sest 21. juunil 1940 oli ju toimunud võrre võimude poolt lavastatud riigipöörde, mis kiskus kogu Eesti Vabariigi elu, samuti Jõelähtme Maanaiste Seltsi elu ribadeks nagu viimased lehed Seltsi protokolliraamatus.

8. 2. Kõrtsid külaelu pahupeolena.

Seltskondlike organisatsioonide asutamine oli suurel määral vastukaaluks sellele tegevusele, mida sajandite jooksul olid külas arendanud ainhkesed ühiskondlikud-majanduslikud ettevõtted - k ö r t s i d . Kuna ühe kihelkonna elu kirjeldamine neil ettevõtetel peatumata oleks ühekülgne, pühendan järgnevas tähelepanu ka sellele elulõigule ning puudutan kõrtside osa ka Jõelähtme kihelkonna piires.

Vanim teade Eesti ala kõrtside kohta leidub Taani kuninganna Margarethe 9. augusti 1286. aasta korralduses, mille kohaselt Tallinna linnamüüri ehitustööde soodustamiseks pidid minema kõik järgneva kolme aasta rendid ja muud tulud linna rahapajast ja kõrtsidest. Algul olid kõrtsid puhtakujulised joomakohad. Rootsi kuningas Karl IX andis 1601. aastal seaduse, mis taotleb kõrtside kasutamist ühtlasi võõrastemajadena. Järgnevad korraldused kujundavad kõrtsidest juba kõrtsid - postijaamad. 1696. aastal nõuab kindralkuberner E. Dahlberg juba väga konkreetselt: iga kõrts peab olema varustatud ühe hea kuuri, talli, tubade ja kambritega talupoegade ja lihtrahva ning hobuste jaoks. Korraldusele on lisatud tüüpjoonis kõrtsihoone ehitamiseks. Seia tüüpjoonist ei saadud aga rakendada hakata, sest peatselt alanud Põhjasõda ei lubanud enam mingit ehitustegavust. Uut koogu saab kõrtside ehitamine alles 18. sajandi II poolel, mil piiritusse avaneb Vene turg. Maanteede kõrde tekkisid nüüd suuremad puidust kõrtsihooned ühe või kahe talliga. Nad täitsid ka hobu-postijaamade ülesandid. Neis kõrtsides oli tavaliselt üksteise kõrval kaks tuba, suurem talupoegadele, väiksem sakstele.

Igal mõisal oli oma kõrts, mõnel isegi mitu. 1732. aastal

oli Harjumaal 144 mõisas kokku 158 kõrtsi, Põhjala kubermangus (Põhja-Eestis) 1823. aastal 1423 kõrtsi.

Kõrtsipidamine oli tulus amet. Ajaleht "Olevik" kirjutas 16. aprillil 1894. aastal: "Pange viina saavad kõrtsimehed 4 rubla ja 80 kopika eest ja müüvad 7 rubla eest ja kallimalt välja. 25-pudeline korv õlut tuleb neil rubla ümber maksta, müüakse aga välja 1 rubla 30 kopikat ja kallimalt. Ühe pudeli eest võetakse 8 - 10 kopikat." Niis siis sai kõrtsnik viinalt ca 50 %, õllelt pudeliviisi müües 100 ja rohkengi protsenti.

Kuidas suhtuda kõrtside tegevusse?

Tavalised maakõrtsid olid eelkõige joemakohtadeks. Siin tihti kakeldi, raisati oma niigi vähest raha, siin seipitseti igasuguseid musti plaane, siia kogunesid hulkujad ja hobusevargad ning sellepärast on käinud ka pidevalt võitlus kõrtside vastu. Ent miinuste kõrval oli kõrtsidel ka mõningaid plusspunkte. Kõrtsides arutati põnevamaid päevaprobleeme, seipitseti ülestõuse mõisnike või valitsuva võimu vastu (Kuivajõe kõrts Kose-Uuemõisa ülestõus 1865. aastal, Atla-Beru kõrts 1858. aasta Maatra sõjas), kõrtsides sõlmiti mitmesuguseid kaubatehinguid, kaubeldi sulaseid ja tüdrukuid, kõrts oli maarahva ainukeseks ühiskondlikuks kooneks, kus lauldi, tantsiti, mängiti pilli, see oli ka esimene ja ainuke "spordihall", kus maadeldi, veeti vägikõigast, tõmmati sõrme jne jne. Ent on ette ei suutnud need plusspunktid kaaluda üles seda häda ja viletsust, mida kõrtsid on soodustanud sajamõistete vältel.

Kuidas suhtuda Jõelähtme kihelkonna territooriumil tegutsenud kõrtsidesse? Kõsimusele annab vastuse kirjutis 28. augusti 1895. aasta ajalehes "Põhjala" pealkirja all "Harjumaalt. Jõelähtme kihelkonnast. Kiri kõrtsidest ja rahvaelust." Kuna

kirjutaja annab läbilõikelise ülevaate kihelkonnast eelmise sajandi lõpu-aastail, esiten selle lühendatult ka siin.

"Postimees" kirjutab:

1898. aasta oli Jõelähtme kihelkonnale sellepärast tähtjas, et ta enesele 2 rahva elu ja hariduse kohta mõjuvat paika juurde sai. Ühes väikeses kihelkonnas, kus sugu pääle 6000 inimese elab, aasta sees 2 uut kõrtsi juurde, kus neid ennegi juba muidu küll oli - nii et neid nüüd 9 tükki kokku on. Et need 9 kõrtsi kõik omast kohast rahva hariduse ja käekäigu kohta mõjuvad ning missugune nende mõju on - seda tunneb iga kää elu sõber ning tundja isegi. Need südantlõhestavad viletsusepildid, mis igapäev niisuguses paigas vaatajate silmade ette ilmuvad, kus viin valitsuse keppi käes kannab; need valupildid, mis naeste ja laste silmapisaratega igapäev saavad valmismaalitud! - Oh, neid võib iga tähelepaneja igan niisuguses paigas küllaltki vaadata, ilma et neid siin kõike nimetama hakkaks.

Ja veel ei ole mõõt täis! Veel otsitakse paiksid juurde, kus need hädad võivad rohkeneda. Veel viimale enam voli ja võimust, et see, kes veel ta küsias ei ole, ehk see, kes tast eemal on - et, tulgu kõik, sest sarnumeri ei ole veel täis!

Jõelähtme kihelkond on Tallinnast mere äärt mööda kitsalt hommiku poole külge 32 versta, Narva maantee mööda edasi, kus 20 versta Tallinnast eemal Narva maantee ääres kirik on. Kirikust Tallinna pool suurema jao kihelkonna maa pääl asuvad neist üheksast kõrtsist 4 tükki mööda Narva maantee äärt, mis laialdasema maa pääl just nii suurelt ei saa rahva pääle mõjuda. Suuremalt jaolt on nad teekäijatele tarvituseks, kes neid siis ka enamalt ülespeavad. Aga kirikust hommiku pool asuvad 12 versta maa pääl 5 tükki. Esimene ning tähtsam nendest on muidugi kirikukõrts Kiida, mis ünneks ometi verst maad kirikust

eemal on. Täädagi, et see kõige suurema lõikuse ajaline püha-
päevadel on. Pääle 200 rubla renti aastas välja teenida, sääl
peab ka müümist olema. Verst maad eemal agutatä 1892. aasta
algul Koogile uus hallikas juarde.

Kui 1891. aastal kohaline vallavalitsus enese kohtu- ning
vallavalitsuse ruumid - vallamaja pandusel - Koogile müüis,
pandi kohe kohaliku krunai omaniku poolt kõik rattad käima ja
teisel aastal oligi kõrts ülesia vallavalitsuse ruumide kõrval
hüüdnas.

Kas seda oli sinna tarvis? Ja vist kuidugi ehk mõne mehe
rahakottide täjendamiseks, teistele täitmiseks. Tülid ja paham-
dused pääle selle, mis sääl tulevad, nii et teistest sarnastest
kohtadest ettegi jõuab. Isikranis püüab niisugune koht valla
suurenatel kooskõministel pahanduseks saada, nii et mõnigi mees
kirju pääga koessele kale tuleb. Täiskasuga koessele kalud - kuidas
sääl kõrts oma mõju avaldab ja kas nad vallavalitsusele päris
tülikaks ei tule pidada. Soovida oleks, et varnane auk otse
kinni aetaks ehk kõige vähemalt vallavalitsuse ning kohtu koos-
käiga päevadel sarnast hullukstegevat kraami inimeste ristiks
saada ei ole. Sõdamest oleks soovida, et vallavalitsus oma tä-
helepanemise selle asja pääle juhiks.

Teine uus kõrts, kõige viimane kihelkonna piiril Rummu
mõisa maa pääle seisev Havakannu kõrts sai 1891. aasta suvel
ülesehitatud ning uuest aastast "hüüdnas" pandud. Nimetatud
kõrts seisis juba kaua aastaid lagunenuid müüri varemetes. Üks
neist enneolevatest kõrtsidest asub pääle 2 versta maanteest
eemal Jägala jõesuu külas, ilma muu otstarbeta kui ainult naes-
tele ja lastele silmapisarsid sännitama.

Kõiki neid kõrtside nurjatusi nähes paistab oneti ka eeskuju ja kõrtsipädeja auusat püüdmist silma, millele avalikult kiitust peab andma.

Narva maantee ääres, 20 versta Tallinnast seisab K...ku kõrts, mis õigusega teiste sarnaste kohtadele võib eeskujuks olla. Joodikuid sääl ei sallita, vähemasti püütakse selle eest hoida, et inimene sääl palju ei jää ega joo. Nagu läbikäes mita korda näinud olen, saavad joodikud elatenua kõrtsipädeja poolt noomitud ning karskusele äratud, enne kui viina pakutakse. Lehekuu hakatusel jättis nimetatud kõrtsipädeja kõrtsi omal kulul kinni. Osalt rahva puidulikku aega tähele pannes, osalt ka, et mitte kolekat edasi sigitada kõrtsi läbi, sugurahva käekäigule hääd soovides. Nagu ma kuulnud olen, olla sellel kõrtsipädejal nõuu kõrtsi päris kuivaks jätta ning ennast kõrtsi koha põllust toita.

Ülemlaine joomine on ka külade ja kegukondade järele mõnes kohas vähem, mõnes kohas rohkem. Selgesti silmapaistev on ka seegi, et mida kaugemal külad kõrtsidest, seda karskemat rahvast leida. Aga on ka külasid, kus joomine liig rohke on nagu mõnes rannakülas, kus taludel sagedasti oma viinakoda on, iseäranis sügise ajal, põhlegi siis kui hää kilusaak juhtub olena. Sääl joovad siis mõnikord vanad ja noored. Ka lapsi sunnitakse jooma. Tuleb ka seda ette, et kilu kokku-estjad omalt poolt joomist aitavad edendada, kellel mooduks on "pääle kauba" viina anda. Mida rohkem keegi viina annab, sellele saavads siis kalad viidud. (Tuli ka mineval aastal ette, et ühe ülesestja poolt saadeti paar meest viinaga ümber käima mõõda külasid, kes siis kilud juba enne püüdmist viina sääl ära karplesivad, nii et teine, kes seda mitte ei tee, peab juba võistluses alla jääma, sest viinal

on suur vägi ja võimus). Minevaasta sügisel elas üks Eesti tähtsam karskuse esindaja mõned nädalad selles rannakülas. Kui palju tema "viinale valuandmisel" kohaliku rahva kohta on mõjunud, ei tea ma praegust mitte, aga vähe võib see vist küll olla. On ka Jõelähtme kihelkonnas paar mõisat, millel kõrtsusi ei olegi. Need on Kostivere ja Hülga^{ga}se. Viimase mõisamaa pääl ei ole kõrtsi olnud: kuna esimene on nad kõik ära kaotanud.

Muust seltskondlikust elust ei ole midagi rääkida, siis seda, et ta puhkab. Mõne aja kohta mängiti tänavu Nelipühi teisel pühal Kostivere kohaliku koolmeistri toimetusel paar näitemängu, ning Tallinnast oli üks laulukoor ka laulmas, aga päältvaatajaid ja kuulajaid oli ainult 50 - 60 inimest, ja nendestki oli suur jagu majaperemehe võõrad ning Tallinnast lauljatega kaasa tulnud inimesed, kuna aga oma kihelkonna inimesed - ei tea, kus olivad.. Laul on ka praegust soikus, peale paari noore koolmeistri katsete, kes talvel koorisid seadsivad, ning laule harjutasivad. Äratust! Mil-lal seda tuleb ja kelle käest."

Selline on kurb pilt Jõelähtme kihelkonna kõrtsielust ja seltskondlikust tegevusest aastal 1893.

Kõrtside rohkus kihelkonna piires on leidnud kajastust ka rahvalaulus. Kuusalu kihelkonnast üleskirjutatud rahvalaul "Nekruti põgenemine" ("Vana kannel" III. Tallinn 1938, lk.337) loeb järjekorras üles kõik kõrtsid, millises Tallinnast plehku pannud nekrut sai sisse astudes jalgu puhata ja hobust sööta ning rakmeid kohen-dada. Laul on järgnev:

"Ärap mina tulen linna liiskust,
linna liiskust, moisa moedust,
ärap tohteri tuasta.
Siis sain Tuom pääl tulema,
Lasnamäel ma läksin pääle
Luos mina looka kinnitasin
Tondil join toobi oluta,

Hirvus hingasin huosta,
Paju jäi pahema puole,
Kostivere koju puole,
Niidal nippi näpitse,
Kuogil kuoki murretie,
Keralooga kostis vasta
Käänikil kätte annetis
Kaberlas läbi katsutie
Aavakannus augustati
Lammel lapsi peksetie
Valklas vahetin hobuse
Kiiu kortsi kindad jätsin
Kuusalus kuulda annetiie."

Eesti Vabariigi alusaastail, täpsemalt 1920. aastal, suleti seoses viinamonopoli sisseseadmisega kõrtsid. Edasi tegutsema jäid ainult mõned üksikud kõrtsid, nüüd juba viinamonopoli poodičena, einelaudadena või seltsimajadena.

8. 3. Kihelkond austab oma kangelasi.

Jõelähtme kihelkonna mehed on käesoleval sajandil võtnud osa kolmest sõjast: Esimesest Maailmasõjast, Eesti Vabadussõjast ja Teisest Maailmasõjast. Paljud langesid võitlusväljal või jäid teadmatult kadunuiks. Kihelkond on hinnanud väärikalt langenute mälestust: rahva ja organisatsioonide poolt kogutud rahaga püstitati mälestussammas Maailmasõjas ja Eesti Vabadussõjas langenud kanglastele ja see avati Teise Maailmasõja eelõhtul Võidupühal, 23. juunil 1939. aastal. Kuna sündmus on saanud juba ajalooks, püüan siinkohal taastada tollal toimunu ajaleht "Päevahe" kaasabil.

"Päevaleht" nr. 167, 26. juunil 1939.a.

Peaminister K. Eenpalu avas Jõelähtmes Vabadussõjas langenute mälvaruamäegi." (Fotol K. Eenpalu kõnelemas).

Tekstist: "Võidupühal avati Jõelähtme mälestusmärk Vabadus- ja Maailmasõjas langenute mälestuseks. Jõelähtme kihelkond austas sellega tema piiridest päritolevaid võitluskangelasi. Nägus mälestussammas on püstitatud kirikueelsele platsile Narva maantee häärde. See obeliskikujuline punasest graniidist sammas seisab kõrgel alusel, kuhu viivad kõrged trepiastmed. Samba külgedesse on raiutud 11 Vabadussõjas ja 52 Maailmasõjas langenute nimed. Vabadussõjas langenute nimekirja avab Julie Burchwardi nimi, kes naisvabatahtlikuna võitles I laiaroopalisel soomusrongil. Maailmasõjas langenute nimekirjas leiame esikohal alampolkovnik August Mastbergi nime. Ausamba ümber tuleb puiestik, kuhu on juba istutatud pärnasidä Plats piiratakse madalast paekivist müüriaga.

Mälestusmärgi avamistalitusele oli kogunenud kogu Jõelähtme kihelkonna rahvas. Talituse alguseks mälestusmärgi ümber rivistusid eesotsas Rävalla Malevkonna orkestriga kohalikud kaitseliitlased, tuletõrje, naiskodukaitse, kodutütred, noorkotkad ja teised kohalikud organisatsioonid lippudega. Mälestusmärgi avamistoimingust kell 1 saabus osa võtma ka peaminister K. Eenpalu ühes abikaasaga,

keda tervitati vastuvõtumarsiga ja kelledele annetati kimbud rukkililli.

Mälestusamba püstitamise komitee esimees Riigivolikogu liige K. Kurg ütles sissejuhatavad sõnad. Siis võttis sõna peaminister K. Eenpalu. Ta tähendas, et meie mehed tegid kõigil Maailmasõja lahinguväljadel väarikat tööd ja me võime nüüd tunnistada, et kõik, kes sellest suurest rahvaste heitlusest osa võtisd ja kes seal oma elu andsid, on oma osa täitnud selles ülesandes, mis oma lõpliku lahenduse sai Sabadussõjas. Selles mõttes kohalikale mälesstussammastele märgitakse täie õigusega ka Maailmasõjas langenute nimed.

Neil päevil leidis aset järjekordne välispoliitiline sündmus - mittekallaletungi lepingu kinnitamine Saksamaaga, mis meile peab andma julguse- ja kindlusetunnet ja annab ka seda. Meil on usku, et see leping kestab ja et see kestuse aeg ei tarvitse olla lühike. Venega oleme samasugust lepingut pidanud aastaid ja ei näe ette, et see kokkulepe peaks tühistuma.

Kõigest hoolimata on meil praegu vaja enesekindlust, mis on meie iseseisva majandusliku olemise, kultuurilise arengu ja julguse püsimise pandiks. Seda enesekindlust on vaja, et elu võiks edasi kesta.

Langenute mälestusmärki avades tuletagem meelde, mis meie Vabadussõja võitlused viis õnnelikule lõpule. Hoidsime kindlalt käes relvi, nagu seda käskisid meie sõjaväe- ja valitsuse juhid.

Peaminister vabastas mälesstusmärgi kattest sõnades: "Tuletagu see graniitkivi meelde käesolevale ja tulevastele põlvedele, mis meil tuleb teha, kui kohus meid kutsub."

Katte langemise silmapilgul mängis orkester hünni.

Mälesgusmärgi õnnistamistalitust toimetasid praost J. Aunver Jürist, kohalik õpetaja E. Petersoo ja Laiuse õpetaja J. Järve.

Järelnõudeid ütlesid sõjaväe nimel Tallinna komandant kolonel

Junkur, Harju maavanem K. R. Ruus, Kaitseliidu Harju maleva pealik kolonel Saar ja Jõelähtme vallavanem. Peaministri nimel teatati, et ta pärja asemel annetak summa Vabadusmonumendi püstitamisefondi. Teiste poolt annetati ümbrikud, mille sisu paluti kasutada ausam- mast ümbritseva platsi korrashoiuks. Järeleühüdeid ütlesid veel Põhja-Puupapivabriku Jägala osakonna nimel dir. Rosenwald, Iru ja Jõelähtme valla organisatsioonide esindajad. Kõik kolm ase- tasid ausambale kaunid pärjad."

Jõelähtme mälestussammas sai oma kohal püsida kahjuks väga lühikest aega. 1940. aasta 21. juunil võimu haaranud kommunistlik klikk kõrvaldas samba juunis 1941, sammas püstitati taas Saksa okupatsioonil ajal, hävitati aga uuesti 1944. aastal tagasipöördu- nud kommunistide poolt. 199 . aastal püstitati sammas juba kolman- dat korda ning püsib nüüd oma kunagisel aukohal Jõelähtme kihel- konna kalmistul.

9. VIITEID KASUTATUD ALLIKAILE

1. PILK MUINASAEGA

1. Autorite kollektiiv (L. Jaanits, S. Laul, V. Lõugas, E. Tõnisson) "Eesti Esiajalugu". Tallinn 1982, lk. 27
2. "Eesti Esiajalugu", lk. 53
3. V. Lõugas, J. Selirand. "Arheoloogiga Eestimaa teedel". Tallinn 1977, lk. 14.
4. A. Ratt. "Mõnda maaviljeluse arengust Eestis läbi aegade." Tallinn 1985, lk. 7.
5. "Eesti Esiajalugu", lk. 197-198.
6. - s a m a s - lk. 299.
7. - s a m a s - lk. 298.
8. - s a m a s - lk. 295.
9. V. Lõugas, J. Selirand. Tsiteeritud teos, lk. 53 - 54.
10. V. Lõugas, J. Selirand. - s a m a s - lk. 109.
11. V. Lõugas, J. Selirand. - s a m a s - lk. 127.
12. K. Deemant. "Muistne kalmeväli Tallinna lähedal." Artikkel ajakirjas "Horisont" 1977, nrö 8, lk. 25.
13. V. Lõugas, J. Selirand. Tsiteeritud teos, lk. 128.
14. V. Lõugas, J. Selirand. - s a m a s - lk. 129.
15. P. Pillak "Tallinna algust otsimas." Artikkel ajalehes "Noorte Hääl." 1984, nr. 259
16. "Eesti Esiajalugu" lk. 301.
17. - s a m a s - lk. 301.
18. E N E 3. Tallinn 1974, lk. 527.
19. "Eesti Esiajalugu", lk. 302.
20. - s a m a s - lk. 302.
21. - s a m a s - lk. 327, 328.
22. A. Vassar. "Iru linnapära". Artikkel kogumikus "Muistse Eesti linnused". Tartu 1939, lk. 95.
23. V. Lõugas, J. Selirand. Tsiteeritud teos, lk. 126.
24. A. Vassar. Tsiteeritud artikkel, lk. 97.
25. A. Vassar. - s a m a s - lk. 98.
26. A. Vassar. - s a m a s - lk. 92.
27. "Eesti Ajalugu" I. Tartu 1955, lk. 202.
28. "Eesti Esiajalugu" lk. 405.
29. P. Johansen. "Die Estlandliste des Liber Census Daniae". Kopenhagen-Reval 1933, lk. 186.

30. J. Põldmäe. "Saladuskate Ocrielae ümber". Artikkel ajakirjas "Keel ja Kirjandus". 1983, nr. 9, lk.505.
31. "Eesti Esiajalugu" lkö 405.
32. - s a m a s - lkö 405.
33. - s a m a s - lkö 2p9.

2. EESTLASED KAO TAVAD VABADUSE.

1. Henriku Liivimaa Kroonika. Tallinn 1982, lk. 185.
2. "Eesti Esiajalugu" lk. 53, 237.
3. H. Ligi. "Rapla rajooni ajaloo". Artikkel kogumikus "Rapla rajoonis". Tallinn 1976, lk. 137.
4. "Eesti Ajalugu" I lõik lk. 328.
5. P. Johansen. "Die Estlandliste..." lk. 67.
6. N. Loone. "Harju-Jaani krahvkonna ajalugu Põhjasõjast kuni pärisorjuse kaotamiseni (1700 - 1816). Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogus. 1931, lk. 26.
7. P. Johansen. "Die Estlandliste des Liber Census Daniae" lk. 11.
8. P. Johansen. - s a m a s - lk. 12/13.
9. P. Johansen. - s a m a s - lkö 364.
10. P. Johansen. - s a m a s - lk. 450.
11. P. Johansen, - s a m a s - lk. 450.
12. P. Johansen - s a m a s - lk. 659.
13. P. Johansen. - s a m a s - lkö 468.
14. P. Johansen. - s a m a s - lk. 634.
15. P. Johansen. - s a m a s - lk. 582.
16. P. Johansen. - s a m a s - lk. 410.
17. P. Johansen. - s a m a s - lk. 495.
18. P. Johansen. - s a m a s - lk. 561.
19. P. Johansen. - s a m a s - lkö 643.
20. Johansen, P. - s a m a s - lk. 451.
21. P. Johansen. - s a m a s - lk. 536.
22. P. Johansen. - s a m a s - lk. 482.
23. P. Johansen. - s a m a s - lk. 539.
24. P. Johansen. - s a m a s - lk. 539.
25. P. Johansen. - s a m a s - lk. 646.
26. P. Johansen. - s a m a s - lk. 575.
27. P. Johansen. - s a m a s - lk. 387.
28. G. Russwurm. "Nachrichten über das adelsche und freiherrliche Geschlecht Stael von Holstein, Livländische Linie. Zweiter Teil. Reval 1893, lk.72 - 75.

29. F. Johansen. "Die Estlandliste ..." lk. 437.
30. P. Johansen. - s a m a s - lk. 382.
31. P. Johansen. - s a m a s - lk. 582.
32. P. Johansen. - s a m a s - lk. 380.

3. JÖELÄHTME KIRIKUKOGUDUSE KUJUNEMINE JA ARENG

1. E. Paaver. "Rebala lugu" Artikkel ajalehes "Sirp ja Vasar". nr. 47, 1984.
2. P. Johansen. "Die Estlandliste ..." lk. 282.
3. O. Tomberg. "Tagasivaade Jöelähtme koguduse möödaläinud aegade peale". Tallinn 1912, lk. 7.
4. O. Tomberg. - a a m a s - lk. 9.
E. H. Busch. "Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen und Schulwesens der Ev-Luth. Gemeinden in Ruszland" St. Petersburg 1862, lk. 604.
5. P. Johansen. "Die Estlandliste..." lk. 197, 204.
6. E N E 3. Tallinn 1971. lk. 302.
7. E. H. Busch. Tsiteeritud teos, lk. 604.
8. Zentral-Komitee der Unterstützungs-Kasse. "Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Ruszland" II Band. St. Petersburg 1911, lk. 36.
9. O. Tomberg. Tsiteeritud teos, lk. 11.
10. O. Tomberg. - s a m a s - lk. 21.
11. J. Jung. "Muinasteadus eestlaste maal" III. Tartu 1910, lk. 48.
12. L. Meri. "Höbevalge". Tallinn 1976, lk. 336
13. P. Johansen. "Die Estlandliste ...", lk. 198.
14. J. Pöldmäe. "Kas rahva mälu võib usaldada?" Artikkel ajakirjas "Kultuur ja Elu" nr. 1989.
15. E N E 2. Tallinn 1970, lk. 19.
16. "Eesti Entsüklopeedia" 2. Tartu 1933, veerg 614.
17. E N E 2, lk. 362.
18. B. Kangro. "Kuus päeva". Lund 1980.
19. P. Johansen, H. v. zur Mühlen. "Deutsch und Undeutsch im Mittelalterlichen und Frühenzeitlichen Reval". Köln-Wien 1973, lk. 332.
20. P. Johansen. "Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland". Stockholm 1951, lk. 88.
21. R. Winkler. "Über Kirchen und Capellen Estlands in Geschichte und Sage" Artikkel ajakirjas "Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands". Band V. Reval 1900, lk. 12.

22. E. H. Busch. Tsiteeritud teos, lk. 1090.
23. O. Tomberg. Tsiteeritud teos, lk. 25.
24. O. Tomberg. - s a m a s - lk. 13.
25. "Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Ruszland, 1911, lkö 36.
26. J. Aunver. "Eesti rahvakiriku ristitee". Stockholm 1953, lk. 8.
27. "Riigi Teataja" 1925, nr. 183/184.
28. "Riigi Teataja" 1925. nr. 191/192
29. "Riigi Teataja" 1925, nr. 171/172
30. E. Uustalu. "Aruanne 1933. aasta suvel täpimetatud traditsiooni kogumise üle Jõelähtme kihelkonnas" Käsikiri Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis, Tartus. Ef 8591, lk. 86.
31. J. Tavast. "Ajaloolist traditsiooni Jüri kihelkonnast". Käsikiri Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis, Tartus, 1931, lk. 118.
32. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lk. 55.
33. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 55.
34. E. Uustalu - s a m a s - lk. 56.
35. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 75.
36. R. Winkler. Tsiteeritud käsikiri, lk. 12.

4: MÖIS JA TALUPOEG LÄBI AEGADE

1. H. Ligi. "Talupoegade koormised Eestis 14. sajandist 19. sajandialguseni". Tallinn 1966, lk. 25.
2. H. Ligi. "Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul 1558 - 1561." Tallinn 1961, lk. 152.
3. Teatmeteos "Eesti ala mõisate nimestik". Tallinn 1894.
4. H. Palamets. "Liivi sõda". Tartu 1953, lk. 20.
5. P. Ungern-Sternberg. "Die Revision vom J. 1586 und die Befragung von 1589". Artikkel ajakirjas "Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands" Band VIII, Reval 1915.
6. O. L. Liiv. "Suur näljaaeg Eestis" 1695 - 1697". Tartu 1936, lk. 38.
7. O. Liiv. - s a m a s - lk. 85.
8. O. Tomberg. Tsiteeritud teos, lk. 17.
9. O. Liiv. Tsiteeritud teos, lk. 32.

10. E. Öpik. "Eesti talurahva rootsitruudusest Põhjasõja ajal." Artikkel kogumikus "Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest." Tallinn 1960, lk. 186.
11. H. Palli. "Kui Raudpea Läks." Tallinn 1967, lk. 82.
12. N. Loone. "Harju-Jaani kihelkonna ajalugu Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni (1700 - 1816)." 1931. Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogus.
13. O. Tomberg. Tsiteeritud teos, lk. 17.
14. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lk. 65.
15. M. Fainstein. "Olukorra normaliseerimine Eesti külas aastail 1710 - 1725." Artikkel kogumikus "Eesti ühendamisest Venemaaga ...", lk. 170.
16. Kogumik "Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail. 1710-1721." Tallinn 1960, lk. 273.
17. J. Konks. "Eestimaa feodaalpärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi 1. aastakümnel." Tartu Riiklik Ülikool 1960, lk. 28.
18. P. von Ungern-Sternberg. "Das Annotations-Protokoll A-o 1716 für den Distrikt Harrien." Artikkel ajakirjas "Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands." Band VII. Reval 1912, lk. 15 - 63.
19. P. von Ungern-Sternberg. - s a m a s - lk. 22
20. P. von Ungern-Sternberg. - s a m a s - lk. 22
21. P. von Ungern-Sternberg. - s a m a s - lk. 23.
22. P. von Ungern-Sternberg. - s a m a s - lkö 23.
23. P. von Ungern-Sternberg. - s a m a s - lkö 23.
24. P. von Ungern-Sternberg. - s a m a s - lk. 24.
25. P. von Ungern-Sternberg. - s a m a s - lk. 24.
26. P. von Ungern-Sternberg. - s a m a s - lkö 24.
27. P. von Ungern-Sternberg. - s a m a s - lk. 25.
28. N. Loone. Tsiteeritud käsikiri lk. 92.
29. H. von Brevern. "Zur Geschichte der Familie von Brevern". Berlin 1878, 1880, 1885, 1885. I - IV Band.
30. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lk. 48.
31. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lk. 48.
32. N. Loone. Tsiteeritud käsikiri, lk. 13.
33. N. Loone. - s a m a s - lk. 14.
34. J. Konks. Tsiteeritud teos, lkö 29.
35. Allik-publikatsioon Eestimaa 1725-1726 adramaa revisjon. Harjumaa. Tallinn 1988, lk. 12.
36. Kogumik "Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail ...", lkö 302

37. H. Tarvel. "Adramea". Tallinn 1972, lk. 158.
38. Allik-publikatsioon "Eestimaa 1725-1726 adramaarevisjon"
II, lk. 356.
39. S. Vahtre. "Eestimaa talurahvas hingedeloenduse anemeil"
Tallinn 1973, lk. 84.
40. S. Vahtre. - s a m a s - lkö 84.
41. A. Vahtre. - s a m a s - lk. 267.
42. D. Fainstein. Tsiteeritud artikkel, lkö 165.
43. J. Konks. Tsiteeritud teos, lk. 16.
44. J. Konksö - s a m a s - lk. 19.
45. J. Konks. - s a m a s - lk. 39.
46. J. Konks. - s a m a s - lk. 55.
47. J. Konks. "Feodaalsest rendist ja talurahva olukorrast
Harjumaal aastail 1732 - 1774." Tartu Riikliku
Ulikooli Toimetised.* Vihik 164. Tartu 1964,
lk. 175.
48. J. Konks. - s a m a s - lk. 182.
49. J. Konks. - s a m a s - lk. 184.
50. J. Konks. - s a m a s - lkö 187.
51. "Eestlane ja tema isand" Tallinn 1959, lk. 73.
52. J. Kahk. "Rahutused ja reformid". Tallinn 1954, lkö 181.
53. J. Kahk. - s a m a s - lk. 504.
54. J. Linnus. "1810. aasta ankeetvastused Põhja-Eesti talu-
rahva elu-olu kajastajana." Artikkel Etnograa-
fia-Muuseumi aastaraamatus XXII. Tartu 1967,
lkö 121 - 140.
55. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lk. 94.
56. E. Uustalu - s a m a s - lkö 94.
57. M. Selli. "Perekonnanime panekest Eestis 1822-1838."
Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ulikooli Ajaloo
Kateedris. Lk. 22.
58. H. Rosenstrauch-Rajandi. "Nimeõigusest." Artikkel ajakir-
jas "Linnad ja alevid"ö Tallinn 1933, lk. 104.
59. J. Kahk. "1858. aasta talurahvarahutused Eestis."
Tallinn 1958, lk. 366.
60. J. Kahk. - s a m a s - lk. 372.
61. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lk. 70.
62. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 74.
63. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 78.
64. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 76.
65. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 79.
66. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 83.
67. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 84.

68. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lk. 85.
69. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 86.
70. E. Uustalu. - s a m a s - lkö 87.
71. Eesti Ajalooarhiiv. f. 3724, n.1, s.41.30.
72. - s a m a s - f. 3724, n.1, s. 41, l.30.
73. - s a m a s - f. 3724, n. 1, s. 47, l.43.
74. - s a m a s - f. 3724, n. 1, s. 41, l. 50.
75. - s a m a s - f. 3724, n. 1, s. 41, l. 53.
76. - s a m a s - f. 3724, n. 1, s. 41, l. 12.
77. - s a m a s - f. 3724, n. 1, s. 41, l. 63.
78. - s a m a s - f. 3724, n. 1, s.37, l. 53.
79. - s a m a s - f. 3724, n. 1, s.41, l. 12.
80. - s a m a s - f. 3724, n. 1, s.37, l. 27.
81. R. Pöldmäe. "Kaks laulupidu." Tallinn 1976, lk. 222.
82. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lkö 119.
83. E. Uustalu. - s a m a s - lkö 118.
84. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 118.
85. Eesti Entsüklopeedia 5. Tartu 1935, veerg 433.
Eesti Entsüklopeedia 5. Tartu 1935, veerg 433.

5. REVOLUTSIOONIDE JA SÜDADERIKAS 20.SAJAND

1. ENSV Ajalugu II, lk. 134.
2. "Revoljutsia 1905 - 1906 godah v Estonij." Tallinn 1956,
lk. 375.
3. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lkö 134.
4. E. Uustalu. - s a m a s - lk. 137.
5. E. Uustalu - s a m a s - lk. 134.
6. E. Uustalu - s a m a s - lk. 133.
7. E. Uustalu - s a m a s - lk. 138
8. E. Uustalu - s a m a s - lk. 142.
9. E. Uustalu - s a m a s - lkö 42.
10. E. Uustalu - s a m a s - lk. 141.
11. A. Richter. "Verkehrs- und Adressbücher." Band 3. Estland.
Riga 1913, lk. 244.
12. M. Petrov. "Esimesi sotsialistlikke ümberkujundusi Eestis".
Tallinn 1969, lk. 70.
13. Dokumentide ja materjalide kogumik "Suur Sotsialistlik
Oktoobrirevolutsioon Eestis." Tallinn 1957, lk.413
14. J. Saat. "Nõukogude võimu kehtestamine Harju maakonnas
Oktoobrirevolutsiooni päevil." Tallinn 1959,
lk. 20.
15. "Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon..." lk.515.
16. - s a m a s lk. 534.

17. Suur Oktobrirevolutsioon ... lk. ... lk. 579.
18. "Nõukogude võimu kehtestamine ... lkö 20.
19. "Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon..." lk. 697.
20. J. Raid. "Okupatsiooni ikkes". Tallinn 1966, lk. 72.
21. U. Taigre. "Eesti töörahva võitlus Nõukogude võimu ja rahu eest kodusõja aastail (1918 - 1920)." Tallinn 1959, lk. 28.
22. J. Raid. Tsiteeritud teos, lk. 73.
23. E. Uustalu. Märgitud käsikiri lk. 145 - 147.

6. KOOLIOLUDEST JA JÕELÄHTME KIHELKONNA KOOLIDEST

1. "Eesti kooli ajalugu". Tallinn 1989, lk. 163.
2. - s a m a s - lk. 169.
3. - s a m a s - lkö 168.
4. E. Flango. "Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost." Tartu Riiklik Ülikool. 1968, lk. 5.
5. "Eesti kooli ajalugu" lk. 168.
6. - s a m a s - lk. 182.
7. - s a m a s - lk. 209.
8. - s a m a s - lk. 227.
9. O. Tomberg. Tsiteeritud teos, lk. 16.
10. "Eesti kooli ajalugu" lk. 227.
11. - a a m a s - lk. 245.
12. - s a m a s - lk. 273.
13. L. Andresen. "Eesti rahvakoolid 18. sajandil." Tallinn 1983, lk. 43.
14. "Eesti kooli ajalugu" lk. 315.
15. L. Andresen. "Eesti rahvakoolid 19. sajandil." Tallinn 1974, lk. 38.
16. L. Andresen. - s a m a s - lk. 56.
17. L. Andresen. - s a m a s - lk. 52.
18. L. Andresen. - s a m a s - lk. 119.
19. L. Andresen. - s a m a s - lk. 119.
20. L. Andresen. - s a m a s - lkö 127.
21. L. Andresen. - s a m a s - lk. 59/60.
22. L. Andresen. "Eesti rahvakoolide võrk 19. sajandil." Tallinn 1970, lk.
23. L. Andresen. "Eesti rahvakoolid 19. sajandil." lk. 118.
24. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lk. 120 - 122.
25. E. Laul. "Harjumaa koolid 1911. aastal." Perfokaarte Harju rajooni ajaloost ja loodusest". Tallinn 1974.

26. E. Uustalu. Märgitud käsikiri, lk. 108.
27. E. Karu. "Suuline traditsioon Harju-Jaani kihelkonnast." 1930, lk. 1016 Käsikiri Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis.

7. SILMAPAISTVAID ISIKUID JÕELÄHTME MAILT

1. Eesti Biograafiline Leksikon. Tartu 1936, lk. 163.
2. L. Anvelt. "O. N. Masing ja kaasaegsed." Tallinn 1979, lk. 149.
3. L. Anvelt. - s a m a s - lk. 159.
4. L. Anvelt. - s a m a s - lk. 160.
5. "Inland". Tartu 1854, lk. 678.
6. "Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II". Tallinn 1956, lk. 355.
7. R. Põldmäe. "Anton Thor Helle. Esimene eesti piibli tõlkija." Artikkel albumis "Vana Tallinn" IV köide. Tallinn 1939, lk. 71.
8. G. v. Brevern. Tsiteeritud teos. II Band lk. 67.

S I S U K O R D

	Lk.
S A A T E K S	I
1. PILK MUINASAEGA	1
1. 1. Asustuse kujunemine	1
1. 2. Muistised kõnelevad	4
1. 3. Tallinna lähimast Umbrusest	8
1. 4. Maa-ala halduslik-territoriaalne jaotus	12
2. EESTLASED KAOTAVAD VABADUSE	18
2. 1. Eellood	18
2. 2. Tallinna ja selle Umbruse vallutamise	21
2. 3. Elanikkonna ristimine	24
2. 4. Muinasküladest lähemalt	27
3. JÖELÄHTME KIRIKUKIHELKONNA KUJUNEMINE JA ARENG	49
3. 1. Muinaskihelkonnast kirikukihelkonnaks ja kiriku ehitamine	49
3. 2. Kirikukoguduse tegevusest	57
4. MÖIS JA TALUPOEG LÄBI AEGADE	72
4. 1. Möisate asutajaist ja nende kasutajaist	72
4. 2. Suur näljahäda, Põhjasõda ja katk	74
4. 3. Pärast Põhjasõda	78
4. 4. Talupoeg möisat orjamas	108
4. 5. Elust-olust Jöelähtme kihelkonnas 19. sajandi algupoolel	114
4. 6. Talupoeg vabaneb pärisorjusest	120
4. 7. Raharent ja talude ostmise	123
5. REVOLUTSIOONIDE- JA SÖDADERIKAS 20. SAJAND	135
5. 1. 1905. aasta revolutsioon	135
5. 2. Hingetõmme sõja ja revolutsiooni vahel	141
5. 3. Sõda, revolutsioon, okupatsioon	144

	Lk.
6. KOOLIOLUDEST JA JÖELÄHTME KOOLIDEST	152
6. 1. Kooliolude areng	152
6. 2. Lisemärkmeid kihelkonna koolidest	166
7. SILMAPAISTVAID ISIKUID JÖELÄHTME MAILT	179
7. 1. Pastorid - vaimuvalgustajad	179
7. 2. Von Brevernide suguvõsa jälgedel	185
8. SELTSKONNATEGEVUS NII JA TEISITI	192
8. 1. Seltsid rahvast valgustamas	192
8. 2. Kõrtsid külaelu pahupoolena	209
8. 3. Kihelkond austab oma kangelasi	216
9. VIITEID KASUTATUD ALLIKAILE	219
S I S U K O R D	228

500.-

99-526

